Aleksandra Horvat
Daniela Živković

Knjižnice *i* autorsko pravo

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

Prvo elektroničko izdanje (prema tiskanom izdanju iz 2009.)
Verzija 1.3

Recenzenti
Prof. dr. sc. Igor Gliha
Mr. spec. Željka Modrušan-Ranogajec

Urednica
Anita Šikić

Lektura
Mirjana Paić Jurinić

Likovna oprema
Dubravka Zglavnik Horvat

Prijelom teksta
Katarina Belanović

ISBN 978-953-169-263-2

Aleksandra Horvat
Daniela Živković

Knjižnice *i* autorsko pravo

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

Zagreb, 2013.

Sadržaj

Predgovor

Zamisao o ovoj knjizi nastala je prije desetak godina, kad je na studiju bibliotekarstva Filozofskoga fakulteta u Zagrebu pokrenut kolegij *Pravni propisi i norme za knjižnice*. Cilj je novoga kolegija bio pružiti uvid u niz zakonskih propisa izravno ili neizravno vezanih uz knjižnice, knjižničare i korisnike i tako pomoći studentima da bolje razumiju društveni kontekst i sredinu u kojoj knjižnice djeluju. Kao pomoćni tekst u nastavi iz kolegija korištene su *Smjernice za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi*, dokument koji je Odbor za kulturu Vijeća Europe pripremio 1998. i zajedno s EBLIDA-om u konačnom obliku objavio 2000. godine. Činjenica je da svaka strategija razvitka javnih knjižnica, kojom se nastoji stvoriti prikladne uvjete za njihovo djelovanje u pojedinoj zemlji, mora voditi računa o međunarodnim smjernicama i načelima koja donose međunarodna tijela, a onda i o zakonskim propisima u zemlji, koji mogu znatno olakšati, ili pak, otežati rad knjižnica. Smatralo se, dakle, da je korisno upoznati buduće knjižničare s relevantnim zakonskim odredbama koje vrijede u zemlji i usporediti ih s načelima i smjernicama za razvitak knjižnica naznačenim u spomenutim Smjernicama, ali i brojnim međunarodnim dokumentima o knjižnicama, koje su devedesetih godina prošloga stoljeća usvojile organizacije poput UNESCO-a, IFLA-e ili Europskog parlamenta. Nastanak tih dokumenata nesumnjivo je potaknula postupna preobrazba knjižnica u hibridne knjižnice, koje su uz tiskanu i drugu analognu građu svojim korisnicima trebale također osigurati pristup digitalnoj građi i izvorima. Knjižnice su postupno mijenjale način poslovanja, prilagođavajući se promijenjenoj sredini, a od knjižničara se očekivalo da steknu nove kompetencije, koje svakako uključuju i poznavanje zakonskih propisa kojima se uređuje rad knjižnica.

Upoznavanje studenata s načelima na kojima bi trebalo organizirati suvremene knjižnice bio je tek početak. Ako se načela željelo usvojiti i primijeniti u praktičnom radu, trebalo je i otkloniti moguće prepreke u njihovoj primjeni. Godine 2003. mala skupina nastavnika okupljena na studiju bibliotekarstva, u kojoj su bile i autorice, prijavila je tadašnjem Ministarstvu znanosti i tehnologije znanstveni projekt *Hibridna knjižnica i pristup znanstvenim informacijama*. Cilj je projekta bio ustanoviti prepreke u pretvaranju naših sveučilišnih, visokoškol-

skih i gradskih knjižnica u hibridne i predložiti rješenja za njihovo uklanjanje. Istraživanje je bilo usmjereno prema zakonskim propisima za koje se smatralo da trebaju osigurati jednak pristup informacijama, bile one u elektroničkom ili u tiskanom obliku. Analizirali smo pojedine knjižnične poslove i postupke unutar tih poslova da bismo otkrili one na čije izvođenje utječu i posebni zakonski propisi. Pokazalo se da upravo propisi o autorskopravnoj zaštiti, a u nešto manjoj mjeri i propisi o zaštiti osobnih podataka, mogu uvelike sputati slobodno poslovanje knjižnica i snažno utjecati na slobodan pristup informacijama za koji su knjižnice zadužene.

Opseg i razmjeri potrebnih promjena u odnosu na dotadašnje poslovanje knjižnica uvjerili su nas da je knjižničarima potreban priručnik koji će im pomoći da razumiju kada su i zašto ograničeni u slobodnom rukovanju građom i kako ipak mogu, u pojedinim slučajevima, pomoći korisnicima da ostvare pravo na slobodan pristup građi i informacijama. Budući da je novi hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima, usklađen s Direktivom EU-a o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu, donesen u godini prijave projekta, trebalo je pričekati da se ustale tumačenja pojedinih zakonskih odredbi od interesa i važnosti za knjižnice i dobije uvid u sudsku praksu, koja će pomoći u izradi priručnika o primjeni autorskog prava u knjižnicama. Usto, rad na knjizi otegnuo se i zato što smo se tek donekle mogle služiti sličnim stranim priručnicima. Naime, naša je knjiga morala dosljedno slijediti odredbe hrvatskoga Zakona, koje se ipak razlikuju od odredbi kojima se uređuje područje autorskog prava u zemljama angloameričkoga pravnog sustava. O tim razlikama trebaju naši knjižničari, koji se susreću s mnogobrojnim mrežnim stranicama, ugovorima, licencijama itd. nastalim u drugačijem pravnom sustavu, itekako voditi računa, jer se mnoga rješenja ne mogu uvijek doslovce preuzeti.

Pri pisanju knjige mnogo nam je pomogao i uvid u svakodnevni rad u knjižnicama, koji smo stekle držeći predavanja o pojedinim aspektima primjene autorskog prava u knjižnicama, u sklopu izobrazbe organizirane u Centru za stalno stručno usavršavanje knjižničara. Na svojim smo predavanjima od kolega iz prakse mnogo naučile o pitanjima s kojima se knjižničari svakodnevno susreću. Ne manje važne bile su reakcije studenata bibliotekarstva, koji su, kao i uvijek, na predavanjima postavljali pitanja, koja su zahtijevala i promišljene odgovore. Zahvaljujemo im svima i na ovome mjestu, jer su nas ohrabrili u uvjerenju da je ovakva knjiga potrebna i pomogli nam u njezinu sastavljanju.

Svaki priručnik treba pomoći čitatelju u usvajanju osnovnih pojmova i nazivlja pa smo i ovu knjigu koncipirale tako da smo na početku izložile i obja-

snile osnovne pojmove u području autorskog prava, koristeći nazivlje iz hrvatskoga Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima. Kad se nazivi korišteni u Zakonu za pojedine vrste autorskih djela, građe, postupaka i sl. razlikuju od prihvaćenog knjižničarskog nazivlja, na te smo razlike upozorile. Dakako, neke smo nazive, osobito one vezane uz novu tehnologiju weba, morale ostaviti u izvornom, engleskom obliku – da smo ih prevele, moglo se dogoditi da ne budu prepoznati. Našu je nelagodu olakšala činjenica da slično postupaju i nastavnici engleskog jezika kao jezika struke na pojedinim studijima informacijskih znanosti. Knjiga je pisana tako da je mogu podjednako koristiti početnici, ali i knjižničari kojima primjena autorskog prava u knjižnicama nije strana. U njoj se ipak mjestimice opisuju i pojedina rješenja koja su primijenile velike strane knjižnice, no uvijek se napominje da se radi o inozemnoj praksi. Redoslijed poglavlja u knjizi nastojale smo učiniti smislenim i prihvatljivim i za one čitatelje koji o autorskom pravu malo znaju, no pojedina se poglavlja mogu čitati i kao zasebne sadržajne cjeline, ako čitatelja zanima samo specifična tema. U želji da olakšamo korištenje dodale smo posebno poglavlje s pitanjima i odgovorima, namijenjeno onima kojima je potreban brz i načelan odgovor. Kazalo na kraju knjige trebalo bi olakšati pronalaženje pojedinih specifičnih pojmova na mjestima gdje se o njima više govori.

Želimo posebno zahvaliti recenzentima, prof. dr. sc. Igoru Glihi i mr. spec. Željki Modrušan-Ranogajec, na strpljivom pregledu teksta, korisnim primjedbama i drugoj pomoći koju su nam pružili pri pisanju knjige. Dakako, za sve nedostatke u tekstu same smo odgovorne. Zahvaljujemo i našim obiteljima na strpljivosti tijekom duge dvije godine dok je knjiga nastajala, i na ohrabrivanju koje nam je bilo neizmjerno dragocjeno u trenucima sumnje.

Iako se neke odredbe Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima još uvijek tek uvode u život, vjerujemo da su hrvatski knjižničari postali svjesni njihove važnosti za rad knjižnica, posebno pri osiguranju pristupa digitalnim izvorima, ali i u poslovanju s tiskanom građom. Nadamo se da će im ova knjiga pomoći u svakodnevnom radu.

U Zagrebu, lipnja 2009.

Autorice

Slobodan pristup informacijama i zaštita autorskog prava

Današnje su knjižnice obrazovne, kulturne i informacijske ustanove koje pridonose znanju, obaviještenosti i demokraciji. Prva im je zadaća omogućiti korisnicima da slobodno pristupe građi i informacijskim izvorima koji im trebaju za rad, učenje, obaviještenost ili razonodu. Pravo pojedinca na slobodan pristup informacijama izvodi se iz temeljnog ljudskog prava na slobodu izražavanja: slobodno govoriti može samo onaj tko poznaje temu o kojoj namjerava govoriti. Knjižnice u svojim zbirkama nude različite vrste građe i izvora koji pojedincu mogu pomoći da stvori i oblikuje mišljenje o mnogim temama i da o njima govori ili piše. Pomažući pojedincima u oblikovanju i izražavanju mišljenja i stajališta, knjižnice pomažu u uključivanju šireg kruga građana u društveni život i tako također posredno pridonose razvitku demokracije. Usto, u društvu znanja koje nastaje, knjižnice moraju nastojati da informacije koje pružaju budu ne samo relevantne nego i takve da doista pridonose stvaranju i povećanju znanja. Danas se osobito naglašava i to da knjižnica treba pružiti jednak pristup svima, što znači da svaki korisnik mora moći dobiti informaciju koja mu treba, bez obzira na njezinu vrstu i način na koji se može koristiti.

Riječ *informacija* ovdje treba shvatiti šire od njezina osnovna značenja obavijesti, kao generički naziv koji obuhvaća raznovrsnu građu koja se može naći u knjižnicama. Znatan dio te građe čine autorska djela nastala u različitim razdobljima i u različitim dijelovima svijeta. Bitno je obilježje tih djela originalnost koju su im udahnuli njihovi autori.

U brojnim međunarodnim dokumentima o knjižnicama, što su ih objavili IFLA, UNESCO, Vijeće Europe, EBLIDA pa i Europski parlament, ističe se da se knjižnice u svojem poslovanju moraju voditi zakonskim propisima koji su na snazi u njihovoj zemlji. Obveza pridržavanja zakonskih propisa svakako uključuje i poštivanje odredbi o postupanju s autorskim djelima. *Smjernice za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi* Vijeća Europe/EBLIDA-e iz 2000., koje donose načela kojima bi se trebale voditi suvremene europske knjižnice, još su specifičnije pa izričito navode da reproduciranje u knjižnicama mora biti usklađeno s nacionalnim zakonom o autorskom pravu.

Autorovo pravo da slobodno raspolaže svojim djelom u nekim je zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, zajamčeno ustavom. Ustav Republike Hrvatske oslanja se i na *Opću deklaraciju o ljudskim pravima* Ujedinjenih naroda iz 1948. godine, koja autorima jamči zaštitu moralnih i materijalnih interesa na njihova djela. Autorsko je pravo u nas, dakle, svrstano među osnovna ljudska prava i stoga je po važnosti izjednačeno s pravom na slobodu izražavanja. Područje autorskog prava uređuju zakoni pojedinih zemalja, ali na njega uvelike utječu i međunarodni ugovori i konvencije. Autorsko se pravo bavi područjem zaštite stvaratelja i njihovih djela iz područja književnosti, znanosti i umjetnosti.

Zamisao o tome da autor ima pravo raspolagati svojim djelom tako da od njega ima i financijsku korist nalaze neki autori još u Starom vijeku, neki ga vežu uz izum tiska, no činjenica je da se autorsko pravo počinje zakonski uređivati tek u 18. stoljeću. Od tada do danas obrazlaže se potrebom da se autoru nadoknadi vrijeme i trud koje je uložio u stvaranje djela i da mu se pruži ekonomska sigurnost, koja će ga potaknuti na daljnje stvaranje. Kao što postolar izradi i proda cipele i od te zarade živi neko vrijeme, to mora biti moguće i autoru.

O autorskim se djelima, osobito u anglo-američkoj stručnoj literaturi, često govori kao o intelektualnom vlasništvu njihovih stvaratelja. Vlasništvo duhovne tvorevine, kakva je autorsko djelo, znatno se razlikuje od vlasništva na stvari. Dok vlasnik kuće ili nekog predmeta može s njima činiti što ga volja i ne mora dopustiti nikome drugome da se njima služi, intelektualno je vlasništvo ograničeno na samo neka djela i traje određeno vrijeme. Knjižnice, pak, koje su vlasnice primjeraka knjiga i druge građe u svojemu fondu moraju, međutim, znati da je njihovo pravo vlasništva ograničeno autorskim pravom kad ta građa sadržava zaštićena autorska djela.

U pravnoj je teoriji intelektualno vlasništvo naziv za niz prava kojima se štite intelektualne tvorevine. Uz autorsko i njemu srodna prava obuhvaća i druga prava, kao što su prava industrijskog vlasništva, tj. prava na iskorištavanje tehničkih izuma i unapređenja, industrijskog dizajna, žigova (robnih marki), oznaka zemljopisnog podrijetla proizvoda i usluga, topografije integriranih krugova i zaštitu tajnih informacija. Prava industrijskog vlasništva štite se posebnim zakonima, npr. zakonom o industrijskom dizajnu ili zakonom o žigu. Tehnički izumi štite se patentima. Ipak, granica između industrijskog vlasništva i autorskog prava nije uvijek isključiva pa proizvodi industrijskog dizajna, na primjer, mogu biti zaštićeni i autorskim pravom.

Autorovo pravo da slobodno koristi svoje djelo odnosno da dopusti ili ne dopusti njegovo korištenje, lako može doći u suprotnost sa željom i nasto-

janjem društva da svim pojedincima osigura slobodan pristup građi, velik dio koje čine autorska djela. Društvo mora voditi računa i o jednostavnoj činjenici da književna, umjetnička ili znanstvena djela ne nastaju ni iz čega, da njihovi autori najprije čitaju druge autore i iz njihovih djela uče ili ih ona potiču i nadahnjuju; znanstvenici svoja istraživanja temelje na prethodno objavljenim radovima drugih znanstvenika. Dakle, želi li se potaknuti stvaranje novih autorskih djela, umjetničkih i znanstvenih, prijeko je potrebno omogućiti slobodan pristup objavljenim autorskim djelima. Zato su pojedine zemlje, a napose one u razvoju, veoma zainteresirane za slobodan promet književnih, umjetničkih, znanstvenih i drugih djela, jer o njima ovisi njihov gospodarski, znanstveni i kulturni razvitak.

Interes mnogih zemalja, napose interes razvijenih zemalja Zapada, treba tražiti u činjenici da trgovina književnim i umjetničkim djelima donosi znatan prihod. U razvijenim zemljama Zapada ekonomski pokazatelji svjedoče o stalnom rastu udjela prihoda od intelektualnog vlasništva u ukupnom gospodarskom prihodu zemlje. Četvrtina ukupnog izvoza SAD-a, na primjer, zasniva se na intelektualnom vlasništvu. Posebno velik prihod ostvaruju glazbena i filmska industrija. U tom je smislu intelektualno vlasništvo dio međunarodne trgovine i usklađeno je s nekoliko važnih međunarodnih trgovinskih ugovora. Možda je najvažniji Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva, inače poznat po akronimu engleskog naziva TRIPS, koji od 1994. obvezuje sve zemlje članice Svjetske trgovinske organizacije (WTO). Strah od trgovinskih sankcija i ukidanja povlastica koje donosi status povlaštene nacije ima važnu ulogu u ponašanju zemalja članica i znatno pridonosi učvršćivanju i poštivanju režima autorskih prava. Važnu ulogu u uređivanju međunarodnog režima autorskog prava ima također Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo (WIPO), tijelo Ujedinjenih naroda. Utjecaj odluka koje su usvojene na diplomatskoj konferenciji što ju je organizirala Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo 1996. u Ženevi, ogleda se u nizu zakona o autorskom pravu koje su pojedine zemlje članice Ujedinjenih naroda donijele i usvojile na prijelazu stoljeća.

U želji da učvrsti svoje unutarnje tržište i olakša njegovo funkcioniranje Europska je unija u posljednjih petnaestak godina usvojila niz direktiva koje s različitih aspekata uređuju područje autorskog prava. Direktive su obvezujuće za zemlje članice, koje s njima moraju uskladiti svoje nacionalno zakonodavstvo pa i za Hrvatsku, koja Uniji želi pristupiti.

Današnje je društvo, dakle, obilježeno dvjema suprotstavljenim težnjama koje nastoji pomiriti: ono s jedne strane nastoji udovoljiti interesima i po-

trebama korisnika djela, a s druge želi zaštititi prava autora, jer se bez njihova stvaralaštva teško može dalje razvijati. Doduše, interesi autora nositelja prava i korisnika njihovih djela i prije su bili u suprotnosti, no u analognom svijetu koji smo poznavali gotovo do kraja dvadesetog stoljeća, ipak je bila uspostavljena ravnoteža, koja je omogućivala da i autori i korisnici djela ostvare svoje interese. Tu ravnotežu danas ozbiljno narušava digitalna tehnologija, koja omogućuje trenutačno reproduciranje i distribuiranje djela u uvijek jednako besprijekornim primjercima i lako unošenje preinaka. U strahu da će im djela biti korištena bez njihova znanja autori su se udružili u različite organizacije nositelja prava koje zagovaraju interese članova i prilično uspješno utječu na pooštrenje zaštite autorskog prava. Djela se od neovlaštenog pristupa štite različitim tehničkim mjerama, a pristup se sve češće dopušta isključivo temeljem posebnih ugovora između nositelja autorskih prava i korisnika. Usto, u posljednjih se tridesetak godina povećava broj i opseg zakonskih odredbi koje se tiču tzv. srodnih i drugih prava, što znači i da korisnici djela imaju sve veće obveze prema različitim nositeljima prava.

S druge strane različite udruge civilnog društva, posebno udruge potrošača, ali i knjižničarske udruge koje zastupaju interese korisnika knjižnica, upozoravaju da odveć stroga zaštita autorskih djela ozbiljno ugrožava slobodan pristup građi, zajamčen kao osnovno ljudsko pravo. Pretjerana zaštita autorskih djela, tvrde, slabi sposobnost društva da potakne stvaranje novih djela, a za njih je zainteresirano svako društvo koje se želi razvijati. Usto, većina intelektualnog vlasništva financira se iz javnih sredstava pa bi i o toj činjenici trebalo voditi računa. Previše strogom režimu zaštite autorskih prava ozbiljno se prigovara i zato što način na koji je to područje danas uređeno favorizira razvijene zemlje, u kojima su autorska djela strogo zaštićena pa za njihovo korištenje treba platiti znatnu naknadu, na uštrb zemalja u razvoju koje ta djela uvoze, jer su im prijeko potrebna za daljnji razvitak. Zemlje u razvoju moraju odvajati znatna sredstva za kupnju časopisa, baza podataka, patenata itd. iz razvijenih zemalja, a njihovo vlastito tradicionalno znanje često nije zaštićeno i može ga svatko koristiti.

Zato se danas na međunarodnoj razini raspravlja o mogućem preoblikovanju dosadašnjeg režima autorskog prava i donošenju međunarodnih dokumenata koji bi ga pomogli urediti. Jesmo li još daleko od međunarodnog ugovora o autorskom pravu, ili će on ipak biti razmjerno brzo donesen, još ne znamo.

Sigurno je, međutim, da interes društva za čuvanje prava autora svakako mora biti usklađen s drugim interesima i pravima, poput prava pojedinca

da slobodno govori i piše, da se obrazuje, da oponaša druge, da se natječe. O tome kako je uređeno autorsko pravo ovise i sloboda izražavanja i obrazovanje i mogućnost pristupa kulturnoj baštini.

Za autorsko pravo posebno bi trebale biti zainteresirane knjižnice, jer u svojim zbirkama čuvaju i daju na korištenje i brojna autorska djela, od kojih su mnoga zaštićena autorskim pravom. Pri davanju na korištenje često primjenjuju neki od tehničkih postupaka umnožavanja djela kojima raspolažu: fotokopiraju, mikrofilmiraju, skeniraju, digitaliziraju i sl. No sama činjenica da je knjižnica vlasnik legitimno nabavljenog primjerka autorskog djela ne znači da smije s njim činiti što ju je volja. Davanje dopuštenja za umnožavanje djela osnovno je pravo autora i stoga knjižničari kao posrednici između autora i korisnika, moraju dobro poznavati različite odredbe koje uređuju područje autorskog prava. U knjižnicama se autorska djela i posuđuju, izvode, prikazuju, priopćuju javnosti, izlažu, opisuju, sažimaju i komentiraju. Knjižničari zato moraju imati na umu da u svakodnevnom radu, brinući se za korisnike, mogu lako nesvjesno prekršiti zakonske propise.

Rečeno je već da je prva zadaća knjižnica omogućiti pristup građi, no one imaju i ne manje važnu zadaću skrbi za knjižnu baštinu. Knjižnice su odgovorne za građu koju su naslijedile od prethodnih generacija kao i za prijenos suvremene građe generacijama koje dolaze. Ta odgovornost podrazumijeva zaštitu intelektualnog sadržaja djela, ali i materijalne podloge na kojoj su djela zabilježena. Točnije, materijalna zaštita prethodi zaštiti intelektualnog sadržaja, ona je njezin preduvjet. Previše stroga zaštita intelektualnog sadržaja može ozbiljno ugroziti sposobnost knjižnice da zaštiti materijalnu podlogu djela pa knjižničari, ali i zakonodavci, moraju i o tome voditi računa.

* * *

Do 18. stoljeća, kad nastaje tumačenje autorskog prava kojim se služimo i danas, odnos između autora i njegovog djela određivala su specifična obilježja društva i vremena. U starom Rimu trgovci knjigama, koji su ujedno nakladnici, kupuju rukopis djela od autora i smiju ga dalje umnožavati. Vlasnik rukopisa vlasnik je i djela i može s njim činiti što hoće. Autori moraju naći pokrovitelja koji će vjerovati u njihov rad i novčano im pomagati. Izraz mecenatstvo, koji se i danas rabi, potječe od imena jednog takvog rimskog dobrotvora i pokrovitelja, Mecenata, koji je ostao zabilježen u povijesti zbog toga što je pomagao autorima.

Znanstveni rad u razdoblju koje nazivamo Starim vijekom uvelike je vezan uz utvrđivanje autorstva, pa se brojni učenjaci toga doba bave lingvističkim

i stilističkim analizama kako bi utvrdili je li neki tekst napisala određena osoba, svrha je bavljenja autorima isključivo utvrđivanje autentičnosti pojedinih vjerskih tekstova, kako bi ih se moglo odvojiti od apokrifa. Utvrđivanje originalnosti djela i njegovo atribuiranje služe utvrđivanju biblijskog kanona.

U Srednjem vijeku još uvijek ne postoji ideja o važnosti autorske osobnosti u današnjem smislu. Antički se i kršćanski autori, doduše, koriste u nastavi i smatraju se autoritetima, no onodobne tekstove karakterizira anonimnost i nesigurnost atribucija. Kršćanska poniznost autora mogući je razlog prešućivanja autorovog imena pa Curtius, na primjer, spominje propise Salvijana, Sulpicija Severa i drugih, koji pisca odvraćaju od grijeha taštine (*vanitas terrestris*). Citiranje u današnjem smislu ne postoji: u tekstove ranijih autora koje prepisuju i kompiliraju mnogi prepisivači umeću vlastite komentare, koje ne označuju posebno. Goldschmidt navodi da se rukopisi tek ponekad identificiraju po imenu autora, a češće po imenu prepisivača ili vlasnika.

Izum tiska sredinom 15. stoljeća stvorit će novu profesiju – tiskara, koji je ujedno nakladnik (izdavač) i knjižar. Tiskanje knjiga je skupo, među ostalim i zato što tiskar mora naći i nabaviti dovoljno zanimljiv rukopis, izliti potrebna slova i pripremiti tekst za tisak. U to su vrijeme naklade relativno male, a primjerci skupi pa da bi se izdavanje isplatilo, treba izbjeći mogućnost da neki drugi tiskar izda pretisak istoga djela, što je uvijek jednostavnije i isplativije. Nakladnici stoga traže i dobivaju od vlasti tzv. privilegije, isključivo pravo na tiskanje i prodaju knjiga na određenom području. Prvi je nakladnički privilegij na pet godina podijeljen 1469. godine u Veneciji tiskaru Johannu von Speyeru. Da je nakladnik dobio privilegij može se vidjeti iz podatka otisnutog na knjigama iz tog doba koji obično glasi *Cum privilegio*... Krajem 15. i početkom 16. stoljeća privilegiji se podjeljuju i autorima. Henneberg zaključuje da su u privilegije već uključeni elementi koji će poslije ući u zakonske propise o autorskom pravu, poput isključivosti prava, ograničenosti trajanja prava i sankcija.

U Engleskoj je 1662. godine Parlament donio Licensing Act, kojim se zabranjuje tiskanje knjiga za koje prethodno nije dobivena dozvola i koje nisu upisane u registar knjižarske organizacije (*Stationers' Company*). Svrha je toga zakona zapravo bila nadzirati naslove koji se objavljuju. Godine 1710. usvojio je Parlament nov zakon poznat kao Zakon kraljice Ane, koji je autorima dao isključivo pravo tiskanja u trajanju od 14 godina od objave knjige uz mogućnost produljenja prava na još 14 godina. Autori već tiskanih knjiga dobili su isključivo pravo tiskanja u trajanju od 21 godine. Uvjet za priznavanje prava bila je autorova obveza da knjigu registrira pri organizaciji knjižara i položi devet primjeraka knjige za potrebe sveučilišta i knjižnica. Zakon kraljice Ane smatra se

prvim zakonom o autorskom pravu, a u njegovu se uvodu kaže da mu je svrha "potaknuti učene ljude na sastavljanje i pisanje korisnih knjiga".

U Francuskoj su nakon revolucije 1789. privilegiji ukinuti, no ubrzo je donesen dekret o kazalištima koji je propisao da se djelo živućega autora nigdje u zemlji ne smije prikazivati bez njegova formalnog pisanog pristanka. Godine 1793. donesen je i dekret o vlasništvu autora, kojim se autorima tekstova, slikarima i skladateljima priznaje isključivo pravo izdavanja, distribucije i prodaje djela za života, a njihovim nasljednicima deset godina poslije autorove smrti.

Većina europskih zemalja svoje prve zakone o autorskom pravu dobiva u 19. stoljeću. U Austrijskom carstvu prvi je zakonski propis, Carski patent o zaštiti književnog i umjetničkog vlasništva, usvojen 1846. godine (u Hrvatskoj i Slavoniji primjenjuje se od 1853.), jamčio autoru pravo na korištenje djela za života, a nasljednicima 30 godina poslije autorove smrti. Slijedio je Ugarsko-hrvatski Zakon o autorskom pravu iz 1884. koji se primjenjivao na području Hrvatske i Slavonije i u kojemu je trajanje zaštite autorskog djela produženo na 50 godina nakon autorove smrti. U Dalmaciji i Istri, kao posebnom dijelu Austro-Ugarske Monarhije, vrijedio je Zakon iz 1895.

Kraljevina Jugoslavija prvi zakon o autorskom pravu donosi 1929. godine, a do tada se primjenjuju ranije važeći austrijski odnosno ugarsko-hrvatski zakoni. U socijalističkoj Jugoslaviji prvi je zakon donesen 1946., zatim slijede zakoni iz 1957., 1968. i 1978. Zakon iz 1946. bio je posebno restriktivan; ograničavao je imovinska prava autora i posebno njihovih nasljednika čiji je krug bio znatno sužen, djela je bilo moguće prikazivati i izvoditi bez autorove dozvole, a dopuštao je i mogućnost nacionalizacije imovinskih prava u općem interesu ili interesu narodne obrane. Kasniji su zakoni ipak usklađivani s odredbama Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela.

Hrvatska je, postavši neovisnom državom, Zakonom o preuzimanju saveznih zakona iz oblasti prosvjete i kulture iz 1991. preuzela Zakon o autorskom pravu SFRJ iz 1978. s izmjenama i dopunama iz 1986. i 1990. Godine 1993. donesene su izmjene i dopune toga Zakona, čiji je pročišćeni tekst objavljen u Narodnim novinama 1999. Izmjene i dopune bile su potrebne radi usklađivanja hrvatskoga zakonodavstva sa Sporazumom TRIPS. Donošenjem novoga Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima 2003. godine Hrvatska je uskladila svoje zakonodavstvo s direktivama Europske unije koje uređuju pitanja intelektualnog vlasništva.

* * *

Autorsko je pravo, dakle, uvedeno kao poticaj autorima da mogu i dalje stvarati i živjeti od svojega rada. Zakonskim se propisima utvrđuju imovinska, moralna i druga prava stvaratelja i nositelja prava i stvaraju uvjeti u kojima je moguće nadzirati korištenje djela i osigurati da se autorima plati pravična naknada. Ipak, autorsko je pravo ograničenog trajanja pa međunarodni ugovori i pojedini nacionalni zakoni o autorskom pravu različito utvrđuju njegov rok. Pojedine vrste autorskih djela imale su u prošlosti i različito trajanje zaštite, na primjer fotografska djela ili računalni programi bili su zaštićeni kraće od književnog ili glazbenog djela no u posljednjih su se desetak godina zamjetno ujednačili rokovi zaštite za sve vrste autorskih djela i produljilo se trajanje zaštite. Tako je danas u velikom dijelu svijeta pa i u Hrvatskoj autorsko djelo, bez obzira na medij, zaštićeno za života autora, cijelu godinu u kojoj je autor umro i idućih 70 godina.

Autorsko se pravo razmjerno brzo mijenja, jer mora pratiti promjene u tehnologiji i društvu. Izum Edisonovog fonografa (1877.), gramofona (1887.), kinematografskog aparata braće Lumière (1895.), radija (početkom 20. st.), televizije (1. polovica 20. st.), a kasnije i satelitske televizije, novi načini umnožavanja teksta šezdesetih godina (fotokopiranje, mikrofilmiranje), računalni programi u osamdesetim godinama i internet u devedesetima, stvorili su nove mogućnosti objavljivanja, distribucije, ali i korištenja djela. Te su promjene najprije potaknule priznavanje tzv. srodnih ili susjednih prava, poput prava izvođača, prava proizvođača zvučnih snimki i prava organizacija za radiodifuziju. Kasnije se u zakonske propise uvode i druga nova prava kao izravna posljedica razvitka tehnologije i promjena u načinu proizvodnje, distribucije i korištenja autorskih djela.

Zakonski propisi o autorskom pravu uključuju također sankcije za povrede prava. Sankcije mogu biti predviđene i u kaznenom zakonu. Autorska se prava u nas najviše štite građanskopravnom zaštitom, što znači da autor može od osobe koja je povrijedila pravo zatražiti prestanak radnje koja pravo vrijeđa, popravak nastale štete i naknadu prouzročene štete. Novčanu je naknadu moguće tražiti i pri povredi autorskih moralnih prava, kad i nije nastala imovinska šteta. U Hrvatskoj su za tužbe zbog povrede autorskog prava nadležna četiri trgovačka suda, u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu. Autorsko se pravo štiti i kaznenopravnom zaštitom, no ona se ograničava na teže povrede autorskog prava koje su u zakonu opisane kao kaznena djela. Takvo je djelo, na primjer, povreda prava na priznavanje autorstva, prava na poštovanje cjelovitosti djela i neovlašteno korištenje autorskog djela. Autorska se djela štite i sankcijama za prekršaje u koje se ubrajaju, primjerice, prisvajanje tuđega autorskog djela,

neovlašteno mijenjanje djela i neoznačivanje autorstva. Autorska prava štite se i upravnopravnom zaštitom kad policija ili carinska služba sprečava uvoz i trgovinu neovlašteno umnoženim autorskim djelima (obično piratiranim CD-ima ili računalnim programima).

Međunarodno uređenje autorskog prava i srodnih prava

Uz nacionalne zakone o autorskom pravu s vremenom je nastao i niz međunarodnih dokumenata koji obvezuju zemlje potpisnice. Njihov nastanak bio je potreban zbog toga što su književna i umjetnička djela nastala u jednoj zemlji često zanimljiva i korisnicima u drugim zemljama. U svim se zemljama izdaju prijevodi književnih djela, izvode se glazbena i kazališna djela stranih autora i uvoze filmovi. Budući da zakoni o autorskom pravu vrijede samo na teritoriju države u kojoj su doneseni, postavilo se pitanje kako zaštititi autorska djela od nedopuštenog korištenja izvan granica države. Henneberg navodi da pojedine države već u 19. stoljeću počinju sklapati bilateralne ugovore o autorskom pravu i da je prvi takav dvostrani ugovor sklopljen 1840. između Austrije i Sardinije. Neujednačenost odredbi u ugovorima i potreba za sklapanjem velikog broja ugovora potaknuli su razmišljanje o stvaranju međunarodne unije za priznavanje prava autora.

Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela

Godine 1886. na diplomatskoj konferenciji u Bernu potpisana je Konvencija o stvaranju međunarodne unije za zaštitu književnih i umjetničkih djela. Poslije poznata kao Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela, stupila je na snagu 1887. godine. S vremenom je doživjela više revizija koje su potvrđene na diplomatskim konferencijama održanima u Berlinu 1908., Rimu 1928., Bruxellesu 1948., Stockholmu 1967. i Parizu 1971. Danas je sjedište Unije u Svjetskoj organizaciji za intelektualno vlasništvo (WIPO) u Ženevi. Bernska je konvencija prvi multilateralni međunarodni ugovor o autorskom pravu, koji stranim autorima osigurava nacionalni tretman uz poštovanje minimalnih konvencijskih moralnih i imovinskih prava. Autorsko pravo stječe se stvaranjem djela i za njegovo priznavanje nije potrebno ispuniti nikakve formalne uvjete. Konvencija predviđa neobvezatni opći rok zaštite djela za autorova života i 50 godina poslije smrti. Danas Bernska unija ima 162 članice. Hrvatska je vezana odredbama Bernske konvencije aktom o sukcesiji iz 1992. godine. Berlinskom revizijom Konvencije uključeni su u zaštitu i filmovi, dok su zvučne snimke zaštićene posebnom, Rimskom konvencijom.

Univerzalna konvencija o autorskom pravu

Dvije velesile, Sovjetski Savez i SAD, nisu bile potpisnice Bernske konvencije pa je UNESCO pedesetih godina prošloga stoljeća prišao izradi međunarodne konvencije koja bi mogla zadovoljiti države koje nisu vezane odredbama Bernske konvencije. Univerzalna konvencija o autorskom pravu potpisana je u Ženevi 1952. godine, a u Parizu je 1971. usvojena revizija. Kao formalnu obvezu Konvencija traži otiskivanje znaka © (copyright) na publikaciji uz podatak o nositelju prava i godini prvog izdanja. Minimalno trajanje zaštite djela jest za autorova života i 25 godina poslije smrti. Hrvatska je vezana uz Konvenciju aktom o sukcesiji iz 1992.

Rimska konvencija

Međunarodna konvencija za zaštitu umjetnika izvođača, proizvođača fonograma i organizacija za radiodifuziju, poznata kao Rimska konvencija, po gradu u kojemu je usvojena 1961. godine, prvi je multilateralni međunarodni ugovor o srodnim pravima, tj. o pravima izvođača, proizvođača zvučnih snimki i organizacija za radiodifuziju za njihove izvedbe odnosno snimke. Mogu joj pristupiti sve države vezane odredbama Bernske ili Univerzalne konvencije. Hrvatska je Konvenciju ratificirala 1999. godine. U skladu s odredbama Rimske konvencije zaštita srodnih prava ne utječe na autorska prava niti ih može mijenjati. Kao i Bernska konvencija, ona jamči nacionalni tretman, tj. stranim državljanima osigurava se jednak tretman kao vlastitim državljanima. Oznaka ℗ i godina prve objave snimke (fonogramska godina) na zvučnim snimkama znače da je snimka međunarodno zaštićena.

Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo – WIPO

Jedna od najznačajnijih međunarodnih organizacija koje djeluju u području autorskog prava, ali i industrijskog vlasništva, jest Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo (World Intellectual Property Organization – WIPO), koja danas ima 184 članice. Osnovana je 1967. godine donošenjem Konvencije o osnivanju Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo. Svrha joj je promicati i na međunarodnoj razini usklađivati zakonske propise o autorskom pravu kako bi se olakšao izvoz tehnologije u zemlje u razvoju i tako pomoglo njihovu razvitku. WIPO promiče razvitak efikasnih mjera za zaštitu intelektualnog vlasništva i usklađivanje nacionalnog zakonodavstva, obavlja administrativne poslove vezane uz primjenu Bernske konvencije, potiče izradu i donošenje međunarodnih ugovora o intelektualnom vlasništvu, pruža prav-

ne i tehničke savjete državama članicama te naručuje i provodi istraživanja o autorskom pravu. Na inicijativu Argentine i Brazila, kojima se pridružilo još trinaest zemalja u razvoju, WIPO je 2004. godine pokrenuo poseban program, *Razvoj na dnevnom redu* (Development Agenda). Pokretanju programa prethodilo je donošenje Ženevske deklaracije o budućnosti WIPO-a, koju je potpisao velik broj pojedinaca i nevladinih organizacija među kojima i IFLA, a u kojoj se od WIPO-a traži da preispita svoju politiku prema intelektualnom vlasništvu i da pritom vodi računa o potrebama zemalja u razvoju. U Deklaraciji se ističe da je tim zemljama pristup intelektualnom vlasništvu prijeko potreban za gospodarski razvoj, no da ga često onemogućuje previše stroga zaštita, koju nameću razvijene zemlje. WIPO je primjedbe prihvatio i organizirao niz međudržavnih sastanaka na kojima su se razmatrali prijedlozi zemalja u razvoju vezani uz olakšavanje režima zaštite intelektualnog vlasništva na svjetskoj razini. Godine 2005. osnovao je posebno tijelo, Privremeni odbor za prijedloge vezane uz Razvoj na dnevnom redu (PCDA), sa zadaćom da razmotri i uskladi pristigle prijedloge promjena u režimu zaštite. U sklopu programa izrađene su i objavljene studije o iznimkama i ograničenjima od zaštite autorskim pravom, koje upozoravaju na prepreke u pristupu intelektualnom vlasništvu i predlažu načine njihova uklanjanja. Četiri su studije posvećene iznimkama i ograničenjima od zaštite za posebne slučajeve već dovršene, među njima i ona o iznimkama i ograničenjima za potrebe slijepih i slabovidnih osoba. Očekuje se izrada pete studije, koja bi trebala biti posvećena iznimkama i ograničenjima za potrebe nastave i učenja na daljinu.

Od međunarodnih ugovora WIPO-a svakako treba spomenuti Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO Copyright Treaty – WCT) i Ugovor o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO Performances and Phonograms Treaty – WPPT). Oba su ugovora popularno nazvana *internetski ugovori*, jer se njima rješava pitanje autorskih prava u digitalnom okruženju. Usvojeni su na diplomatskoj konferenciji u Ženevi 1996. godine; Hrvatska ih je potpisala 1997., ratificirala 2000., a stupili su na snagu 2002. godine. Ugovori dopunjuju odredbe Bernske konvencije i čine je primjenjivom i u digitalnom okruženju. Prema Ugovoru o autorskom pravu prijenos djela u digitalni medij smatra se aktom reproduciranja za koje je potrebno dopuštenje autora, računalni se programi štite kao književna djela, a baze podataka uključene su među zbirke, koje prema izboru ili rasporedu sadržaja čine intelektualne tvorevine. Pravo iznajmljivanja djela utvrđeno je kao posebno pravo. U načine priopćavanja djela uključeno je također stavljanje djela na raspolaganje javnosti tako da svatko može imati

“pristup djelima s mjesta i u vrijeme koje pojedinačno odabere” (čl. 8.). Tako je objavljivanje djela na internetu izjednačeno s ostalim načinima priopćavanja djela, a autoru je omogućeno nadzirati njegovo korištenje.

Ugovor o izvedbama i fonogramima (WPPT) oslanja se na Rimsku konvenciju i dopunjuje je. No za razliku od Rimske konvencije WPPT priznaje izvođačima i moralna prava, tj. pravo da im ime bude označeno i pravo da se njihova izvedba ne mijenja. Izvođačima se za njihove izvedbe priznaju ista imovinska prava koja se inače jamče autorima, a zajamčeno im je i pravo na naknadu za korištenje izvedbi. Naknada za korištenje jamči se također proizvođačima zvučnih snimki za svako korištenje. Bilo je predviđeno da WPPT sadržava i odredbe o zaštiti audiovizualnih djela, no od toga se odustalo pa se Ugovor odnosi samo na zvučne izvedbe.

WIPO-ov Stalni odbor za autorsko pravo i srodna prava već nekoliko godina radi na izradi ugovora o audiovizualnim djelima i ugovora o radiodifuzijskom emitiranju. Diplomatska konferencija na kojoj bi se ti ugovori usvojili bila je najavljena za 2007. godinu, no kako nije postignut dogovor zbog suprotstavljenih mišljenja predstavnika radiodifuzijskih organizacija koje se zalažu za strog režim zaštite i predstavnika nevladinih organizacija i zemalja u razvoju, koji mu se protive, konferencija nije održana.

TRIPS

Intelektualno vlasništvo postalo je danas jednom od najvažnijih sastavnica međunarodne trgovine osobito u razvijenim zemljama. Industrija zabave ili industrija računalnih programa, na primjer, propulzivne su i moćne gospodarske grane koje državama donose znatan prihod. Vlada SAD-a odlučila je još osamdesetih godina prošloga stoljeća uključiti pitanja intelektualnog vlasništva u multilateralne trgovinske pregovore vođene u sklopu Općega sporazuma o carinama i trgovini (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT). Tako je pravo intelektualnog vlasništva postalo prvorazredno trgovačko i gospodarsko pitanje. Godine 1994. u sklopu pregovora osnovana je Svjetska trgovinska organizacija (World Trade Organization – WTO) sa zadaćom da vodi pregovore o različitim multilateralnim trgovačkim ugovorima i pomaže pri njihovu sklapanju. Za intelektualno je vlasništvo relevantan spomenuti Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS), potpisan 1994. Od 1995. godine TRIPS obvezuje potpisnice da poštuju odredbe Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela i odredbe Rimske konvencije

koje se tiču imovinskih prava autora i srodnih prava, no ne sadržava odredbe o moralnim pravima. Zemlja koja želi ući u WTO mora prihvatiti TRIPS i provesti mehanizme koji štite intelektualno vlasništvo, a za nepoštivanje odredbi TRIPS-a postoje i kazne, npr. uvođenje trgovačkih sankcija. TRIPS djeluje kao međunarodni zakon i utječe na politiku pojedinih država u odnosu na trgovinu uslugama, uklanjanje prepreka ulaganjima i zaštitu intelektualnog vlasništva. TRIPS je znatno ojačao i proširio prava intelektualnog vlasništva.

Direktiva EU-a o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu

Na razini Europske unije od devedesetih je godina 20. stoljeća doneseno više direktiva koje se tiču intelektualnog vlasništva, a od zemalja članica očekuje se da s njima usklade svoje nacionalne zakone. Za područje autorskog prava važna je najprije Direktiva o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu iz 2001., kojom Unija nastoji osigurati funkcioniranje unutarnjeg tržišta usklađivanjem nacionalnih zakona o autorskom pravu. U preambuli se kaže kako se nije smatralo potrebnim stvarati nova rješenja zaštite intelektualnog vlasništva, već se nastojalo naći odgovarajuća rješenja za nove načine i oblike iskorištavanja djela. Potreba za zaštitom djela obrazlaže se na poznat način: autori trebaju biti primjereno nagrađeni za svoj rad, a proizvođači građe moraju moći financirati svoj rad. Da bi se moglo osigurati odgovarajuće nagrađivanje autora i proizvođača, potrebna je zakonska zaštita. Direktiva ne govori o moralnim pravima, ali kaže da nositelji prava ta prava ostvaruju u skladu sa zakonima pojedinih zemalja i odredbama Bernske konvencije te Ugovora WIPO-a. Od imovinskih prava zajamčenih nositeljima prava Direktiva navodi pravo na davanje dopuštenja za reproduciranje, pravo priopćavanja odnosno pravo stavljanja na raspolaganje javnosti i pravo distribucije. Za knjižnice je posebno važan čl. 5. Direktive, koji utvrđuje iznimke i ograničenja od zaštite na temelju kojih je ipak u točno određenim slučajevima djelo moguće reproducirati ili priopćiti bez plaćanja naknade. Direktiva poznaje samo jednu obveznu iznimku, koju moraju prihvatiti svi nacionalni zakoni članica. To je iznimka od isključivog prava reproduciranja za privremene ili popratne reprodukcije koje nastaju kao sastavni dio tehnološkog procesa pri prijenosu ili reproduciranju u mreži. Tu iznimku, dakle, poznaje i hrvatski zakon (čl. 81., ZAPSP*). Ostale nabrojene iznimke fakultativne su pa ih pojedini

* Kratica ZAPSP ovdje i na drugim mjestima u tekstu odnosi se na Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima.

zakoni mogu, ali i ne moraju uvrstiti. O iznimkama i ograničenjima preuzetima u hrvatski zakon govori se u poglavlju *Iznimke i ograničenja od interesa za knjižnice.*

Od ostalih su direktiva u hrvatsko zakonodavstvo uvedene i Direktiva o zakonskoj zaštiti računalnih programa iz 1991., Direktiva o pravu iznajmljivanja i pravu posudbe iz 1992., Direktiva o harmonizaciji roka zaštite iz 1993., Direktiva o pravnoj zaštiti baza podataka iz 1996., Direktiva o pravu slijeđenja iz 2001. i Direktiva o provedbi prava intelektualnog vlasništva iz 2004.

Autorsko djelo

Knjižnice nabavljaju, čuvaju i omogućuju korištenje različitih vrsta građe pohranjene na različitim medijima. Znatan dio te građe čine autorska djela, od kojih su mnoga zaštićena autorskim pravom. Knjižničar koji za korisnika želi na bilo koji način umnožiti djelo ili njegov dio mora najprije znati prepoznati autorsko djelo. Kad utvrdi da se radi o autorskom djelu, treba znati je li djelo zakonom zaštićeno ili je trajanje zaštite već isteklo pa se može slobodno koristiti. Ako se radi o zaštićenom djelu, mora znati također postoje li kakve zakonske iznimke koje dopuštaju da se ono ipak umnoži za korisnika.

Autorsko je djelo književna, umjetnička ili znanstvena intelektualna tvorevina koja može biti izražena jezikom, zvukom, pokretima, oblicima ili njihovom kombinacijom. Djelo se očituje u različitim materijalnim oblicima, kao knjiga, članak u časopisu ili u novinama, kazališno djelo, zvučna izvedba zabilježena na CD-u, fotografija, film i sl. Naš Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima nabraja tipične primjere autorskih djela i navodi da su to pisana i govorna jezična djela, glazbena, dramska i dramsko-glazbena djela, koreografska i pantomimska djela, djela likovnih umjetnosti, arhitektonska djela, djela primijenjene umjetnosti i industrijskog dizajna, fotografska djela, audiovizualna djela (Zakon u tu vrstu djela ubraja kinematografska djela i djela stvorena na sličan način), kartografska djela, tehnički crteži, planovi i skice te računalni programi.

Zakonom se štite samo originalna autorska djela. Originalnost djela odnosi se na način na koji je djelo prikazano odnosno na oblik (formu) djela. Tema odnosno ideja djela ne mora biti nova, ali mora biti izražena u novom, za autora originalnom obliku. Fabule, zapleti i arhetipovi koji se ponavljaju u mnogim književnim djelima nisu zaštićeni. Zaštićen je samo poseban način na koji ih neki autor koristi. Zakonom o autorskom pravu ne štite se podaci, ideje ili teme, štiti se samo originalan izražaj djela. Djelo mora biti izraz autorove osobnosti, a ne imitacija tuđega djela. Plagijat nije autorsko djelo i ne može se štititi autorskim pravom. Ne treba, međutim, misliti da autorsko djelo mora uvijek imati posebnu književnu, umjetničku ili znanstvenu vrijednost. Autorska su djela zaštićena bez obzira na vrijednost ili namjenu.

U autorska se djela ubrajaju i djela izvedena iz već postojećih djela, tzv. prerade. Prerade uključuju prijevode, prilagodbe (adaptacije) i glazbene obrade, kod kojih ostaje sačuvan identitet izvornoga djela. Dok je prijevod prerada nekog jezičnog djela na drugi jezik, pri prilagodbi se često jedna vrsta autorskog djela mijenja u drugu. Primjeri su dramatizacija ili ekranizacija nekog književnog djela. Preradom se smatra i prijenos nekog djela iz proze u poeziju (versifikacija), kao i parodija, travestija i parafraza. Prijevodi i prerade postojećih autorskih djela nova su autorska djela na koja njihovi autori imaju autorsko pravo, baš kao i autori izvornika. Za preradu zaštićenog autorskog djela potrebno je dopuštenje autora izvornoga djela.

Kad dvije ili više osoba zajedničkim radom stvore djelo, npr. kad zajednički napišu tekst ili skladaju skladbu, a njihovi se udjeli ne mogu samostalno koristiti, smatraju se koautorima. Koautori imaju zajedničko autorsko pravo na djelo i ono se može koristiti samo uz dopuštenje svih koautora. Autorsko se pravo računa od smrti koautora koji je najduže živio.

Kad, pak, djelo nastaje sastavljanjem pojedinačnih autorskih djela dvaju ili više autora radi zajedničkog korištenja (Pravilnik i priručnik o izradbi abecednih kataloga o takvim djelima govori kao o djelima nastalim suradnjom autora čiji se udjeli po karakteru ili po značenju razlikuju), svaki autor zadržava pravo na svoj udio u djelu. Zakon tu vrstu autorskih djela naziva sastavljenim djelima. Kod glazbenih djela, na primjer, autorom se smatra osoba koja je djelo skladala. No kad su skladbi dodane riječi, treba voditi računa o tome da riječi uživaju posebnu zaštitu kao književno djelo. Tako je pisac libreta autor tekstualnog dijela opere za koji ima autorsko pravo, a skladatelj ima pravo na glazbeni dio. Dakako, opere, kao i druga scenska glazbena djela, mogu nastati i u koautorstvu.

Kad je riječ o korištenju glazbenih djela treba imati na umu i da skladatelj često nije jedina osoba koja ima prava na djelo. Ako u izvedbi djela sudjeluje više glazbenika ili pjevača izvođača, svaki izvođač ima pravo na svoj doprinos izvedbi. U izvođače pripadaju i osobe koje se pri izvedbi djela ne vide, na primjer redatelj nekog glazbenog scenskog djela. Prava izvođača nazivaju se srodnim pravima i o njima više u poglavlju o autoru i njegovim pravima.

Slično je i s likovnim djelima čije reprodukcije prati tekst u nekoj publikaciji. Likovni umjetnik ima pravo na svoje djelo, a pisac teksta na svoj tekst. Crtač stripa ima autorsko pravo na svoj udio, a pisac na tekst stripa.

Autorska su djela također antologije, zbornici, čitanke, hrestomatije u kojima su okupljena djela ili ulomci iz djela jednog ili više autora. Takvo se djelo naziva zbirkom. Sastavljač zbirke smatra se autorom cijele zbirke, koja je

novo autorsko djelo, čak i kad je sastavljena od pojedinačnih djela ili ulomaka iz djela drugih autora. Pritom svaki autor zastupljen u zbirci zadržava autorsko pravo na svoje djelo pa se podrazumijeva da je sastavljač zbirke od autora tražio i dobio odobrenje za objavljivanje pojedinih zaštićenih djela. U zbirke pripadaju i djela poput enciklopedija, leksikona i rječnika. Ta su djela nastala stapanjem pojedinih autorskih doprinosa pa se nijedan od autora ne može smatrati autorom djela kao cjeline. Posebnom vrstom zbirke smatraju se i baze podataka.

Ne mora svaka zbirka biti i autorsko djelo; kriterij prema kojemu se određuje stvaralački karakter zbirke jest izbor ili raspored (sistematizacija) građe. O tome će biti više riječi u poglavlju o bazama podataka.

Kako, dakle, prepoznati autorsko djelo? Najjednostavniji odgovor bio bi da je na djelu koje ima autora obično, iako ne uvijek, navedeno autorovo ime. Hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima upravo tako određuje autora – autorom se smatra osoba čiji su ime, pseudonim, umjetnički znak ili kôd na uobičajen način označeni na primjercima autorskog djela, dok se ne dokaže suprotno. Očito su ključne riječi u zakonskoj formulaciji "na uobičajen način". Način navođenja autorovog imena ovisi o nakladničkoj tradiciji u pojedinoj zemlji, a u novije vrijeme sadržaj naslovne i preliminarnih stranica na knjizi određen je i međunarodnom normom ISO 1086:1991, koja je preuzeta i kao hrvatska norma (HRN ISO 1086:2001 Informacije i dokumentacija – Naslovni listovi knjiga).

Iako se u Hrvatskoj uz autorovo ime ponekad navode i popratne riječi koje nedvosmisleno ukazuju na autorovu ulogu, npr. *napisao*, *sastavio*, ili se, doduše rjeđe, ispred autorova imena stavlja prijedlog *od*, po uzoru na strane knjige gdje je takvo navođenje mnogo češće (na engleskim, francuskim, njemačkim i talijanskim knjigama autorovom imenu često prethodi prijedlog *by*, *of*, *par*, *de*, *von*, *di* itd.), ipak autorstvo obično pokazuje istaknuti položaj imena na naslovnoj stranici. Drugim riječima, uz imena svih osoba koje imaju neku intelektualnu odgovornost za djelo ili publikaciju u kojoj je djelo sadržano, navode se popratne riječi koje označuju vrstu odgovornosti. Autorovo se ime, pak, najčešće navodi bez popratnih riječi, ali na istaknutom mjestu iznad ili ispod naslova.

Treba imati na umu da se prema autorovoj izričitoj želji i u dogovoru s nakladnikom autorsko djelo može objaviti i anonimno. Razlozi anonimnosti brojni su i različiti, no najčešće se radi o autorovom strahu od svjetovnih ili crkvenih vlasti. Razlog može biti i njegova taština, želja da se knjiga bolje proda i sl. Autor može umjesto imena izabrati pseudonim pod kojim će objaviti svoje

djelo ili može biti naveden apelativom, anagramom ili inicijalima. Djelo anonimnog ili pseudonimnog autora također je zaštićeno pa kad ga se želi koristiti, treba utvrditi tko je nositelj prava. Čak i kad se utvrdi da je autor djela doista nepoznat, to ne znači da je djelo slobodno od zaštite. Naime, moguće je da autorska prava na korištenje takvog djela ima pravo ostvarivati nakladnik koji je djelo prije objavio. Kad se prvi put objavljuje dotad neobjavljeno djelo, pravo na njegovo korištenje stječe osoba koja ga je objavila.

Ime osobe navedeno na publikaciji na način na koji se obično navodi autorovo ime i ne mora uvijek biti autorovo, već ime osobe koja je djelo uredila, priredila za tisak i sl. Zato je uvijek potrebno utvrditi je li osoba čije je ime navedeno na knjizi uistinu osoba odgovorna za intelektualni sadržaj djela. Kao što je već rečeno ZAPSP traži i da je djelo originalno i da ima individualni karakter.

Kad autor utvrdi da se njegovo djelo koristilo bez dopuštenja, može od osobe ili organizacije koja je djelo koristila tražiti, da prestane s neovlaštenim korištenjem. Ako ona to ne učini autor se može obratiti sudu, koji u takvim slučajevima mora najprije utvrditi je li neovlašteno korišteno djelo uopće autorsko djelo. Iz pojedinih presuda koje se spominju u literaturi vidi se da se autorskim djelima ponekad smatraju i pisma neke osobe upućena drugoj osobi, a nedavna je presuda britanskog suda pokazala da čak i poslovno pismo može biti autorsko djelo, koje se onda i zakonski štiti. Prema hrvatskom zakonu poslovno pismo nije autorsko djelo. Zato je važno znati i koja se djela *ne* smatraju autorskim djelima.

Navođenje činjenica, poput dnevnih novosti ili vijesti koje imaju karakter običnih medijskih informacija i objavljene su u novinama ili drugim sredstvima javnog priopćavanja, ne smatra se autorskim djelom, jer mu nedostaje subjektivne originalnosti koja se traži od autorskog djela. Jednako tako podaci prikupljeni u različitim zbirkama – statističkim izvještajima, bibliografijama, katalozima i sl. – nisu zaštićeni autorskim pravom, iako zbirka kao cjelina jest.

Službene publikacije koje izdaju tijela javne vlasti (zakoni i podzakonski akti: odluke, propisi, uredbe, pravilnici, zatim ugovori, konvencije, norme, sudske odluke i sl.) nisu autorska djela. Ta su djela namijenjena javnosti i objavljena za nju, a financiraju se prihodima države i mjesnih vlasti, što znači iz poreza građana. S tim u vezi treba spomenuti i raspravu koja se u našoj javnosti otvorila prije više godina, kad su Narodne novine pokušale uvesti naplaćivanje korištenja svoje elektroničke baze. Narodne novine komercijalni su izdavač, a prigovore da građu slobodnu od autorske zaštite žele naplatiti, opravdavale su dodanom vrijednošću, tj. time što su bazu službenih publikacija obogatile ka-

zalima i mogućnošću pretraživanja, kakvu tiskane publikacije ne mogu pružiti. Javnost je s pravom prigovarala, jer je pristup javnim podacima pravo svakog građana koje svaka demokratska država mora pojedincu omogućiti. Danas je jednostavno pretraživanje baze Narodnih novina moguće i besplatno. Drugačije je s hrvatskim normama, koje donosi Hrvatski zavod za normizaciju. Katalog hrvatskih norma i projekata dostupan je online, korisnik može pregledati i odabrati normu i može je naručiti, no može dobiti samo tiskani ispis i dokument mora platiti. Na normama stoji i kratka obavijest korisnicima da sva prava na norme pridržava Hrvatski zavod za normizaciju te da je normu zabranjeno umnožavati ili upotrebljavati bez pisane dozvole. Baza normi zapravo je zbirka podataka koja se štiti kao baza podataka. U njezinu su izradu i održavanje utrošena sredstva, vrijeme i rad, pa proizvođač baze, u ovom slučaju Hrvatski zavod za normizaciju, ima pravo na naknadu.

Među djela koja nisu štićena autorskim pravom ubrajaju se i djela narodne književnosti. Ipak, kad se žele priopćiti javnosti (izvesti na pozornici, prenijeti putem radija ili televizije i sl.) za njihovo se korištenje plaća naknada udruzi za kolektivno ostvarivanje prava. Takvo se uređenje naziva *domaine public payant*.

Zakon štiti i naslov djela pa se u pravilu jednom upotrijebljen naslov ne bi smio koristiti za drugo djelo iste vrste. Dakako, ta se zakonska odredba ne odnosi na generičke naslove (npr. *Soneti* ili *Eseji*), već samo na one koji imaju originalan i distinktivan karakter. Ti se naslovi lako pamte i trajno vezuju uz djelo pa bi njihova ponovna uporaba za drugo djelo iste vrste mogla korisnike zbuniti.

Kad knjižničar utvrdi da je djelo što ga ima u ruci autorsko, to još uvijek ne znači da je zaštićeno autorskim pravom. U Hrvatskoj, kao i u zemljama Europske unije, autorsko pravo traje za autorova života i još sedamdeset godina poslije njegove smrti. Rok od sedamdeset godina računa se od kraja godine u kojoj je umro. Kad rok istekne, djelo više nije zaštićeno autorskim pravom i postaje javno dobro, koje se može slobodno koristiti. Korisnik, međutim, i dalje ima obvezu navesti autorovo ime i djelo ne smije mijenjati.

Autor i njegova prava

Autor, prema latinskoj riječi *auctor* koja znači množitelj, stvaratelj, tvorac je djela odnosno intelektualne tvorevine, koja je njegovo duhovno odnosno intelektualno vlasništvo. Autorima se, na primjer, smatraju pisci tekstova različitoga sadržaja, slikari, kipari, grafičari, crtači, skladatelji, kartografi, koreografi, arhitekti, fotografi, industrijski dizajneri i filmski redatelji. Prevodioci su autori svojih prijevoda, a osobe koje su tuđe djelo prilagodile ili preradile, autori su tih prilagodbi, preradbi i sl. Sastavljač zbirke radova, npr. antologije, čitanke, hrestomatije, također se smatra autorom zbirke kao cjeline.

Autor može biti samo fizička osoba, koja je samim činom stvaranja djela stekla prava koja pripadaju autoru. To znači da autor ne mora posebno prijaviti ili registrirati djelo da bi na njega stekao pravo. Treba, međutim imati na umu da se odnos prema autoru razlikuje u kontinentalnoeuropskom i angloameričkom pravnom sustavu: kontinentalnoeuropsko pravo izvornim nositeljem autorskog prava smatra samo osobu koja je djelo stvorila, a u angloameričkom pravnom sustavu to može biti i npr. fizička ili pravna osoba koja je financirala izradu djela.

Kad se govori o autorskim pravima misli se na skup ovlasti koje autor ima nad svojim djelom. Neke od tih ovlasti autor može za života prepustiti drugoj osobi, ugovorom ili drugim pravnim poslom. Nakon autorove smrti njegova prava prelaze na nasljednika ili nasljednike. Nasljednici tako postaju nositelji autorskog prava, iako sami nisu autori, a vrijeme u kojemu mogu uživati ta prava ograničeno je, kao što je već rečeno, na 70 godina nakon autorove smrti. Nakon tog razdoblja autorsko pravo prestaje, a djelo postaje javno dobro koje se može slobodno koristiti. Posve iznimno država može posredovati i određena djela trajno zaštititi, a to čini obično u korist nositelja prava do kojega joj je posebno stalo. U Velikoj je Britaniji, na primjer, i nakon isteka roka zaštićena priča za djecu *Petar Pan* Jamesa Barriea, u korist Dječje bolnice Great Ormond Street, koja je i prije isteka roka zaštite bila nositelj prava. Slična intervencija države u Hrvatskoj nikad nije zabilježena.

Prava koja pripadaju autoru mogu biti *moralna* (*osobna*) i *imovinska*. Usto, autorsko pravo poznaje i niz drugih prava autora, koja nose obilježja i imovinskih i moralnih prava, ali se ne mogu lako svrstati u jednu skupinu.

Moralna (osobna) prava

To su prava koja štite autorove osobne interese i kao takva pripadaju isključivo autoru, ali ne i drugim nositeljima prava. Autor može s nakladnikom sklopiti ugovor o objavljivanju svojega djela i prepustiti mu iskorištavanje djela, ali se svojih moralnih prava ne može odreći. Poslije autorove smrti samo se ograničen broj moralnih prava može prenijeti i to isključivo na nasljednike.

Moralna prava zasnivaju se na ideji da djelo izražava autorovu osobnost i čvrsto su utemeljena u sustavu tzv. kontinentalnoeuropskog prava, dok je angloamerički pravni sustav dugo poznavao samo imovinska prava. Različito shvaćanje autorskih prava vidljivo je i u nazivima zakona pa i samoga područja, koje se u angloameričkom sustavu zove "copyright", dakle "pravo na reproduciranje" i koje se veže uz djelo, dok se u kontinentalnoeuropskom pravnom sustavu govori o "autorskim pravima", dakle, prava se vežu uz autorovu osobu. Dok kontinentalnoeuropsko pravo jednaku važnost pridaje imovinskim i moralnim pravima autora, angloameričko zakonodavstvo dugo je vremena uređivalo samo imovinska prava. Moralno je pravo prvi put uvedeno u novi britanski zakon o autorskom pravu 1988., a kad je SAD 1989. godine usvajao izmjene svojega zakona o autorskom pravu da bi mogao postati potpisnicom Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela, prihvatio je i koncept moralnog prava.

Prema hrvatskom Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima moralna prava obuhvaćaju: pravo prve objave djela, pravo na priznanje autorstva (pravo paterniteta), pravo na poštivanje autorskog djela i čast ili ugled autora i pravo pokajanja. Zanimljivo je da Bernska konvencija spominje samo dva moralna prava: pravo na poštivanje cjelovitosti djela i pravo na priznanje autorstva. Pravo prve objave djela i pravo pokajanja potječu iz francuskog pravnog sustava.

Pravo prve objave

Autor je taj koji odlučuje hoće li djelo objaviti odnosno kada će ga, gdje, kako i pod kojim uvjetima objaviti. Objavom djela autor stječe pravo na ostvarivanje imovinskih prava. Pravo prve objave uvedeno je prvi put u hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima iz 2003. kao moralno pravo autora, a u ranijem zakonu bilo je vezano uz imovinska prava.

Pravo na priznanje autorstva (pravo paterniteta)

Pravo na priznanje autorstva znači da autor ima pravo da njegovo ime bude uvijek navedeno na primjercima djela. Nakladnik ga, dakle, mora navesti

na svakom izdanju djela, osim ako autor u pisanom obliku izjavi da ne želi biti naveden. Poznato je da su u povijesti pojedini autori zahtijevali da im se djelo iz prije spomenutih razloga objavi anonimno. Autori objavljuju anonimno i u posve nedavnoj prošlosti pa su, na primjer, djela sovjetskih autora poput Solženjicina ili Sinjavskoga prvi put objavljena u inozemstvu anonimno ili pseudonimno. No ako autor nije izričito zatražio da bude anoniman, njegovo se ime mora dosljedno vezati uz djelo u svim prigodama, pa i kad se djelo najavljuje na programima, u oglasima, na radiju i slično. Isto vrijedi za citiranje: autorovo se ime redovito mora navesti, čak i kad je samo nekoliko rečenica iz njegova rada preuzeto u tuđi tekst, kao i kad se njegove misli prepričavaju vlastitim riječima.

Pravo na priznanje autorstva naziva se još *pravom paterniteta*. Sami autori, naime, često govore o svojim djelima kao o svojoj djeci (usporedbu je upotrijebio još Platon u svojem dijalogu *Fedar*) i ta usporedba možda najbolje ocrtava razliku između intelektualnog vlasništva i vlasništva nad materijalnom imovinom. Djeca pripadaju roditeljima i vječno su uz njih vezana, ali nisu njihovo vlasništvo. Djelo je neodvojivo vezano uz svojega autora čak i kad je pravo iskorištavanja preneseno na drugu osobu, pa i kad je rok zaštite istekao.

Pravo na poštivanje autorskog djela i čast ili ugled autora

Radi se o autorovom pravu da se usprotivi deformiranju ili bilo kakvom pokušaju izmjene djela pa čak njegovu uništenju. Autor ima, dakle, pravo čuvati cjelovitost (integritet) svojega djela. Može se usprotiviti i takvom korištenju djela koje bi moglo nauditi njegovom ugledu, drugim riječima, ima pravo na reputaciju. Kad je, na primjer, reproducirano djelo tehnički loše izvedeno, npr. kad se reproducira likovno djelo u katalogu ili monografiji, povrijeđeno je autorovo moralno pravo.

Pravo pokajanja

Autor ima i pravo pokajanja, tj. može odlučiti povući već objavljeno djelo odnosno zabraniti njegovo daljnje raspačavanje ako mu se čini da ono šteti njegovoj časti ili ugledu. No mora nadoknaditi štetu koju je opozivom nanio nakladniku, koji djelo ne smije dalje prodavati.

Umjetnici izvođači također imaju pravo biti priznati i označeni kao izvođači, kao i usprotiviti se uništenju, izobličenju, sakaćenju itd. svoje izvedbe, kao i svakom korištenju izvedbe na način koji bi mogao ugroziti njihovu čast ili ugled.

O moralnim se pravima opet počelo više govoriti u kontekstu interneta i digitalizacije. To je i razumljivo jer je internet komunikacijsko sredstvo po naravi nespojivo s moralnim pravima. Autorsko je djelo na internetu vrlo lako objaviti, raspačati i izmijeniti, no što je još gore, ono se vrlo lako može dovesti u vezu s drugim djelima i tako smjestiti u kontekst koji autoru ne mora odgovarati. Na primjer, kad se autorsko glazbeno djelo koristi za oglašavanje *sex chata*, djelo ne mora biti izmijenjeno, ali samo njegovo stavljanje u kontekst koji autoru nije bio namjera, dovoljno je da povrijedi njegovo moralno pravo. Multimedijska građa može sadržavati ogroman broj slika i dovesti autorovo djelo u vezu s drugim djelima, s kojima on ne želi biti vezan. Pravo na poštivanje integriteta djela jedno je od moralnih prava koje internet ugrožava.

Knjižnice koje digitaliziraju autorska djela trebale bi pri sklapanju ugovora s autorom voditi računa i o tome da digitalizacija mora biti tehnički besprijekorna. U suprotnom autor bi mogao prosvjedovati i tvrditi da je njegovo djelo izmijenjeno. Iako se digitalizacija danas ubraja u postupke reprodukcije, o njoj se svojedobno mislilo i kao o preradi (adaptaciji) djela, zato što u svojim počecima nije mogla vjerno prenijeti boje i druga obilježja djela.

Imovinska prava

Teorija autorskog prava počiva na ideji da autor treba biti obeštećen za svoj rad, tj. da za vrijeme i trud koje je uložio u stvaranje rada mora dobiti odgovarajuću novčanu naknadu. Štoviše, obično se to mišljenje potkrepljuje tvrdnjom da bi autori, ako ne dobiju nagradu za rad, mogli prestati stvarati, što bi značilo da bi društvo moglo ostati bez vrijednih djela. Dakako, autor može dobiti naknadu samo kad postoji zanimanje za njegovo djelo odnosno kad ga netko želi izdati ili objaviti. Važno je uočiti razliku između izdavanja i objavljivanja djela. Pod izdavanjem se misli na objavljivanje tiskane ili kojom drugom tehnikom proizvedene knjige, CD-a ili bilo kojeg djela u materijalnom obliku. Objavljivanje podrazumijeva stavljanje djela na uvid javnosti bilo kojim načinom, pa tako uz izdavanje uključuje i izvođenje djela, stavljanje djela na web i sl. Imovinska prava obuhvaćaju pravo reproduciranja i distribuiranja djela, pravo iznajmljivanja, pravo priopćavanja djela javnosti i pravo prerade djela.

Pravo reproduciranja (umnožavanja)

Autor sam odlučuje kome će povjeriti izdavanje svojega djela. Naš Zakon kaže da autor ima isključivo pravo reproduciranja (umnožavanja) i distribucije (stavljanja u promet) svojega djela.

Autor to pravo najčešće koristi tako što nađe nakladnika zainteresiranog da objavi djelo i s njim sklopi ugovor o izdavanju. Sklapanjem ugovora autor na nakladnika prenosi pravo izdavanja i iskorištavanja djela, a nakladnik ga obeštećuje tako što mu isplaćuje paušalnu naknadu ili određeni postotak od svakog prodanog primjerka. Autor tako ostvaruje određenu imovinsku korist. Kad u ugovoru i nije određena visina naknade, autor ima pravo na primjerenu naknadu. Nakladnik, pak, ima obvezu djelo izdati, brinuti se o raspačavanju i obavještavati autora o tome kako teče prodaja. Ako u ugovoru nije drugačije određeno, nakladnik bi djelo trebao izdati najkasnije godinu dana od primitka rukopisa. Osnivanjem prava iskorištavanja djela za nakladnika, ovaj postaje nositeljem prava i to pravo može iskorištavati određeno vrijeme, obično dok ne proda sve primjerke iz naklade izdanja. Ako u ugovoru nije drugačije rečeno, podrazumijeva se da nakladnik ima pravo na samo jedno izdanje. U nakladničkom se ugovoru može odnos između autora i nakladnika i drugačije urediti, pa tako autor može nakladniku prepustiti iskorištavanje djela i u više izdanja, na primjer izdanja u digitalnom obliku, prijevoda i sl. Ako nije drugačije ugovoreno, autor ostaje vlasnikom rukopisa.

U nakladničkom bi ugovoru, dakle, trebalo biti izravno ili neizravno naznačeno kad prestaje pravo izdavanja. Ako je dogovoreno da autoru pripada postotak od maloprodajne cijene prodanog primjerka, treba odrediti najmanji broj primjeraka prvog izdanja i najniži iznos naknade koji nakladnik mora platiti bez obzira na broj prodanih primjeraka. Neprodane primjerke nakladnik može povući iz prodaje ili uništiti, no o toj namjeri mora obavijestiti autora koji ima pravo otkupiti primjerke po cijeni koju bi nakladnik dobio za preradu papira. Ugovor između autora i nakladnika o objavljivanju manjih priloga, poput članka ili crteža, ne mora se sklopiti u pisanom obliku i naziva se malim nakladničkim ugovorom.

Slika 1. Primjer nakladničkog ugovora

Broj:

_______________ koju zastupa
(u daljnjem tekstu: nakladnik)

i

____
(u daljnjem tekstu: autor)

sklopili su dana_____________

NAKLADNIČKI UGOVOR

Čl. 1.

Autor djela __________________ (u daljnjem tekstu: djelo)

osniva za nakladnika pravo izdavanja djela, i to:
a) isključivo
b) trajno/ograničeno do_________
c) prostorno neograničeno/ograničeno na _______________

Nakladnik se obvezuje izdati djelo u:
a) tiskanom
b) elektroničkom
c) drugom obliku
najkasnije do ___________________

Čl. 2.

Autor će djelo iz čl. 1. ovog ugovora predati nakladniku do__________ .
Autor mora predati nakladniku strojnočitljiv tekst u materijalnom obliku s ispisom u 3 (tri) primjerka uređen prema uputama nakladnika.

Rukopis ostaje vlasništvo
a) autora
b) nakladnika

Čl. 3.

Nakladnik se obvezuje isplatiti autoru za sva prava iz ovog ugovora autorsku naknadu u iznosu od __________kuna.
Ugovorena neto autorska naknada uključuje zakonom priznati iznos paušalne naknade za poslovne izdatke.
Nakladnik se obvezuje platiti sva zakonom propisana davanja (poreze, prireze i drugo) na autorsku naknadu koja se isplaćuje na temelju ovog ugovora, osim ako je autor pisanom izjavom odredio drugačije.
Autor će pisanom izjavom obavijestiti nakladnika kojem statusu poreznih obveznika pripada.

Nakladnik će izjavu smatrati valjanom sve dok je autor ne promijeni. O svakoj promjeni poreznog statusa autor je dužan pravodobno pismeno obavijestiti nakladnika.

Čl. 4.

Nakladnik će autoru isplatiti autorsku naknadu iz čl. 3. u sljedećim rokovima

____

Autorskom naknadom iz čl. 3. ovog ugovora obuhvaćeno je jedno izdanje djela u

- **a) tiskanom**
- **b) elektroničkom**
  - **a) na webu**
  - **b) CD-ROM-u**
- **c) drugom obliku**

u nakladi od____________________primjeraka.

Čl. 5.

Autor

- **a) je suglasan**
- **b) nije suglasan**

da nakladnik može djelo preraditi, osobito radi prilagodbe drugom obliku izdavanja i sl.

Čl. 6.

Autor jamči nakladniku da nitko drugi nema pravo izdavanja djela i da neće sam izdati niti za drugog nakladnika osnovati pravo izdavanja djela.

Čl. 7.

Autor dobiva __________ besplatnih primjeraka djela.

Čl. 8.

Posebne napomene:

(primjerice: Autor je suglasan da nakladnik jedno poglavlje djela objavi na internetu u promidžbene svrhe bez obzira na medij objavljivanja ovog izdanja.)

Čl. 9.

U slučaju spora iz ovog ugovora nadležan je Trgovački sud u Zagrebu.

Čl. 10.

Ovaj je ugovor sastavljen u 2 (dva) istovjetna primjerka, po jedan primjerak za svakog potpisnika ugovora.

AUTOR **ZA NAKLADNIKA**

Na otisnutim knjigama nakladnik postavlja obavijest o tome da je djelo zaštićeno autorskim pravom. Danas je to često slovo C (copyright) u krugu (©) iza kojega slijedi obavijest čitateljima koja obično glasi: *Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez nakladnikova pisanog dopuštenja.*

Autor ima također isključivo pravo davanja odobrenja za prevođenje svojega djela, a za to ima pravo na naknadu. Ako u nakladničkom ugovoru pitanje iskorištavanja prijevoda nije posebno spomenuto, smatra se da je autor to pravo zadržao za sebe.

O pravu reproduciranja knjižnice trebaju voditi računa ne samo zato što se i same sve češće javljaju kao nakladnici, već i zato što je većina usluga koje od njih traže korisnici zasnovana na reproduciranju (fotokopiranje, skeniranje, mikrofilmiranje, digitaliziranje). Knjižnice se pri pružanju tih usluga moraju osloniti na iznimke i ograničenja, koja su u zakonu posebno navedena i o kojima će poslije biti riječi.

Pravo distribucije (stavljanja u promet) i iznajmljivanja

Naziva se još i pravom stavljanja djela u promet. Budući da je usko vezano uz objavljivanje, kad autor s nakladnikom sklapa ugovor o objavljivanju djela obično se utvrđuju i pojedinosti o distribuciji djela. Uz to je pravo vezano i pravo iznajmljivanja djela, koje autor zadržava i onda kad je s nakladnikom sklopio ugovor i na njega prenio pravo distribucije. Autor, dakle, i nakon prijenosa prava iskorištavanja na nakladnika zadržava pravo na naknadu od organizacija (npr. videoteka) koje iznajmljuju djela na videokasetama ili DVD-u.

Pravo priopćavanja javnosti

Uz pravo na umnožavanje djela i njegovu distribuciju i iznajmljivanje, autor ima također pravo priopćavanja djela javnosti. Taj se izraz obično rabi za kazališna, filmska ili radijska djela. Djelo izvedeno na pozornici, ali i u drugom javnom prostoru, poput knjižnice, priopćeno je javnosti. Javnim izvođenjem smatra se svako izvođenje djela pred krugom osoba širim od obiteljskog ili kruga prijatelja. Djelo se može priopćiti javnosti i putem radija ili televizije. Autor digitalnog djela ima pravo staviti ga na mrežu i time učiniti djelo dostupnim javnosti. Za priopćavanje djela javnosti autor ima pravo dobiti ugovorenu naknadu.

Knjižnice uz svoju redovnu djelatnost često organiziraju posebne programe namijenjene različitoj publici, a u sklopu tih programa često se izvode

i autorska djela. Djelo mogu izvoditi glumci koji čitaju ili recitiraju tekst, ali i amateri pa i djeca. Djelo se može izvesti i kao kazališna predstava. Knjižnice priređuju i koncerte na kojima sviraju glazbenici i pjevaju pjevači, koji također mogu pripadati profesionalnoj ili amaterskoj organizaciji. Bez obzira na to izvodi li takvu predstavu ili koncert profesionalna organizacija ili skupina amatera, radi se o javnoj izvedbi autorskog djela za koju knjižnica mora od autora tražiti dopuštenje i platiti naknadu, čak i kad ne naplaćuje ulaznice. Knjižnica mora tražiti dopuštenje zato što autor ima isključivo pravo priopćavanja svog djela javnosti, tj. jedino on odlučuje hoće li dopustiti izvedbu svojega djela. Ovisno o vrsti djela, knjižnica sklapa ugovor o izvođenju s autorom ili odgovarajućom udrugom za kolektivno ostvarivanje prava.

Ako se u prostorijama knjižnice priopćava glazba s radija ili prikazuje snimljena televizijska emisija ili film, također je potrebno zatražiti odobrenje odgovarajuće udruge za kolektivno ostvarivanje prava i platiti naknadu.

Pritom treba voditi računa i o tome da se priopćavanje javnosti ne iscrpljuje prvim priopćavanjem te da je autorovo dopuštenje potrebno svaki put kad se djelo želi ponovno izvesti ili prikazati.

Pravo stavljanja na raspolaganje javnosti

To je pravo vezano uz različite načine priopćavanja djela u online okruženju. Datoteka na internetu stavljena je na raspolaganje javnosti. *Webcasting*, internetski radio i *simulcasting* te razne usluge na zahtjev (near-on-demand) koje korisnici ostvaruju putem mobilnog telefona ili računala primjeri su stavljanja djela na raspolaganje javnosti.

Pravo prerade

U imovinska prava ubraja se i pravo prerade. To znači da autor ima pravo dopustiti ili ne dopustiti preradu svojega djela, a za dopuštenje tražiti naknadu. Kao što je već rečeno u prerade pripadaju prijevodi, prilagodbe i glazbene obrade koje se, kad su originalne intelektualne tvorevine, štite kao samostalna autorska djela. Autor izvornoga djela zadržava svoje pravo na izvornik.

Druga prava

Radi se o pravima koja su u europsko zakonodavstvo uvedena relativno kasno: pravo na naknadu za reproduciranje za privatno korištenje, na primjer, uvedeno je osamdesetih godina prošloga stoljeća. To pravo, kao i druga nova prava, poput prava na naknadu za javnu posudbu, prava slijeđenja ili prava

pristupa djelu, javljaju se prvi put u hrvatskom Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima iz 2003.

Pravo na naknadu za reproduciranje za privatno korištenje

Iako je reproduciranje dijela ili cijeloga autorskog djela za privatno (osobno) korištenje dopušteno i jedna je od iznimki od zaštite autorskih djela, koja određuje da se od autora ne mora tražiti dopuštenje za reproduciranje, ipak autori imaju pravo na posebnu naknadu. Pravo na naknadu ostvaruje se samo u sustavu kolektivnog ostvarivanja prava. Sredstva za naknadu autorima prikupljaju se od prodaje tehničkih uređaja za reproduciranje, npr. fotokopirnih strojeva, uređaja za snimanje zvuka ili slike, praznih nosača zvuka, slike i teksta (CD, USB) te od fotokopiraonica. Knjižnice koje fotokopiraju građu za korisnike uz naplatu također su obveznice plaćanja naknade i moraju sklopiti odgovarajući ugovor s organizacijom za kolektivno ostvarivanje prava. Uz autore pravo na naknadu imaju nakladnici i proizvođači zvučnih snimki. O načinu ostvarivanja tog prava rečeno je više u poglavlju o individualnom i kolektivnom ostvarivanju autorskog prava.

Pravo na naknadu za javnu posudbu

Kad se autorova djela posuđuju u javnim knjižnicama, autor ima pravo na primjerenu naknadu. O tome se više govori u poglavlju o javnoj posudbi.

Pravo slijeđenja likovnih djela

Autor likovnog djela koji je svoje djelo prodao, ima pravo znati kome je djelo preprodano i ima pravo na odgovarajući udio u cijeni koju je postigao prodavač. To se pravo primjenjuje samo kad likovno djelo preprodaje ili kupuje osoba koja se profesionalno bavi trgovinom umjetninama. Autor se tog prava ne može odreći i ne može ga prenijeti za života, ali nakon njegove smrti ono prelazi na nasljednike. U likovna se djela ubrajaju i fotografije, crteži, grafički listovi i mape, dakle djela koja knjižnice često posjeduju i zato je to pravo i za njih zanimljivo. Hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima uređuje pravo slijeđenja po uzoru na Direktivu EU-a o pravu slijeđenja iz 2001. godine.

Pravo pristupa djelu

Autor također ima pravo tražiti od vlasnika djela da mu omogući pristup djelu kad je to potrebno radi njegove prerade ili reproduciranja. Likovni autor koji želi izraditi katalog svojih djela ili sudjeluje u objavljivanju monogra-

fije o svom radu, mogao bi tako zatražiti pristup svojemu djelu, a knjižnica koja posjeduje izvornik mora mu taj pristup omogućiti.

Pravo zabrane javnog izlaganja

Zakon nadalje propisuje da autor neobjavljenog likovnog djela (u likovna se djela ubrajaju i fotografska djela) ima pravo zabraniti vlasniku izlaganje izvornika. To mora učiniti u pisanom obliku. No ako je djelo u vlasništvu knjižnice, muzeja, galerije ili slične ustanove, autor ne može tražiti zabranu izlaganja.

Online prava

Naš zakon ne poznaje neka posebno pravo koje bi vrijedilo u online okruženju, već je ono sastavljeno od više sastavnica, poput prava reprodukcije (kad se glazbeno djelo kopira na disk korisnikova računala) i prava stavljanja na raspolaganje javnosti (jer je djelo dostupno za preslušavanje na internetu).

Srodna prava

Zakon o autorskom pravu razlikuje autorsko pravo od tzv. srodnih ili susjednih prava. Ta prava pripadaju osobama koje nisu stvaratelji djela u pravom smislu, ali koje pomažu da se djelo izvede, postavi na scenu itd. Glazbenik ili pjevač koji izvodi skladbu ili glumac koji igra neku ulogu u televizijskom serijalu, imaju, dakle također, određena prava koja potječu iz njihova sudjelovanja u izvođenju djela. Prava koja pripadaju glumcima, pjevačima, glazbenicima, dirigentima i sl. nazivaju se još i izvođačkim pravima. U srodna prava pripadaju i prava proizvođača zvučnih snimki i videosnimki, koji imaju pravo na naknadu za reproduciranje i javnu posudbu svojih snimki te prava organizacija za radiodifuziju (radio i televizija) na svoje programe. Nakladnici imaju pravo na naknadu za reproduciranje svojih izdanja. Trajanje tih prava jest 50 godina od izvedbe, emitiranja odnosno izdavanja. Nakladnik koji prvi put objavi neobjavljeno djelo na kojemu je već prestalo autorsko pravo stječe pravo na to izdanje koje traje 25 godina. U srodna prava pripadaju također prava proizvođača baze podataka, a trajanje tih prava ograničeno je na 15 godina od izrade odnosno objave.

Srodna prava sadržavaju i obilježja moralnih prava pa tako umjetnici izvođači imaju pravo biti označeni kao izvođači i usprotiviti se bilo kakvoj izmjeni ili sakaćenju izvedbe.

Djela stvorena u radnom odnosu i prema narudžbi

Već je rečeno da svaki autor ima pravo odlučiti kako će se djelo koristiti. Osoba koja raspolaže pravom naziva se nositeljem prava i stoga je autor ujedno prvi nositelj autorskog prava. Autorovi nasljednici nasljeđuju poslije njegove smrti gotovo sva prava kojima je autor raspolagao (iako, na primjer, ne smiju mijenjati djelo, što autor smije činiti). Nasljednici sami nisu autori, ali su nositelji autorskog prava. Nositeljem prava može se postati i drugim kojim pravnim poslom, osim nasljeđivanjem. Za razliku od autora, koji može biti samo fizička osoba, nositelji autorskog prava mogu biti, a često i jesu, pravne osobe. Različite reklamne tvrtke, obrazovne ili znanstvene ustanove, novinske kuće, radio i televizija često zapošljavaju osobe koje autorska djela stvaraju u sklopu svoje redovite radne obveze. Postavlja se pitanje tko je nositelj autorskog prava na tako stvoreno djelo. S obzirom na to da poslodavac isplaćuje redovitu plaću autoru kao svojemu zaposleniku kojega je i angažirao upravo zato da stvara djela, moglo bi se pomisliti da pravo na iskorištavanje djela pripada poslodavcu.

I doista, u zemljama kao što su Velika Britanija ili SAD pravo iskorištavanja djela pripada poslodavcu, iako se obično ne dira u moralna prava autora pa njegovo ime mora biti navedeno uz djelo, a često se ograničava i rok u kojemu poslodavac može iskorištavati djelo pa se nakon isteka tog roka imovinska prava vraćaju autoru. U Hrvatskoj, međutim, Zakon predviđa da se u ugovoru o radu sklopljenom između poslodavca i zaposlenika ima utvrditi tko ima pravo na korištenje autorskog djela stvorenog u radnom odnosu. Ako u ugovoru o radu nije o tome ništa rečeno, kao što je to, na primjer, redovito slučaj s ugovorima o radu sveučilišnih nastavnika, a često i znanstvenika u institutima, smatra se da pravo pripada autoru. Jedina su iznimka računalni programi izrađeni u radnom odnosu; ako ugovorom nije posebno određeno tko ima pravo iskorištavanja programa, izvorno autorsko pravo pripada poslodavcu. O tome će biti više riječi u poglavlju o računalnim programima. Sveučilišni nastavnik, pak, može slobodno objavljivati i birati nakladnika koji će objaviti rukopis. Pritom treba imati na umu da kad nastavnik ili znanstvenik želi objaviti rad u časopisu, uredništvo redovito traži da im se prepusti autorsko pravo.

Odnos prema intelektualnom vlasništvu mijenja se i u našoj znanstvenoj zajednici. U Institutu "Rudjer Bošković" donesen je 2007. godine *Pravilnik o intelektualnom vlasništvu*, iz kojega je vidljivo da Institut inovacije, ali i autorska djela koja su komercijalno iskoristiva, a izradili su ih zaposlenici u radnom vremenu, smatra svojim vlasništvom. Institut je dao licenciju trgovačkoj tvrtki u svom vlasništvu da procjenjuje, iskorištava i štiti intelektualno vlasništvo

Instituta. U Ekonomskom institutu u Zagrebu zaposlenici potpisuju poseban *Ugovor o autorskom djelu* u kojemu se utvrđuje da je Institut nositelj isključivog prava korištenja autorskog djela koje je zaposlenik izradio u sklopu "ostvarivanja znanstvenog programa Instituta", što uključuje pravo objavljivanja u tiskanom i elektroničkom obliku. Institut se obvezuje autoru platiti naknadu za iskorištavanje djela.

Slika 2. Primjer ugovora o stvaranju autorskog djela po narudžbi

UGOVOR O AUTORSKOM DJELU
Broj:
sklopljen između (naziv institucije) i (ime autora)

I.
Autor će za potrebe ostvarivanja znanstvenog programa (naziv institucije) predati na korištenje stvoreno autorsko djelo, odnosno izraditi (obaviti) autorsko djelo:………………………………………………………………………

II.
Autor preuzima obvezu iz točke I. ovog ugovora i obvezuje se autorsko djelo predati na korištenje, odnosno izraditi ga (obaviti) savjesno, prema pravilima struke i u skladu s uputama i potrebama (naziv institucije) te u ugovorenom roku.

III.
Autor se obvezuje ugovoreno autorsko djelo predati na korištenje, odnosno izraditi ga (obaviti) i predati na korištenje (naziv institucije) do: ………………………………………………………………………………………
Ako Autor ne preda na korištenje, odnosno ne izradi (ne obavi) i ne preda na korištenje autorsko djelo iz točke I. ovog ugovora u ugovorenom roku, (naziv institucije) ima pravo ovaj ugovor raskinuti, a autor snosi zakonske posljedice naknade štete.

IV.
Ugovoreno autorsko djelo smatra se prihvaćenim kada ga pozitivno ocijeni stručno tijelo (naziv institucije). Ako (naziv institucije) smatra potrebnim izvršiti neke dopune ili izmjene, autor će to učiniti prema uputama (naziv institucije), u skladu s pravilima struke, i za to mu ne pripada posebna naknada, osim naknade ugovorene ovim ugovorom.

V.
Autor i (naziv institucije) sporazumno utvrđuju da je (naziv institucije) nositelj isključivog prava iskorištavanja autorskog djela iz točke I. ovog ugovora, koje će koristiti za ostvarivanje znanstvenog programa u sklopu svoje djelatnosti, uključivši pravo objavljivanja u tiskanom i u elektroničkom obliku.

VI.
(Naziv institucije) se obvezuje autoru platiti naknadu za isključivo pravo iskorištavanja autorskog djela iz točke I. ovog ugovora u iznosu od…………………………kuna.
U ugovoreni iznos uračunat je porez na dohodak, prirez i PDV, ako je autor u sustavu PDV-a, sukladno propisima koji su na snazi u vrijeme plaćanja naknade.
(Naziv institucije) se obvezuje autoru isplatiti ugovorenu naknadu najkasnije 15 dana nakon što autorsko djelo pozitivno ocijeni – prihvati.

VII.
Eventualne sporove iz ovog ugovora, ukoliko se ne mogu riješiti međusobnim sporazumom, rješavat će nadležni sud u Zagrebu.

VIII.
Ovaj ugovor sastavljen je u 4 (četiri) istovjetna primjerka od kojih jedan dobiva autor.

Zagreb, ………………………………

AUTOR **ZA INSTITUCIJU**

Iako se govorna djela ubrajaju u autorska djela pa, na primjer, političari imaju pravo objaviti zbirku govora koje su održali u službenoj funkciji, redovita predavanja sveučilišnih nastavnika ne smatraju se autorskim djelima. Ipak, student koji prema nastavnikovim predavanjima hoće izraditi i umnožiti za svoje kolege skripta, mora tražiti nastavnikovo dopuštenje. Materijali napisani ili pripremljeni za predavanje smatraju se autorskim djelima, no iz dosadašnje prakse nije posve jasno smatraju li se djelima nastalim u radnom odnosu ili ne. U stranoj se literaturi obično navodi argument da je nastavnik na sveučilištu angažiran zato da poučava odnosno predaje, ali ne i da sastavlja popratne materijale koji prate predavanje pa se zato ne može smatrati da je izrada materijala dio radne obveze. Pojedini sudski slučajevi u Velikoj Britaniji u kojima je presuđeno u korist nastavnika pokazuju da je ta argumentacija prihvaćena.* S druge strane, javljaju se mišljenja da se primjenom nove komunikacijske tehnologije i razvojem učenja na daljinu promijenila i uloga predavača ili poučavatelja te da se od njega zapravo očekuje i pripremanje materijala, jer bez njih i ne može predavati. Drugim riječima, sastavni dio nastavnikova redovita posla uključuje pripremu pisanih, slikovnih ili zvučnih materijala koji omogućuju praćenje nastave i usvajanje gradiva. Uz materijale potrebne za praćenje nastave nastavnici izrađuju i razne druge materijale, poput ispitnih pitanja, popisa literature, zbirke tema od interesa o kojima će se razgovarati na seminaru i zbirki radova o nekoj od nastavnih tema. Te zbirke mogu uključivati i fotografska djela, ulomke iz glazbenih djela, reprodukcije likovnih djela, videosnimke i građu skinutu s interneta. Hoće li se izrada tih materijala smatrati sastavnim dijelom nastavnikova redovitog posla ili neće, ovisi o ugovoru o radu koji je sklopio sa sveučilištem.

S radovima, pak, koji nastaju u sklopu nastavnikova znanstveno-istraživačkog rada moglo bi se u načelu postupati jednako kao što danas već i u nas postupaju pojedini znanstveni instituti. No u stranoj se literaturi navodi da postoje jaki razlozi u prilog tome da sveučilišni nastavnici zadrže pravo iskorištavanja djela. Među tim se razlozima navode akademska sloboda i pravo autora da naknadno mijenja, dopunjuje i sl. svoj rad, što ne bi bilo moguće kad bi pravo korištenja radova imalo sveučilište. Jednako tako, kad sveučilišni nastavnik stvori i objavi djelo koje nije u izravnoj vezi s područjem kojim se bavi na sveučilištu, na primjer, kad napiše roman, podrazumijeva se da je on nositelj prava.

---

* Na primjer slučajevi: *Stephenson Jordan & Harrison Ltd. v. MacDonald & Evans* ili *Noah v. Shuba* izloženi u Monotti, A. with S. Ricketson. Universities and intellectual property, str. 270-271.

Kao i nastavnici, i studenti u nas zadržavaju pravo na svoje radove. Ipak, ima sveučilišta u svijetu koja čine iznimku kad se radi o radovima koje je sveučilište financijski pomoglo i na koje ono stoga polaže pravo. Također se može pitati kako postupati s doktoratima u čijoj izradi mentor ima značajan udio. U nas autorsko pravo ima doktorand, a mentorovo se sudjelovanje zanemaruje. Na nekim sveučilištima u SAD-u, međutim, studenti potpisuju ugovor u kojemu prava na svoje buduće radove izrađene tijekom studija prenose na sveučilište. U Velikoj Britaniji isto se traži i od studenata nekih diplomskih studija.

Zanimljiva međunarodna inicijativa kojoj je svrha pomoći sveučilišnim nastavnicima i znanstvenicima nastala je u Nizozemskoj. Na konferenciji održanoj 2001. godine u mjestu Zwolleu oblikovan je i usvojen skup načela, kasnije nazvanih Načela iz Zwollea. Autori Načela zalažu se da sveučilišta ostanu vlasnici radova koji su na njima nastali, da ti radovi budu pohranjeni u repozitorijima, a da poslovanje s pravima bude jasno i djelotvorno uređeno jer će od toga imati koristi svi zainteresirani, dakle i autori, poslodavci (sveučilišta), korisnici djela i izdavači.

Posebno je pitanje kako postupati s opisima muzejskih izložaka koje kustosi sastavljaju u svojem radnom vremenu. Dok knjižničari koji katalogiziraju pojedine jedinice građe ne mogu polagati pravo na te jedinice, jer kataložnim jedinicama nedostaje originalnost koja je potrebna da bi se djelo smatralo autorskim, pojedini bi se analitički opisi muzejskih predmeta mogli smatrati i autorskim djelima. Zato bi muzeji, kao i znanstvene institucije, trebali urediti pitanje autorskih prava ugovorima o radu.

Novinske kuće također su primjer organizacije čiji zaposlenici stvaraju autorska djela kao svoju radnu obvezu. Usto, novinske kuće angažiraju honorarno vanjske suradnike, koji rade prema narudžbi. Novinski izdavači redovito traže od novinara pa i od vanjskih suradnika da na njih prenesu pravo korištenja priloga.

Tasini protiv New York Timesa

Mnogo je polemika sredinom devedesetih godina izazvao sudski slučaj u SAD-u, poznat pod imenom *Tasini protiv New York Timesa*. Ta je novinska kuća naime počela reproducirati stare brojeve svojih novina u elektroničkom obliku i dostavljati ih različitim bazama podataka, npr. pravničkoj bazi *Lexis Nexis*, a da nije obavijestila novinare koji su članke napisali. Izdavač je očito smatrao da je isplatom honorara za članke u tiskanom izdanju stvar jednom zauvijek riješena. Novinari koji su za *New York Times* i neke druge novine pisali honorarno,

predvođeni Jonathanom Tasinijem, podigli su sudsku tužbu protiv izdavača, žaleći se da se od njih nije tražilo dopuštenje za reproduciranje članaka. Tražili su i poseban honorar, jer će, kako su tvrdili, njihovi prilozi preneseni u elektronički oblik imati daleko širi krug čitatelja nego što su ih imali kad su objavljeni u tiskanom izdanju. Također su tvrdili da se ugovor o prijenosu autorskog prava koji su potpisali s novinskom kućom da bi dobili honorar nije mogao odnositi i na elektroničko izdanje novina, jer takvog izdanja u vrijeme kad su potpisivali ugovor i nije bilo. Izdavač je, pak, držao da su novinari potpisom ugovora s novinskom kućom o prijenosu prava, prenijeli ta prava i za sva moguća buduća izdanja. Godine 2001. Vrhovni sud SAD-a presudio je u korist novinara i dosudio da izdavači plate ukupno 18 milijuna dolara. Do 2008. godine presuda još nije bila izvršena. Ipak, izdavači, a i novinari, postali su oprezniji pri sklapanju ugovora, pa se danas obično poimence utvrđuje za koja izdanja autor prenosi pravo na izdavača.

Takva je praksa usvojena i u Hrvatskoj pa novinari redovito prenose svoja prava na izdavača. Pritom treba imati na umu da se vijesti i izvještaji općenito ne smatraju autorskim djelima, dok kolumne i radovi istraživačkog novinarstva obično jesu autorska djela.

Slično je s leksikografskim djelima koja nastaju udjelima mnogih suradnika. Sastavljači enciklopedija i sličnih djela danas su gotovo redovito nakladničke kuće za koje radi velik broj zaposlenika i vanjskih suradnika od kojih se djela naručuju. Nakladnik sa zaposlenicima i vanjskim suradnicima mora sklopiti ugovor u kojemu autori pojedinih priloga prenose na njega pravo iskorištavanja. U ugovoru bi se moralo utvrditi i za koliko se izdanja prenosi pravo iskorištavanja, jer ako to nije određeno, podrazumijeva se da se radi o samo jednom izdanju. Za svako daljnje izdanje, tiskano ili digitalno, potrebno je s autorima priloga sklopiti nov ugovor.

Iznimke i ograničenja od interesa za knjižnice i korisnike

Iznimke od zaštite autorskih djela i ograničenja primjene autorskog prava poznaju svi nacionalni zakoni o autorskom pravu, ali i međunarodni ugovori, poput Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela ili novijega Ugovora TRIPS. Iznimke i ograničenja omogućuju društvu da pomiri suprotstavljene interese autora, kojima jamči pravo na isključivo iskorištavanje djela i korisnika, koji djela žele slobodno koristiti. Uvođenjem iznimki i ograničenja u područje autorske zaštite postiže se ravnoteža između prava autora i potreba javnosti za slobodnim korištenjem njihovih djela. Kad se govori o iznimkama i ograničenjima autorskih prava obično se misli na taksativno nabrojene slučajeve u pojedinim nacionalnim zakonima, kojima se ograničavaju imovinska autorska prava. Moralna prava autora, pak, moraju se uvijek i bez iznimke poštivati.

Također treba voditi računa o tome da je rok zaštite autorskih djela ograničen i da se mnoga autorska djela mogu slobodno koristiti. Što se zaštićenih djela tiče, važno je da ih knjižničari mogu identificirati te da dobro poznaju specifične iznimke i ograničenja od zaštite nabrojene u hrvatskom zakonu kako bi najbolje pomogli korisnicima.

U većini nacionalnih zakona iznimke i ograničenja taksativno se nabrajaju i ne smiju biti u suprotnosti s načelnim uvjetima koje navode međunarodne konvencije i ugovori. Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela navodi najprije iznimke od zaštite: dopuštenje od autora ne treba tražiti kad se želi citirati iz njegova djela ili kad se dio djela reproducira za potrebe nastave i novinskog izvještavanja. Specificiranje pojedinih drugih iznimki u Bernskoj se konvenciji prepušta nacionalnim zakonima uz uvjet da je svaka iznimka usklađena s tzv. testom u tri koraka. Drugim riječima, nacionalni zakoni mogu uvesti pojedine iznimke i ograničenja od zaštite koje će omogućiti slobodno korištenje djela, uz uvjet da su ispunjene tri pretpostavke:

a) da se radi o posebnom slučaju korištenja, koji ne može biti pravilo
b) da takvo korištenje nije u suprotnosti s redovitim korištenjem djela, što znači da autor ne smije biti zakinut za znatni dio naknade koju bi inače mogao dobiti i
c) da takvo korištenje neopravdano ne šteti zakonitim interesima autora.

U literaturi se često ističe da je test u tri koraka, koji je poslije preuzet u novije međunarodne ugovore, poput Ugovora TRIPS, Ugovora o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, a konačno i u europsku Direktivu o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu iz 2001., zapravo ograničenje ograničenjâ koja omogućuju slobodno korištenje djela. Važno je naglasiti da se djelo može slobodno koristiti samo ako su ispunjena sva tri uvjeta te da će sud u u svakom postupku odlučivanja o mogućem kršenju prava pažljivo razmotriti jesu li navedeni uvjeti kumulativno ispunjeni.

Direktiva o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu, koja je jedan od temelja za nacionalne europske zakone o autorskom pravu, u poglavlju o iznimkama i ograničenjima sadržava samo jedno obvezno ograničenje koje svi nacionalni zakoni zemalja članica moraju prihvatiti i 21 izborno ograničenje, što znači da zemlje mogu birati iznimke i ograničenja koja će uključiti u svoj zakon, ali ne mogu uključiti iznimku koja nije spomenuta u Direktivi. U Direktivi se navodi da se iznimke i ograničenja primjenjuju samo u skladu s uvjetima navedenima u testu u tri koraka. Direktiva usto sadržava preporuku zemljama članicama da ne prihvate sve nabrojene iznimke. Nisu sve zemlje članice poslušale preporuku, pa je među pojedinim zakonima zemalja članica došlo do razlika koje danas prilično ometaju prijenos informacija, tako da se razmišlja o izradi međunarodnog dokumenta koji bi utvrdio i ujednačio minimalne iznimke i ograničenja za sve nacionalne zakone.

IFLA-in Odbor za autorsko pravo i druga pravna pitanja (IFLA/CLM) uputio je 2008. godine Svjetskoj organizaciji za intelektualno vlasništvo (WIPO) prijedlog dvanaest načela na kojima bi se trebale zasnivati iznimke i ograničenja koja bi trebala vrijediti za knjižnice i arhive diljem svijeta. U obrazloženju prijedloga kaže se da od 149 zemalja članica WIPO-a čak 21 nema u zakonu predviđeno nijedno ograničenje za knjižnice, samo 72 zemlje imaju u zakonu iznimku koja omogućuje reproduciranje u svrhu zaštite građe, a samo 74 uvrstile su u svoj zakon iznimke od zaštite koje omogućuju slobodno korištenje djela za znanstveno istraživanje ili učenje. Slične su prijedloge uputile i druge interesne skupine iz razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, uglavnom organizacije za zaštitu potrošača i druge nevladine organizacije koje zastupaju prava javnosti. Predložene su sljedeće iznimke i ograničenja:

– Knjižnicama treba dopustiti reproduciranje objavljenih i neobjavljenih djela u svrhu zaštite, što uključuje i prijenos u druge formate.

– Knjižnicama treba dopustiti reproduciranje zaštićenih autorskih djela za znanstveno istraživanje i privatnu uporabu njihovih korisnika.
– Djelo treba biti zaštićeno za autorova života i 50 godina poslije njegove smrti, a kad jednom postane slobodno, treba to i trajno ostati.
– Knjižnicama i korisnicima koji djelo koriste u dopuštene svrhe treba dopustiti da zaobiđu tehničke mjere koje onemogućuju korištenje djela, a koje je ugradio nakladnik.
– Ne smije se dopustiti da odredbe zakona o sklapanju licencija budu u suprotnosti s odredbama zakona o autorskom pravu.

Hrvatski je Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima iz Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela preuzeo test u tri koraka i u čl. 80. propisao da se objavljeno autorsko djelo smije koristiti bez autorovog odobrenja, a ponekad i bez plaćanja naknade samo u slučajevima koji su u Zakonu posebno navedeni, te da se korištenje ne smije suprotstavljati redovitom korištenju djela i ne smije štetiti zakonitim interesima nositelja prava.

Obvezno ograničenje iz Direktive o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu preneseno je i u naš Zakon pa se čl. 81. dopušta privremeno i popratno reproduciranje djela koje je sastavni dio tehnološkog procesa. Od izbornih iznimki i ograničenja ponuđenih u Direktivi u Zakon su prenesena sljedeća: reproduciranje za privatno korištenje, za potrebe knjižnica, arhiva i sličnih javnih ustanova, za nastavu i znanstveno istraživanje, u korist osoba s invalidnošću, za potrebe sudskih, upravnih i sličnih službenih postupaka, u svrhu informiranja javnosti, citiranje, iznimke u odnosu na autorska djela trajno smještena na javnim mjestima, plakate i kataloge javnih izložbi i aukcija, korištenje za stvaranje parodija i karikatura te korištenje u svrhu iskušavanja uređaja.

Dalje ćemo govoriti samo o ograničenjima i iznimkama koji su od interesa za knjižnice i korisnike.

Citiranje

Običaj citiranja, tj. preuzimanja riječi, rečenica ili odlomaka nekog djela u drugo, javlja se još u antici, a koriste ga govornici i pisci da bi istaknuli vrsnoću ili prijepornost citiranoga djela, ali i da bi pokazali vlastitu načitanost i autoritet. U srednjem vijeku autori stvaraju svoja djela umetanjem opsežnih dijelova tuđih tekstova, bez navođenja izvora, ali često i vlastita djela objavljuju anonimno. Razloge takvog postupanja razni autori različito objašnjavaju. Curtius misli da su onodobni autori htjeli izbjeći grijeh taštine, a Goldschmidt kaže da su srednjovjekovni autori prvenstveno prepisivači, čija je zadaća otkriti sta-

re tekstove i protumačiti ih čitateljima. Još u 18. stoljeću, kad nastaju prvi znanstveni časopisi, prenose urednici tuđe radove bez navođenja izvora. Danas se svjesno preuzimanje tuđega umjetničkog, književnog ili znanstvenog djela u cijelosti ili u pojedinim odlomcima, a bez navođenja izvora i imena autora, naziva plagiranjem, a preuzeto djelo plagijatom (od latinske riječi *plagiarius*, tj. kradljivac ljudi). Takvo korištenje tuđega djela predstavlja kršenje zakona i kažnjava se kao kazneno djelo i prekršaj. Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima određuje da tvorevine nastale povredom prava iz Zakona ne uživaju zaštitu koja je njime inače predviđena. Koristiti se mogu samo dijelovi autorskih djela, uz uvjet da se navede izvor i označi ime autora. Netočno ili nepotpuno navođenje citata smatra se također plagijatom.

Citiranje se već više od dva stoljeća smatra prijeko potrebnim pri pisanju znanstvenih i stručnih radova i to zato što znanstvenici njime dokazuju svoju vjerodostojnost. Znanstveni rad počinje identificiranjem i korištenjem ranijih radova o temi i nastavlja se novim istraživanjem. Citiranjem znanstvenici pokazuju upućenost u temu kojom se bave, ali i omogućuju provjeru svojih rezultata. Navođenje izvora smatra se također odavanjem priznanja prethodnicima i dio je profesionalne etike znanstvenika.

Pri citiranju treba voditi računa o načinu citiranja, vrsti djela iz kojega se citira, opsegu i svrsi citiranja. Citirati se može dvojako: tako da se dio tuđega teksta doslovce prepiše i istakne u tekstu (navodnicima, kurzivom i sl.) ili tako da se odgovarajući dio teksta prepriča vlastitim riječima. To drugo obično podrazumijeva sažimanje osnovnih misli u tekstu. Oba načina citiranja zahtijevaju točnost: ako se riječi drugoga autora prenose doslovce, prenose se onako kako su napisane pa čak i kad se u izvornom tekstu javlja kakva tiskarska pogreška; na pogrešku se, dakako, može upozoriti. Kad se, pak, tekst prepričava, mora se vjerno prenijeti autorova misao. Bez obzira na način citiranja, odabran izvor i ime autora citiranoga teksta moraju se naznačiti.

Već je rečeno da Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima dopušta citiranje i da za njega ne treba tražiti dopuštenje autora čije se riječi prenose, niti treba platiti naknadu, ali se mora navesti izvor odakle je citat preuzet i autorovo ime. Važno je znati i da se dopuštenje odnosi samo na preuzimanje dijelova teksta iz već objavljenog djela odnosno kako navodi naš zakon, "iz djela koje je na zakonit način postalo pristupačno javnosti". Ako, se pak, želi citirati dio teksta iz neobjavljenog rukopisa, mora se tražiti dopuštenje autora rukopisa. Ponekad se autori tekstova žele pozvati na riječi kolege ili druge neke osobe koje su im priopćene u razgovoru na nekom skupu ili poslane elektroničkom poštom. I za navođenje tako prenesenih riječi, u načelu treba tražiti dopuštenje.

Pri citiranju treba paziti i na opseg citata jer je citiranje ograničeno odnosno mora ostati u granicama onoga što se smatra pravičnim korištenjem tuđega djela. U nekim se nacionalnim zakonima o autorskom pravu navodi najveći broj riječi u citatu. Naš se Zakon poziva na dobre običaje pa kaže da se citirati može "u mjeri opravdanoj svrhom koja se želi postići i u skladu s dobrim običajima". Iako se na prvi pogled može činiti da je ta zakonska formulacija manje precizna od one u kojoj se navodi točan broj riječi koje se smiju prenijeti iz tuđega teksta, ipak je praktičnija – ograničavanje citata na dopuštenu mjeru, npr. sto riječi, u pojedinim bi slučajevima omogućilo citiranje cijeloga djela, npr. neke kraće pjesme, ili pak, ne bi dopustilo prenošenje dovoljnog dijela teksta koji čitatelju omogućuje shvatiti mišljenje s kojim autor polemizira itd.

Ponekad se vlastiti tekst želi obogatiti ilustracijom ili tablicom, grafikonom i sl. preuzetim iz tuđega djela. Prenesena ilustracija ili grafički prikaz mora imati legendu u kojoj će jasno biti naveden izvor iz kojega je preuzet i autorovo ime.

Dakako, ne citira se samo u znanstvenim radovima. Citiranje je dopušteno i u prikazima i kritikama knjiga u časopisima, novinama itd. Profesor smije citirati tijekom predavanja. Knjižnice koje objavljuju prikaze prinova u biltenima ili na mrežnim stranicama, smiju te prikaze obogatiti citatima iz djela koje prikazuju, a kojemu je jasno naveden naslov i autorovo ime.

Sve što je rečeno o citiranju odnosi se podjednako na citiranje ulomaka digitalnih tekstova odnosno tekstova objavljenih na mreži. Uz naslov teksta treba navesti i njegovu adresu te datum kad je tekst viđen na mreži.

Privatno korištenje

Reproduciranje djela za privatno korištenje iznimka je koja se javlja u brojnim zakonima o autorskom pravu. Pojedinac smije umnožiti djelo za osobnu potrebu i o tome autora ne treba posebno obavijestiti. To znači da pojedinac smije fotokopirati ili na drugi način umnožiti članak nekog autora kad ga želi pročitati, iz njega učiti i sl. Kupljeni CD smije slušati kod kuće, kao što smije gledati kupljeni ili posuđeni video. Naš Zakon dopušta reproduciranje za privatno korištenje kad nije namijenjeno javnosti i ne služi ostvarivanju financijske koristi. Stoga je posebno važna razlika između privatnog i javnog korištenja djela. Zakon definira javnost kao veći broj osoba izvan uobičajenog užeg kruga članova obitelji ili prijatelja. Izvedba glazbenog djela u krugu obitelji i prijatelja tijekom obiteljskog slavlja jest privatno korištenje djela, a izvođenje tog djela u prostoru knjižnice javno je izvođenje za koje treba tražiti odobrenje autora i platiti naknadu.

Za knjižnice je ta iznimka vrlo važna jer im dopušta da za svoje korisnike umnožavaju inače zaštićena djela. Knjižničar smije za korisnika reproducirati djelo na bilo koji način (fotokopiranjem, mikrofilmiranjem, skeniranjem, digitaliziranjem). Ipak, nije dopušteno reproducirati cijelu knjigu (osim kad je naklada rasprodana dulje od dvije godine), notnu i kartografsku građu. Nije dopuštena ni reprodukcija elektroničkih baza podataka.

Ograničenje u korist knjižnica

U hrvatski su Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima knjižnice prvi put izrijekom uvedene 2003., u skladu s mogućim ograničenjem naznačenim u spomenutoj direktivi Europske unije. Knjižnice smiju reproducirati primjerak djela koji posjeduju, ali to smiju učiniti samo jedanput. Pritom ne moraju tražiti dopuštenje niti platiti naknadu. Reproduciranje je dopušteno na bilo koju podlogu što znači da je uz mikrofilmiranje dopušteno i skeniranje i digitaliziranje uz uvjet da je digitalizirana građa pohranjena samo na jednom poslužniku. Prvenstvena je svrha tog ograničenja omogućiti knjižnicama da zaštite rijetku ili oštećenu građu. Također, jasno je da ta iznimka nikako ne može poslužiti kao mogućnost za dopunu knjižnične zbirke zato što se smiju reproducirati samo primjerci koje knjižnica već ima. Tako knjižnica ne smije posuditi primjerak djela koji bi htjela imati u svojoj zbirci od druge ustanove, umnožiti ga i uvrstiti u svoju zbirku. To ograničenje vrijedi i za javne arhive, obrazovne i znanstvene ustanove, ustanove za predškolski odgoj i karitativne ustanove. Muzeji nisu izrijekom spomenuti, no pretpostavka je da ograničenje vrijedi i za njih.

Nastava i znanstveno istraživanje

Zakon dopušta reproduciranje i stvaranje zbirki od ulomaka reproduciranih autorskih djela ili čak kraćih cjelovitih djela, ali isključivo za potrebe nastave ili znanstvenog istraživanja uz navođenje izvora. Nastavnici ili knjižničari u školi ili nekoj visokoškolskoj ustanovi smiju pripremiti zbirku kraćih autorskih radova ili ulomaka iz radova koji nastavniku trebaju da bi učenici i studenti mogli pratiti predavanja. Takve se zbirke često izrađuju za, na primjer, potrebe nastave književnosti ili jezika. No radovi se smiju umnožiti samo na papir ili sličan medij. Iz komentara tog zakonskog članka vidljivo je da je zakonodavac imao na umu izradu udžbenika, čitanki i sličnih priručnika koji se koriste u nastavi pa se ograničenje ne može primijeniti za stvaranje sličnih zbirki na digitalnom mediju. Autori djela uvrštenih u takvu zbirku imaju pravo na naknadu.

Sve se češće tiskani radovi skeniraju i zbirka se stavlja na web. Nastavnik koji bi htio objaviti takvu digitalnu zbirku koju studenti mogu koristiti na internetu ili na intranetu ne smije to učiniti bez odobrenja autora tekstova. Nedavni slučaj u SAD-u pokazuje da je pitanje sastavljanja zbirki građe potrebnih za nastavu još uvijek prijeporno i tek će sudska praksa pokazati kako se smije postupati. Tri ugledna nakladnika, Cambridge University Press, Oxford University Press i Sage Publications, pokrenuli su u travnju 2008. sudski spor protiv četvero službenika Državnog sveučilišta Georgia jer su na svom webu "sustavno, opsežno i neovlašteno umnožavali i distribuirali ogroman broj zaštićenih djela". Sveučilišni su se službenici pozvali na institut "pravičnog korištenja" (engl. *fair use*), specifičan za američko zakonodavstvo, ali sličan ograničenjima za privatno korištenje u europskim zemljama. Spor je još u tijeku i prvi je te vrste pa se s nestrpljenjem očekuje presuda, koja će u skladu s američkom sudskom praksom biti smjernica za praksu sastavljanja i korištenja te vrste pomagala u nastavi. Raniji slučajevi tužbi zbog stvaranja sličnih zbirki fotokopiranjem s početka devedesetih godina, također protiv sveučilišnih ustanova, završili su presudama protiv sveučilišta. Dakako, sud će u rješavanju tužbe protiv Državnog sveučilišta Georgia uzeti u obzir i to je li sveučilište prodajom ostvarilo financijsku korist.

Ograničenje za potrebe invalidnih osoba

Za potrebe osoba s invalidnošću dopušteno je slobodno korištenje djela na način koji je u izravnoj vezi s njihovom invalidnošću, a uz uvjet da je korištenje nekomercijalnog karaktera. Djelo se može koristiti, a da se ne traži autorovo dopuštenje i naknada se ne mora platiti.

Najveći korisnik toga ograničenja u nas je Hrvatska knjižnica za slijepe u Zagrebu, koja ima vlastitu tiskaru za brajična izdanja i studio za snimanje zvučnih knjiga za slijepe. Knjižnica snima oko 200 naslova zvučnih knjiga na godinu i priprema i objavljuje pet naslova zvučnih časopisa i tri časopisa na brajici. Do devedesetih godina 20. stoljeća zvučne su se knjige snimale na kasetama, a potom se prelazi na digitalno snimanje zvuka. Zvučne knjige pohranjene u digitalnom obliku na CD-u šalju se članovima knjižnice poštom. Godine 2003. pristupilo se prijenosu zvučnih knjiga snimljenih na vrpcama i pohranjenih u arhivu u digitalni oblik pogodan za pohranu na CD-u. Taj je prijenos dopušten ograničenjem navedenim u čl. 84. ZAPSP-a. Ipak, MP3 format u kojemu se tekstovi sada pohranjuju ne omogućuje slijepim i slabovidnim osobama kretanje po knjizi kakvo digitalni tekst inače omogućuje, npr. traženje i pronalaže-

nje broja stranice, “listanje” i sl. Zato se Knjižnica priprema prihvatiti poseban standard za slijepe i slabovidne, DAISY, koji se u svijetu koristi već desetak godina. Standard omogućuje slijepima kretanje kroz tekst odnosno vraćanje na određenu stranicu, pronalaženje pojedinih dijelova teksta itd. Zvučne će knjige u digitalnom obliku i standardu DAISY biti pohranjene na knjižničnom poslužniku pa će ih korisnici moći prenijeti na svoje računalo.

U istraživanju o iznimkama i ograničenjima od zaštite za osobe s oštećenim vidom koje je 2006. godine za Svjetsku organizaciju za intelektualno vlasništvo izradila J. Sullivan uspoređeni su načini na koje pojedine zemlje rješavaju pitanje pristupa slijepih i slabovidnih autorskim djelima u svojim zakonima o autorskom pravu. Ograničenje u korist osoba s invalidnošću u hrvatskom zakonu spominje se u studiji kao razmjerno povoljno za slijepe i slabovidne osobe. No iz studije se također vidi da postoje još neka neriješena pitanja vezana uz korištenje zaštićenih autorskih djela u digitalnoj sredini. Činjenica je da su mnoge organizacije koje se brinu za proizvodnju knjiga za slijepe i slabovidne upućene na traženje sredstava od karitativnih ustanova i oslanjaju se na donacije i sponzorstvo, a tek dijelom i samo u nekim zemljama mogu računati i na redovitu državnu potporu. Te organizacije moraju stalno namicati sredstva za proizvodnju građe što uključuje nabavu suvremene opreme za snimanje i pohranjivanje građe i vrijeme i rad čitača, snimatelja i ostalih suradnika, a snimljene knjige obično koristi samo uzak krug čitatelja, članova organizacije. Stoga ne čudi da je digitalizacija praćena uvođenjem spomenutog jedinstvenog standarda za knjige za slijepe, DAISY, potaknula ideju o mogućem boljem i djelotvornijem korištenju jednom snimljene građe, koju bi se moglo staviti na raspolaganje većem broju korisnika u drugim gradovima, ali i izvan granica zemlje u kojoj je snimljena. Ta mogućnost, koju današnja tehnologija omogućuje, uvelike bi obogatila izbor građe za čitanje slijepim i slabovidnim korisnicima diljem svijeta. No prije provedbe te zamisli potrebno je utvrditi dopuštaju li zakonski propisi zemlje u kojoj je knjiga snimljena distribuciju odnosno prekogranični izvoz knjige i dopuštaju li propisi zemlje primatelja uvoz takve knjige. U zakonima o autorskom pravu pojedinih zemalja često je teško utvrditi koje su vrste distribucije primjeraka dostupnih slijepima i slabovidnima dopuštene zahvaljujući specifičnom ograničenju u njihovu korist.

Nema prepreke i da narodne knjižnice za svojega člana, slabovidnog korisnika, skeniraju i digitaliziraju tekst. Korisnik koji ima odgovarajuću opremu – računalo i program koji čita digitalni tekst može tako čitati vlastitu knjigu. Dakako, knjižnice mogu izgraditi i vlastitu zbirku građe za slijepe i slabovidne nabavom zvučnih knjiga kupljenih od komercijalnog nakladnika.

Korisne mrežne adrese

Hrvatska knjižnica za slijepe: http://www.hkzasl.hr
Biblioteka Medus (komercijalni nakladnik zvučnih knjiga u Hrvatskoj) http://www.medus.hr
DAISY Consortium http://www.daisy.org

Informiranje javnosti

Zakon dopušta reproduciranje, distribuiranje i priopćavanje javnosti autorskih djela u sklopu izvještaja o tekućim zbivanjima, javno održanih govora u obavljanju političke, vjerske ili druge javne funkcije i javno održanih predavanja, ali u opsegu koji odgovara svrsi i načinu izvješćivanja. Za to reproduciranje ne treba tražiti dopuštenje niti platiti naknadu. To znači i da knjižnice smiju obavještavati korisnike o nabavljenim knjigama izradom tzv. biltena prinova u kojima su pojedina djela opisana i komentirana, ali i djelomično reproducirana.

Plakati i katalozi

To se ograničenje prvi put javlja u hrvatskom zakonu i dopušta organizatorima javnih izložbi i dražbi da u katalozima izložbe ili aukcije ili na prigodnom plakatu reproduciraju neko izloženo odnosno na dražbi ponuđeno djelo, a da ne moraju tražiti dopuštenje ni platiti naknadu. Odredba se odnosi samo na likovna djela, što uključuje i fotografije. Budući da se u odredbi ne govori o pisanim djelima, knjižnica koja organizira izložbu pisanih djela suvremenog autora morala bi tražiti dopuštenje za uvrštavanje takve reprodukcije u katalog izložbe.

Baze podataka

Ovlašteni korisnik smije preraditi i reproducirati cijelu bazu podataka ili njezin dio kad je to prijeko potrebno za pristup sadržaju i za redovito korištenje. O bazama podataka bit će više rečeno u zasebnom poglavlju.

Tehničke mjere koje onemogućuju korištenje djela

Kad bi djelo trebalo biti slobodno za pojedine kategorije korisnika, npr. invalide, ili za određenu vrstu korištenja, npr. privatno, a nositelj prava je ugradio određene tehničke mjere kojima se onemogućuje korištenje ili pristup djelu, dužan je te mjere otkloniti. Ako to ne učini, djelo se može koristiti primjenom mjera koje propisuje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Koje su to

mjere, još nije poznato. Ograničenje se ne odnosi na računalne programe niti na djela na internetu. Tehničke mjere zaštite zabrinjavaju knjižnice i druge korisnike jer njihov vijek premašuje trajanje zaštite; čak i kad autorsko pravo istekne, mjere ostaju i može se dogoditi da djelo jednog dana postane korisnicima u cijelosti nedostupno. Osobito su zabrinute nacionalne knjižnice koje takvu građu primaju kao obvezan primjerak i dužne su je trajno čuvati. O tome u poglavlju o obveznom primjerku.

Ograničenje prava distribucije

Iako autor ima isključivo pravo distribucije, hrvatski zakon ograničava to pravo i dopušta javnim knjižnicama da posuđuju primjerke djela. Knjižnice su dužne platiti naknadu za javnu posudbu. O toj se naknadi više govori u poglavlju o javnoj posudbi.

Ograničenje prava javnog izlaganja

Ako autor likovnog djela nije pri njegovoj prvoj prodaji u pisanom obliku zabranio izlaganje djela ne može se poslije protiviti izlaganju, već odluku o tome donosi vlasnik djela. To ograničenje može zanimati knjižnice koje u svojem fondu imaju likovna djela, a posebno one koje, na primjer, žele izlagati fotografije iz svoje zbirke.

Iz nabrojenih je ograničenja vidljivo da knjižničar u nas ne mora tražiti odobrenje autora u sljedećim slučajevima:

– Kad posuđuje građu, ali za javnu posudbu knjiga, zvučnih snimki i videograma, knjižnica mora platiti naknadu odgovarajućoj udruzi za kolektivno ostvarivanje prava.
– Kad reproducira članak iz časopisa, novina i sl. ili poglavlje (poglavlja) iz knjige za korisnikovu privatnu porabu. Knjižnica međutim mora platiti naknadu odgovarajućoj udruzi za kolektivno ostvarivanje prava.
– Kad reproducira članak iz časopisa, novina i sl. ili poglavlje (poglavlja) iz knjige za potrebe korisnika druge knjižnice, koja je pismeno zatražila umnožavanje djela za svoga korisnika. Naknada mora biti plaćena ovlaštenoj udruzi za kolektivno ostvarivanje prava.
– Kad reproducira jedinicu građe koja sadrži autorsko djelo, a knjižnica je ima u svojemu fondu. Knjižnica ne mora platiti naknadu za reproduciranje.

- Kad reproducira jedinicu građe koja sadržava autorsko djelo za potrebe slijepih, slabovidnih i drugih korisnika s invaliditetom. Naknada se u tom slučaju ne plaća.
- Kad reproducira likovno djelo iz svojega fonda na plakatu ili katalogu izrađenom kao dokument uz izložbu koju organizira. Naknada se ni u tom slučaju ne plaća.
- Kad citira iz djela i prikazuje djelo u biltenu prinova. Naknada se ne plaća.
- Kad kopira bazu podataka koju je knjižnica legalno nabavila, ako je taj postupak potreban da bi se bazi moglo pristupiti.
- Kad priprema izložbu slika, crteža, razglednica, grafičkih mapa i listova i druge likovne građe koju knjižnica ima u fondu. Naknada se ne plaća.

Individualno i kolektivno ostvarivanje autorskog prava

Autor svoja prava može ostvariti osobno, na primjer, kad dogovara i sklapa ugovor o objavljivanju romana s nakladnikom ili o izvođenju drame s kazališnom upravom. Takvo se ostvarivanje naziva individualnim. No za često korištena djela, kao što su glazbena ili filmska (videogrami), za koja se ne zna kad će ih i tko koristiti, autoru je jednostavnije prepustiti komuniciranje s mogućim korisnicima organizaciji koja će obaviti sav potreban posao za njega i u njegovo ime. Organizacije koje zastupaju više autora i dogovaraju korištenje autorskih djela s velikim brojem korisnika nazivaju se u nas udrugama za kolektivno ostvarivanje prava.*

Prve udruge autora javljaju se u Europi već u 19. st. kad autori počinju shvaćati da će se lakše izboriti za svoja prava ako nastupaju udruženi. Jedna takva udruga, Društvo autora, skladatelja i glazbenih nakladnika (Société des Auteurs, Compositeurs et Editeurs de Musique - SACEM), osnovana u Francuskoj još 1850. godine, djeluje i danas kao udruga za kolektivno ostvarivanje autorskih i nakladničkih prava. Prve se udruge osnivaju kao nacionalne, ali ubrzo nastaju i međunarodni savezi nacionalnih udruga, kao što je Međunarodna konfederacija autorskih i skladateljskih udruga (Confédération Internationale des Sociétés des Auteurs et Compositeurs - CISAC) osnovana 1926. godine u Parizu, koja i danas djeluje kao krovna svjetska udruga za kolektivno ostvarivanje prava. Šezdesetih godina prošloga stoljeća, nakon donošenja Rimske konvencije, i srodna se prava počinju ostvarivati kolektivno. Od osamdesetih godina do danas broj udruga koje se brinu za razne nove vrste srodnih prava znatno se povećao.

Udruge za kolektivno ostvarivanje prava posreduju između autora i korisnika njihovih djela. One pomažu autorima koji ne mogu pratiti svako korištenje svojih djela (skladatelji, na primjer, teško mogu znati na kojim se sve radijskim postajama ili u kojim lokalima ili trgovinama izvode njihove sklad-

* Engl. *collecting societies*; udruge koje prikupljaju i raspodjeljuju naknadu za reproduciranje nazivaju se *reproduction rights' organizations*, često se koristi samo akronim *RRO*.

be) da ostvare svoja autorska prava i dobiju primjerenu naknadu za korištenje djela.

Udruge jednako pomažu i korisnicima autorskih djela. Teško je zamisliti da bi stalni korisnici autorskih djela, poput radijskih ili televizijskih kuća, mogli osobno doći do svakog pojedinog autora čije djelo emitiraju kako bi pribavili prava. Osobito bi to bilo teško za filmska i glazbena djela, koja često imaju velik broj autora i izvođača. Stoga su i autori i korisnici autorskih djela zainteresirani za postojanje udruga za kolektivno ostvarivanje prava: autori opunomoćuju udruge da ih zastupaju, a korisnici s njima sklapaju posebne ugovore o korištenju autorskih djela. Da bi mogle obavljati svoj posao udruge moraju ispuniti određene kriterije, koje obično propisuje država. U Hrvatskoj kriterije utvrđuje Državni zavod za intelektualno vlasništvo, koji i konačno ovlašćuje pojedine udruge za skrb oko realizacije određenog prava. U pravilu za jednu se kategoriju nositelja prava brine samo jedna udruga u zemlji.

Udruge su obično povezane s odgovarajućim udrugama u drugim zemljama i s njima sklapaju ugovore o međusobnom zastupanju tako da domaćim korisnicima mogu izdati odobrenja za korištenje i stranih autorskih djela. Udruge uspostavljaju i održavaju registre nositelja prava koji su im predali punomoć da ih mogu zastupati, izrađuju popise autorskih djela, tzv. repertoare, uspostavljaju i održavaju registre korisnika autorskih djela s kojima su sklopili ugovore o korištenju, izrađuju cjenike, obračunavaju i raspodjeljuju naknadu i, kad je potrebno, zastupaju nositelje prava u sudskim postupcima. Najčešće se brinu za ostvarivanje prava naknade autora za javnu izvedbu, javno emitiranje djela na radiju ili televiziji i za javnu posudbu te za prava autora, nakladnika, izvođača i proizvođača zvučnih snimki na naknadu za reproduciranje djela za osobno korištenje.

Danas u Hrvatskoj djeluju sljedeće udruge:

HDS-ZAMP (Hrvatsko društvo skladatelja - Zaštita autorskih muzičkih prava) brine se za prava skladatelja na naknadu za javnu izvedbu i na naknadu za privatno reproduciranje, ali u dogovoru s Hrvatskom udrugom za zaštitu izvođačkih prava (HUZIP) i diskografskim kućama i za naplatu izvođačkih prava i prava proizvođača zvučnih snimki na naknadu za mehaničku reprodukciju. Iznajmljuje notnu građu potrebnu za javnu izvedbu glazbenih djela. Od 1992. članica je Međunarodne konfederacije autorskih i skladateljskih udruga (CISAC) i Međunarodnog ureda za mehanička izdanja (BIEM).

HUZIP (Hrvatska udruga za zaštitu izvođačkih prava) brine se za prava izvođača, glazbenika, pjevača, dirigenata, glumaca, snimatelja i redatelja te prikuplja naknadu za javnu izvedbu i privatno reproduciranje. Članica je

Udruženja europskih udruga izvođača (Association of European Performers Organizations).

ZAPRAF (Udruga za zaštitu, prikupljanje i raspodjelu naknada fonogramskih prava, prije Hrvatska diskografska udruga – HDU) brine se za prava proizvođača zvučnih snimki i prikuplja naknadu za javnu izvedbu i za privatno kopiranje. Ovlaštena je također ostvarivati naknadu za javnu posudbu zvučnih snimki.

ZANA (Udruga za zaštitu prava nakladnika) brine se za ostvarivanje prava na naknadu za reproduciranje za nakladnike. Vjerojatno će se brinuti i za ostvarivanje prava na naknadu za javnu posudbu.

DHFR (Društvo hrvatskih filmskih redatelja) brine se za prava filmskih redatelja, scenarista, snimatelja i producenata i prikuplja i raspodjeljuje naknadu za privatno umnožavanje i kabelsku retransmisiju. Član je Europske federacije audiovizualnih redatelja (Fédération Européenne des Réalisateurs de l'Audiovisuel – FERA).

DHK (Društvo hrvatskih književnika) tek je nedavno dobilo dopuštenje Državnog zavoda za intelektualno vlasništvo da se brine za naknadu za javnu posudbu. Vrlo je vjerojatno da će administrativni dio posla povjeriti nekoj od postojećih udruga za kolektivno ostvarivanje prava.

Od 2007. godine, kad je donesen Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima, hrvatske su udruge obvezne odvojiti dio sredstava za poseban fond za poticanje umjetničkog i kulturnog stvaralaštva i kulturne raznolikosti. U taj se fond izdvajaju i sredstva prikupljena kao naknada za izvođenje djela na kojima je isteklo autorsko pravo.

Organizacija koja na međunarodnoj razini okuplja nacionalne udruge za kolektivno ostvarivanje prava reproduciranja jest Međunarodna federacija udruga za kolektivno ostvarivanje prava (International Federation of Reproduction Rights Organizations – IFRRO). Hrvatske udruge do 2009. nisu još bile njezinim članicama, iako ZANA očekuje da će uskoro biti primljena u članstvo.

Knjižnice koje korisnicima omogućuju korištenje autorskih djela sklapaju ugovore (licencije) s udrugama za kolektivno ostvarivanje prava kojima uređuju iznos naknade koju trebaju platiti autorima, izvođačima i nakladnicima. Naknada se plaća svake godine. Pri utvrđivanju iznosa uzima se u obzir da je knjižnica neprofitna ustanova i vodi se računa o opsegu reproduciranja (fotokopiranja). Na temelju dobivene licencije knjižnice stječu pravo da slobodno fotokopiraju i na druge načine umnožavaju autorska djela za svoje korisnike.

Vrlo je vjerojatno da će se u nedavno najavljenoj Direktivi EU-a o kolektivnom ostvarivanju autorskih prava u digitalnoj sredini barem donekle izmijeniti način poslovanja udruga za kolektivno ostvarivanje prava. Europska komisija nije zadovoljna njihovim sadašnjim položajem i smatra ga monopolističkim. Također, činjenica da su udruge danas organizirane teritorijalno tj. da ostvaruju prava isključivo na teritoriju jedne države, čini se da ometa razvoj unutarnjeg tržišta Europske unije. Sadašnji legitimni online servisi koji nude glazbena djela na mreži žele na jednome mjestu pribaviti dopuštenje i platiti naknadu za sva područja na kojima se glazba koristi. Stoga treba riješiti mogućnost multiteritorijalnog ostvarivanja prava. Nositelji prava morali bi imati slobodu izbora udruge koja će ostvarivati njihova prava pa bi tako morali moći odabrati i udrugu u nekoj drugoj državi da ih zastupa.

Licenciranje

Knjižnice su oduvijek nabavljale rukopisnu, tiskanu i drugu građu koja je kupnjom, darom ili zamjenom postajala njihovo trajno vlasništvo. Svojom su imovinom mogle slobodno raspolagati pa tako i određivati uvjete korištenja građe. Razvojem elektroničkog nakladništva kasnih devedesetih godina 20. stoljeća sve više se objavljuje i elektronička građa u obliku knjige, časopisa, novina, kao i baze podataka, računalni programi i audiovizualna djela. Dio te građe autorska su djela zaštićena odredbama autorskog prava. Kako je proizvodnja te građe vrlo skupa, proizvođač je obično daje na korištenje tako da knjižnica pribavlja pravo pristupa građi, a rjeđe sam elektronički primjerak izdanja. Zato se pristup elektroničkoj građi uređuje ugovorom kojim knjižnica dobiva odobrenje (dozvolu) korištenja. To znači da izgradnja digitalnih i hibridnih knjižnica pretpostavlja korištenje građe na temelju ugovora. Radi se dakle o ugovoru kojim nositelj prava iskorištavanja odobrava drugoj osobi (daje dozvolu) da koristi njegovo djelo. Nositelj isključivog prava iskorištavanja autorskog djela izvorno je autor djela.

Navedena vrsta autorskopravnog ugovora nema poseban naziv i nije pobliže uređena Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima. Davanje odobrenja (dozvole) za korištenje određenog predmeta zaštite uređeno je za zaštitu izuma, znanja i iskustva, žiga, uzorka ili modela Zakonom o obveznim odnosima (ZOO). Takav se ugovor u ZOO-u naziva ugovorom o licenciji. Izraz licencija u engleskom pravnom nazivlju ima značenje izraza odobrenja (dozvole) i na području autorskog prava, a proširen je i u našoj praksi. Zato u nastavku ugovor o licenciji podrazumijeva i ugovor koji se odnosi i na područje

autorskog prava, ne samo na područje industrijskog vlasništva (tehnički izumi i drugi predmeti prava industrijskog vlasništva). Prema tome, u nastavku ovoga teksta umjesto izraza *davanje odobrenja (dozvole) za korištenje predmeta zaštite* koristit će se jednostavniji i već u praksi prošireni naziv licenciranje (izraz licencija preuzet je u našu terminologiju iz latinskoga jezika, a izraz licenca izvodi se iz engleske riječi licence, license odnosno njemačke die Lizenz). Licencija je općenito dokument koji nekome daje pravo da nešto učini, u stvarnom ili u digitalnom okruženju. U digitalnom okruženju pojam se obično odnosi na pravo korištenja računalnog programa pa se govori o licencnom ugovoru s krajnjim korisnikom. Vlasnik autorskog prava traži prihvaćanje licencije kao uvjeta za dobivanje prava na korištenje autorskog djela ili njegovu reprodukciju.

Na međunarodnoj razini Direktiva o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu spominje kako se prava autora i njihova ograničenja mogu urediti licencnim ugovorima ako to nije u sukobu s važećim nacionalnim zakonom o autorskom i srodnim pravima, jer se pristupom elektroničkoj građi pravo autora ne iscrpljuje u potpunosti. U Hrvatskoj autor može za drugoga osnovati pravo iskorištavanja autorskog djela ili mu prepustiti ostvarivanja autorskog prava ugovorom, davanjem odobrenja (dozvole) za korištenje ili drugim pravnim poslom. Korisnikova su prava zajamčena ograničenjima prava autora elektroničke građe, a pristup toj građi uređuje se licencnim ugovorom. Njime knjižnica stječe pravo iskorištavanja i on mora biti sklopljen u pisanom obliku. Na sva pitanja u vezi s autorskopravnim ugovorom koja nisu uređena ZAPSP-om primjenjuju se odredbe ZOO-a. Činjenica je da su već ranih devedesetih godina knjižničari u svojim raspravama, a na poticaj raznih inicijativa korisnika, isticali da se iznimke od autorskog prava, koje vrijede za tiskanu građu, trebaju odnositi i na elektroničku građu. Knjižničari su naime uočili zamke nabavljanja građe licenciranjem pa Odbor za autorsko pravo i druga pravna pitanja (CLM) IFLA-e 2001. godine objavljuje *Načela licenciranja* u kojima se zalaže za licenciranje, ali ističe kako ipak treba još riješiti mnogo pitanja. Zainteresirane strane mogu pregovarati o uporabi građe zaštićene zakonom o autorskom pravu i zato je poželjno da se knjižnice udružuju u konzorcije.

Pregovaraju davatelj licencije i stjecatelj licencije. Davatelj licencije može biti nakladnik ili proizvođač elektroničke publikacije. Osobitost je elektroničkih publikacija da se na tržištu nude u obliku zbirki organiziranih u baze podataka. Posrednici, zapravo trgovci, plasiraju na tržištu elektronička izdanja raznih nakladnika, a poznati su danas pod nazivima agregator, vendor, agent i sl. pa su oni davatelji licencija. Stjecatelj licencije je knjižnica. Očito je da su to

dva nezavisna partnera koja u načelu predlažu sadržaj ugovora, no ipak nisu u ravnopravnom položaju. Inozemni nakladnici ili posrednici u pravilu zapošljavaju za taj posao pravne stručnjake, a knjižnice u tome nemaju dovoljno iskustva. Knjižnicama u sklapanju licencija često pomažu agencije za prikupljanje pretplata.

Licencni ugovor za elektroničku građu nužno uključuje upravljanje pravima na digitalnu građu (digital rights management – DRM), poznato i kao upravljanje digitalnim ograničenjima (digital restrictions management). DRM okvirno obuhvaća nekoliko aranžmana pomoću kojih nositelj digitalnih prava može ograničavati uporabu zakonski zaštićenih digitalnih sadržaja. Za razliku od uobičajene zakonske zaštite, koja korisnika kopije zaštićenog digitalnog proizvoda obvezuje prema unaprijed poznatim pravilima, upravljanje ograničenjima omogućuje nositelju prava nametanje daljnjih ograničenja. Prije potpisivanja licencnog ugovora prijeko je potrebno utvrditi nekoliko važnih pojedinosti kako bi se knjižnica osigurala da je ugovor valjan. Određeni mehanizmi elektroničkog poslovanja omogućuju da se ugovor potpiše i bez pregovaranja ili da ga se potpiše, a da ga nisu vidjele obje strane. Postavlja se pitanje može li ugovor biti valjan ako ga strane nisu pročitale. Nadalje pitanje je da li je ugovor valjan ako ga se prihvati samo klikom, tj. odabirom objekta na zaslonu računala (*click-on contract*), a da stjecatelj licencije nije upoznat sa sadržajem. Knjižničar prihvaćanjem licencnog ugovora preuzima svu odgovornost, kako zakonsku tako i financijsku. Zato je potrebno poznavati način na koji licencni ugovori funkcioniraju.

Vrste licencnih ugovora

Načelno se mogu razlikovati dvije osnovne vrste licencija: licencije o kojima se ne pregovara i one o kojima se pregovara.

Licencni ugovor nije predmet pregovora kad se radi o licencijama poznatim pod nazivom *shrink-wrap* (ili *click-wrap*) i *click-on* licencija.

Kod *shrink-wrap* ili *click-wrap* licencije ugovorna se obveza preuzima trganjem omota i o njoj se ne pregovara. Tiskani obrazac licencnog ugovora vidi se otisnut ispod prozirnog omota u kojem se nalazi računalni program ili je pak na zaslonu računala. *Shrink-wrap* licencije primjenjuju se za iskorištavanje računalnih programa još od osamdesetih godina 20. stoljeća. Poteškoća je u tome što je taj ugovor pisan vrlo sitnim slovima. Knjižnice ga mogu prihvatiti kao svaki drugi ugovor ili ga zanemariti. Ugovor se može pročitati i označiti uvjete koji bi trebali biti drugačiji i pokušati ih dogovoriti s predstavnikom davatelja

licencije. Kad su uvjeti dogovoreni, može se načiniti nov ugovor no to je složen postupak.

Click-on licencija slična je *shrink-wrap* licenciji pa se na nju može primijeniti isti postupak. Najprije je potrebno proučiti kako se odražava na korištenje građe u knjižnici. Često su takve licencije prvenstveno namijenjene krajnjem korisniku, a ne ustanovi pa već i zbog toga knjižničar treba provjeriti uvjete koje postavlja davatelj licencije.

Licencija predstavlja dopuštenje proizvođača računalnog programa za instaliranje i korištenje na računalu. Stjecatelj licencije obično stječe neisključivo pravo korištenja jedne kopije programa od strane određenog broja korisnika pod uvjetima koje određuju nositelj autorskog prava i pravni propisi države u kojoj se koristi. Umnožavanje i raspačavanje drugim korisnicima nije dopušteno. Tvrtka ili pojedinac mogu steći pravo iskorištavanja na programu samo ako naruče izradbu. Za razliku od toga programi poznati kao *freeware* koriste se besplatno. I taj je program zaštićen autorskim pravom, a stjecatelju licencije može biti zabranjeno dodavati dodatni kôd. Dokaz o kupnji licencije i stečenom pravu korištenja računalnog programa jesu izvorni mediji (CD-ROM, DVD i sl.), licencna isprava koja se često naziva licencni ugovor s krajnjim korisnikom (*end-user licence agreement*), certifikat o autentičnosti, priručnici i vodiči te tiskani primjerci licencnih ugovora zaključenih online i naravno, računi. Knjižnica ne smije dopustiti da se legalno nabavljen program koristi na većem broju računala od onoga dopuštenog licencijom, izradu nelegalnih kopija ili učitavanje nelicenciranih programa s interneta. Ne smije dopustiti ni da se u knjižnici instalira program za koji ne posjeduje licenciju kao i da se program koristi izvan licencnih odredbi.

Proizvođači računalnih programa imaju pravo tražiti pravnu zaštitu protiv korisnika nelicenciranog programa. Pravo pojedinih država predviđa mogućnost izdavanja sudskog naloga kojim se korisniku nalaže da prestane koristiti program, a nelicencirana kopija se izbriše ili zamijeni licenciranom. Korisniku se može naložiti da proizvođaču plati naknadu. Ta naknada može biti u obliku naknade štete proizvođaču ili vraćanja dobiti koju je kršitelj ostvario nelicenciranim programom. Budući da knjižničar pribavlja računalni program i ostalu elektroničku građu, važno je imati na umu da knjižnica može dobiti *pojedinačnu licenciju* (licencija za jednog korisnika) i *količinsku licenciju* (za više korisnika), što su dvije osnovne vrste licencija prema kriteriju o broju korisnika. Licencije za više korisnika nazivaju se količinskim licencijama (volume licence) i zato što dopuštaju korištenje dvaju i više primjeraka istog programa, a namijenjene su velikim korisnicima. Stječu se obično na temelju pregovora i za-

ključivanja pisanih ugovora. Pojedinačne licencije nazivaju se obično *licencnim ugovorima s krajnjim korisnikom* (end-user licence agreement – EULA). Takve se licencije isporučuju s računalnim programima u trgovinama na malo, zatim uz računala ili putem mreže. U tu se vrstu licenci ubrajaju i one koje se ne potpisuju ispisane, već su poznate u obliku "kliknite za pristanak". Maloprodajni proizvodi obično sadržavaju instalacijski medij s računalnim programom, registracijsku karticu, a katkada i priručnik tj. upute za korištenje. Brojni proizvođači uključuju licencni ugovor s krajnjim korisnikom u elektroničkom obliku na CD-ROM. On se pokaže korisniku u postupku instalacije pa ako korisnik ne prihvati odredbe ugovora, instalacija se prekida. Moguća je i tzv. vezana prodaja računala, kad proizvođači na računala prethodno instaliraju programe te ih isporučuju s tiskanim ili elektroničkim ugovorom s krajnjim korisnikom. Ponekad količinske licencije mogu korisniku davati i pravo nadogradnje za vrijeme trajanja ugovora.

Elektronička građa potrebna korisnicima u knjižnicama objavljena je na poslužniku ovisno o vrsti elektroničkih proizvoda. Od korisnika se može tražiti da potpiše licenciju za pristup poslužniku, tzv. *pristupnu licenciju* (access licence). Razlikuju se *pristupne licencije po poslužniku* i *licencije po mjestu* (site licence). *Licencije po poslužniku* dopuštaju istovremeni pristup određenom broju ovlaštenih korisnika. Za razliku od toga *licencije po mjestu* dopuštaju za svako računalo po jedan pristup poslužniku. *Istodobne ili paralelne licencije* jesu vrsta količinskih licencija koje korisnicima dopuštaju instaliranje određenog broja kopija programa na određeni broj računala, ograničavajući broj korisnika koji smiju istodobno koristiti taj program u određenom trenutku. *Lokacijske licencije* jesu vrsta količinskih licenci koje korisnicima dopuštaju instaliranje pojedinih programa na računala određena zemljopisnom lokacijom. *Licencni ugovori za pružanje usluga korištenja aplikacija* (application service provider – ASP) sadržavaju uvjete pod kojima se aplikacije smještene na udaljenim poslužnicima, a ne na lokalnim računalima ili poslužiteljima unutar tvrtke, mogu koristiti i daju za to odobrenje.

General Public License – GNU besplatna je licencija za javnu uporabu računalnih programa, nastala još 1983. godine. Licencija određuje da se računalni program i njegov izvorni kôd smiju besplatno kopirati, distribuirati i mijenjati, no onaj tko to čini, mora to po istoj licenciji omogućiti i drugima. Tu je licenciju, iako prvenstveno namijenjenu računalnim programima, do lipnja 2009. rabila Wikipedija, dajući slobodan pristup sadržaju, u skladu s načelom poznatim pod nazivom *copyleft*. To znači da se sadržaj te enciklopedije smije kopirati, preraditi i distribuirati ukoliko autor nove verzije tog sadržaja daje drugima ista ta

prava i poštuje čast i ugled autora. Taj se uvjet ostvaruje izravnom poveznicom na autorsko djelo. Od 2009. Wikipedija koristi licenciju *Creative Commons*, jer je prikladnija od licencije *GNU* za referentna djela.

Licencija *Creative Commons*

Od općeg je interesa za korištenje autorskog djela postizanje ravnoteže između javnog dobra i privatnog sektora. To pretpostavlja i ravnotežu između monopola sadržanog u zakonima koji uređuju intelektualno vlasništvo i slobodnog tržišnog natjecanja. Pod utjecajem tih spoznaja pojavila se 2001. godine inicijativa poznata pod nazivom *Creative Commons*, čiji je idejni pokretač Lawrence Lessig sa Sveučilišta Stanford u SAD-u. Ona je urodila stvaranjem predložaka licencija poznatih po akronimu CC, koje se može preuzeti na raznim jezicima i učitati u trenutku objavljivanja djela. Uvjeti korištenja djela prikazani su ilustracijama tj. one pokazuju dopušta li davatelj licencije preradbu, umnožavanje, distribuciju djela i sl., a hiperveze vode do dodatnih objašnjenja. Svojom jednostavnošću nastoje autoru olakšati odluku koja će prava zadržati, a koja besplatno ustupiti na korištenje. Od 2005. godine CC licencije koriste se i u Hrvatskoj. Predstavnici tog pokreta smatraju da država treba svojim mjerama poticati pristup i inovativnost, kao što je licenciranje računalnih programa otvorenog kôda i otvoren pristup znanstvenoj literaturi. Na inicijativu *Creative Commons* stvorena je organizacija *iCommons* (International Commons) koja promiče ideju o besplatnom obrazovanju i slobodnom pristupu znanju.

Slika 3. Uvjeti korištenja djela prema Creative Commons

atribucija
Autor dopušta umnožavanje, distribuciju, prikazivanje i izvođenje svojeg zaštićenog djela — i njegovih preradbi — ali samo onima koji navedu autora kako on odredi.

koristi na isti način
Autor dopušta drugima distribuciju djela, ali pod jednakim uvjetima kao u ovoj licenciji.

nekomercijalno
Autor dopušta da se djelo umnoži, distribuira, prikazuje i izvodi — te prerađuje — isključivo u nekomercijalne svrhe.

zabranjena preradba
Autor dopušta da se djelo umnoži, distribuira, prikazuje i izvodi samo doslovno, ali ne i njegova preradba.

Licencija *Science Commons*

Science Commons i SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) objavili su mrežne alate koja autorima pomažu odabrati prava na njihove znanstvene članke, uključujući prava da ih ponovno koriste i da ih pohrane u digitalne repozitorije. U nova se pomagala ubraja *Scholar's Copyright Addendum Engine*, mrežni alat, kojemu se pristupa s mrežnog mjesta Science Commons (http://scholars.sciencecommons.org/) i koji je besplatan. Može se stvoriti formular u formatu *pdf* koji autor dodaje ugovoru s nakladnikom. Dodatak osigurava da autori zadrže prava na ponovno korištenje svojeg djela i pohranu u digitalnim repozitorijima, kao i da daju neisključivu licenciju poznatu pod nazivom *Creative Commons Attribution-Non-Commercial Licence* tj. dozvolu da javnost djelo ponovno koristi i raspačava. Takva licencija ne predstavlja povredu moralnih prava autora. Istim alatom predviđena je izrada još dvaju dodataka poznatih kao *neposredan pristup* (immediate access) i *odgođen pristup* (delayed access).

Ugovor *Licence to Publish*

Taj model ugovora rezultat je nastojanja da se utvrdi ravnoteža prava i interesa u znanstvenoj komunikaciji, koja je uvođenjem digitalnog medija doživjela znatne promjene. U Nizozemskoj i Velikoj Britaniji dvije organizacije koje potiču uporabu informacijske i komunikacijske tehnologije u visokom obrazovanju objavile su predložak ugovora između autora članka i nakladnika koji je poznat pod nazivom *Licence to Publish*. Ugovorom autor daje nakladniku dozvolu da objavi djelo, ali zadržava pravo na objavljeno djelo. Ugovor stupa na snagu čim nakladnik obznani da namjerava objaviti djelo. Kad je članak objavljen, autor ga može učiniti javno dostupnim u digitalnom repozitoriju u obliku u kojem je objavljen. Na autorov zahtjev članak može postati dostupan javnosti s odgodom od najviše šest mjeseci. Pritom se prvenstveno imalo na umu da rezultati istraživačkog rada koji financira država trebaju biti javno i besplatno dostupni.

Svrha je spomenutih dodatnih dogovora između autora i nakladnika povećati dostupnost djelima, uspostavljajući nove odnose između autora, nakladnika i knjižnica. Digitalni repozitoriji važni su za poslovanje knjižnica, naročito visokoškolskih i specijalnih, koje pohranjuju i daju na korištenje radove istraživača i znanstvenika, svojih članova.

Kada se govori o tipologiji licencija, dobro je znati i to da su u suradnji s velikim međunarodnim trgovcima elektroničke građe, prvenstveno časo-

pisa (EBSCO, Harrassowitz i Swets), nastali predlošci licencija koji su dostupni na adresi http://www.licensingmodels.com. Oni razlikuju licencije za pojedine sveučilišne ustanove, zatim za konzorcije sveučilišnih ustanova, za narodne knjižnice te za specijalne knjižnice i knjižnice u sastavu. Takvim se licencijama knjižnicama omogućuje pristup skupocjenim zbirkama elektroničkih časopisa mnogih nakladnika. Spomenuti trgovci raspačavaju naslove 20.000 nakladnika diljem svijeta i nude knjižnicama bibliografske usluge. U tom području djeluje i neprofitna organizacija eIFL (Electronic Information for Libraries), koja se zalaže za dostupnost elektroničkim izvorima za korisnike knjižnica u pedesetak tranzicijskih zemalja i zemalja u razvoju. Organizacija pregovara o spuštanju cijene pretplate za više zemalja odjednom, pomaže pri stvaranju nacionalnih konzorcija i promiče svijest o intelektualnom vlasništvu u zemljama članicama.

Korisnici elektroničke građe i njihova prava

Još početkom devedesetih godina Europska komisija odlučila je potaknuti knjižnice da se osposobe za pružanje elektroničkih usluga korisnicima, a to je uključivalo i poznavanje autorskog prava. Uprava DGXIII/E-4 zadužila je EBLIDA-u i financijski joj pomogla da osnuje tijelo European Copyright User Platform (ECUP) sa zadaćom da knjižničare sustavno upoznaje s autorskim pravom, utvrdi poteškoće u pružanju elektroničkih usluga i razmotri probleme vezane uz prava. U sklopu rada ECUP-a izrađen je priručnik za knjižničare koji ugovaraju licencije. U priručniku se javlja i korisna kategorizacija korisnika elektroničke građe o kojoj treba voditi računa pri sklapanju ugovora. Važno je kako je u ugovoru definiran *ovlašten korisnik* kao i mjesta s kojih se može koristiti građa za koju je dobivena dozvola. Nakladnici danas obično razlikuju *ovlaštene korisnike* (authorised users) od *povremenih korisnika* (walk-in-users). ECUP tu podjelu nije prihvatio, zato što su i *povremeni korisnici* ovlašteni koristiti građu, ali ne na isti način kao *ovlašteni korisnici*. Predložena je jasnija podjela na *osoblje ustanove* (members of the institution) i na *vanjske korisnike* (non-members). *Vanjski korisnici* dijele se na *učlanjene korisnike* (registered walk-in-users), *povremene korisnike* (unregistered walk-in-users) i *učlanjene korisnike na daljinu* (registered remote users). Korisnici digitalne građe opisani su na sljedeći način:

Osoblje

Zaposlenici ili osobe na drugi način vezane uz ustanovu i studenti te ustanove, kojima je dopušten pristup sigurnoj mreži i koji su dobili lozinku ili drugu potvrdu za zakonit pristup.

Učlanjeni korisnici

Građani koji su učlanjeni kao korisnici knjižničnih usluga, kojima je dopušten pristup sigurnoj mreži s radnih mjesta u knjižnici i koji su dobili lozinku ili drugu potvrdu za zakonit pristup.

Povremeni korisnici

Građani koji su učlanjeni kao korisnici knjižničnih usluga i kojima je dopušten pristup sigurnoj mreži s radnih mjesta u knjižnici u određene svrhe utvrđene ugovorom.

Učlanjeni korisnici na daljinu

Organizacija ili pojedinac koji ima odobrenje za korištenje knjižničnih usluga i kojemu je dopušten pristup sigurnoj mreži s mjesta koja nisu prostori knjižnice.

Prostori knjižnice i domovi osoblja

Odnosi se na prostore knjižnice i druge takve prostore gdje osoblje radi i uči uključujući mjesto stanovanja osoblja bez ograničenja.

U odobrenjima za korištenje digitalne građe najčešće se navodi pravo:

- pristupa poslužniku nakladnika
- lokalne pohrane u e-zbirkama i korištenja licencirane građe za razne oblike učenja na daljinu
- uključivanja licencirane građe u infrastrukturu lokalnog sustava i informacijske službe
- obrade licencirane građe
- međuknjižnične posudbe i drugih oblika dostave dokumenata
- pristupa građi i reproduciranja za potrebe istraživanja, nastave i privatnog korištenja
- umnažanja i ulaganja kopija (u tiskanom ili elektroničkom obliku) u komplete za nastavu i
- raspačavanja sadržaja e-mailom i objavljivanja na intranetu, internetu i posebnim stranicama.

Međuknjižnična posudba

Istraživanja su pokazala da je do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća, s godišnjim prometom od oko 10 milijuna zahtjeva za posudbom, međuknjižnična posudba činila znatan dio poslovanja većih knjižnica diljem svijeta. No tada se potreba za međuknjižničnom posudbom naglo smanjuje zato što elektronički nakladnici sve više prodaju časopise u velikim zbirkama (tzv. Big Deal), prvenstveno knjižnicama, koje time znatno povećavaju ponudu članaka korisnicima. Danas se korištenje elektroničkih članaka naplaćuje u skladu s tzv. modelom *pay-per-view* za naplaćivanje usluga pružanja uvida korisnicima u sadržaje koje nakladnik ili distributer nudi na svojem mrežnom mjestu. Obično se radi o vrlo aktualnim ili izrazito stručnim informacijama ili pak o informacijama koje se osuvremenjuju više puta na dan, a za kojima postoji velika potražnja. No budući da potreba za međuknjižničnom uslugom ne nestaje, knjižnice koje pružaju tu uslugu našle su se u neprilici. Ograničenja autorskih prava ne predviđaju oblik poslovanja koji zahtijeva međuknjižnična posudba elektroničke građe u digitalnom okruženju, kad knjižnica umnožava i elektroničkom poštom šalje građu krajnjem korisniku.

Taj je način poslovanja svojedobno bio uzrokom sudskog spora između konzorcija njemačkih velikih znanstvenih knjižnica poznatog pod nazivom Subito i STM-a, Međunarodne udruge znanstvenih, tehničkih i medicinskih nakladnika. Subito je razvio mehanizam isporuke članaka drugim knjižnicama uz minimalnu naknadu nakladnicima. Cijena te usluge stoga je bila znatno niža od usluge ostalih agencija za isporuku dokumenata. Oni su ubrzo premašili brojku od milijun zahtjeva u svega nekoliko godina. Nakladnici su izgubili dio naknada i pretplata i poveli spor protiv konzorcija Subito. Drugostupanjska sudska presuda iz 2007. godine utvrdila je da se isporuka dokumenata elektroničkom poštom ne temelji na zakonu o autorskom pravu i da je potrebno kupiti licenciju od nakladnika. Dostava analogne građe faksom smatrala se, međutim, zakonitom. Pregovori između Subita, Njemačke poslovne zajednice izdavača i knjižara i Međunarodne udruge znanstvenih, tehničkih i medicinskih nakladnika zaključeni su u prosincu 2007. godine odlukom da se elektronička isporuka znanstvenih članaka uredi licencijom. Budući da je novi njemački zakon o autorskom pravu stupio na snagu početkom 2008. godine, bio je to zadnji trenutak da se spor riješi. Uvjeti ugovora dopuštaju knjižnicama u konzorciju Subito da umnože i elektronički isporuče svaki članak koji zatraže studenti, privatne osobe ili poslovni ljudi u Njemačkoj, Austriji, Lichtensteinu i Švicarskoj. Taj dogovor upotpunjuje tzv. međunarodni okvirni sporazum između raznih na-

kladnika, članova Međunarodne udruge znanstvenih, tehničkih i medicinskih nakladnika i Subita zaključenog 2006. godine. Sporazum omogućuje izdavanje pojedinačnih licencija na petogodišnji rok. Ugovori će obvezati Subito i knjižnice da članke iz elektroničkih časopisa dostavljaju elektroničkom isporukom. Nakladnici su odredili cijenu isporuke za privatnu uporabu i u komercijalne svrhe. Sporazum također predviđa popuste u korist studenata, narodnih i drugih nekomercijalnih knjižnica kao i za članove akademske zajednice.

Javna posudba

Posudba knjiga i druge građe koju obavljaju knjižnice namijenjene javnosti naziva se javnom posudbom. Budući da uslugu posudbe ne naplaćuju, javnu posudbu koju obavljaju knjižnice kao neprofitne ustanove treba razlikovati od iznajmljivanja, kojim se bave videoteke i slične komercijalno usmjerene organizacije koje na tome ostvaruju zaradu.

Zemlje Europske unije, ali i mnoge druge zemlje svijeta, imaju sustav praćenja posudbe autorskih djela u javnim knjižnicama kako bi se utvrdila i isplatila naknada autorima čija se djela učestalo posuđuju. Uvođenje plaćanja naknade za javnu posudbu obično se obrazlaže željom da se autorima nadoknadi financijski gubitak prouzročen smanjenom prodajom njihove knjige, koju se može posuditi u knjižnici, umjesto da je se kupi. Sustav, dakle, počiva na pretpostavci da bi svaki zainteresirani čitalac kupio primjerak, kad ne bi bilo knjižnica u kojima knjigu može posuditi. Uvođenje naknade za javnu posudbu dio je opće politike prema knjizi u nekoj zemlji, jer se zapravo radi o jednom od načina na koji država pomaže autorima u želji da potakne kreativnost i stvaranje novih djela.

Koncept naknade za javnu posudbu različito je postavljen u pojedinim zemljama: negdje je sastavni dio zakona o autorskom pravu kojim se autoru uz ostala prava jamči pravo da dopusti ili zabrani javnu posudbu zaštićenog djela, a negdje sadržaj posebnoga zakonskog propisa koji autorima osigurava pravo na novčanu naknadu za javnu posudbu njihovih djela. Poseban zakon kojim se uređuje javna posudba imaju npr. Danska i Velika Britanija. Pravo na naknadu za javnu posudbu odnosi se isključivo na djela objavljena u materijalnom obliku i ne uključuje korištenje autorskih radova sadržanih u bazama podataka. Autorovo pravo na naknadu za javnu posudbu obično se ostvaruje u sustavu kolektivnog ostvarivanja prava. To znači da se za utvrđivanje i isplatu naknade brine posebno ovlaštena organizacija koja posreduje između autora djela i korisnika. To može biti stručna udruga autora, prevodilaca i sl., ali i neka druga organizacija koju stručna udruga ovlasti za obavljanje administrativnog dijela posla. Autori koji su zainteresirani za primanje naknade moraju se prijaviti i ući u autorski registar organizacije za kolektivno ostvarivanje prava. Uz autore djela u izvornom obliku pravo na naknadu mogu imati i prevoditelji, ilustra-

tori, izvođači, prerađivači, autori fotografija, skladatelji, a u nekim zemljama i nakladnici. U zemljama u kojima knjižnice posuđuju i originalna umjetnička djela (grafike, grafičke mape i sl.) naknadu primaju i njihovi autori.

Ideja o naknadi autorima knjiga za javnu posudbu nastala je krajem 19. stoljeća, kad su njemački autori okupljeni na skupštini svoje udruge u Darmstadtu 1883. godine rezolucijom zatražili plaćanje obeštećenja. Godine 1917. danska autorica Thit Jensen, u govoru na prvoj godišnjoj skupštini Danskog knjižničarskog društva, traži naknadu za autore čija se djela posuđuju u javnim knjižnicama. Upravo će Danska 1946. godine prva uvesti sustav naknade za javnu posudbu, kojemu je svrha obeštetiti autore. Brzo će je slijediti druge skandinavske zemlje: Norveška uvodi naknadu za javnu posudbu 1947., Švedska 1954. godine. U Nizozemskoj je plaćanje naknade uvedeno 1971. godine, sljedeće godine uvodi je Njemačka, a 1979. i Velika Britanija.

Nakon što je EU usvojila Direktivu o pravu iznajmljivanja i pravu posudbe 1992. godine, sve su zemlje članice morale prihvatiti pravo javne posudbe i ugraditi ga u svoje zakonodavstvo. No neke od zemalja stare Europe, poput Francuske i Belgije, bile su i nakon njezina uvođenja vrlo nesklone prihvaćanju tog načina kompenziranja autora, pa su na kraju čak vodile sporove pred Europskom komisijom, koje su izgubile. Francuska je naknadu za javnu posudbu konačno uvela tek 2006. godine. Zanimljivo je da SAD ne poznaje tu vrstu naknade za autore. No druga je velika sjevernoamerička zemlja, Kanada, pravo na naknadu za javnu posudbu uvela još 1986. godine. Prema podacima koje navodi PLR International Network pravo na naknadu za javnu posudbu primjenjivalo se 2008. godine u 29 zemalja.

Pravo na naknadu za javnu posudbu uvedeno je u hrvatsko zakonodavstvo prvi put Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima iz 2003. *Nacionalna strategija razvoja sustava intelektualnog vlasništva RH: 2005-2010*, dokument koji je izradio Državni zavod za intelektualno vlasništvo, predvidjela je provedbu sustava javne posudbe u 2007. godini, no kako je ulazak Hrvatske u Uniju odgođen, odgođena je i njegova primjena. Posve je sigurno da će članstvo za Hrvatsku značiti i obvezu provedbe prava javne posudbe. U trenutku kad nastaje ovaj rad poznato je samo da će se javna posudba djela pratiti na uzorku županijskih narodnih knjižnica i da će se pratiti posudba knjiga domaćih autora.

Sustavi naknade za javnu posudbu organiziraju se različito. Neke zemlje isplaćuju naknadu samo autorima koji su njihovi državljani ili uzimaju u obzir samo knjige pisane na njihovom jeziku ili na njega prevedene. Iako je u Europskoj komisiji bilo protivljenja takvom načinu kompenzacije isključivo za

domaće autore, kakav su ustrojile Danska i Švedska pa ga popularno nazivaju skandinavskim modelom javne posudbe, ipak ga je krajem 2007. odobrila.

Neke zemlje prate samo čitanost knjiga, a druge isplaćuju naknadu i za posudbu nota, zvučne građe i videosnimki. Zemlje koje imaju artoteke često uključuju i naknadu za posudbu umjetničkih djela. Neke zemlje isključuju iz sustava brošure, knjige s više od tri autora ili građu koja se ne raspačava kroz knjižarsku mrežu. U nekim se zemljama prati samo čitanost beletristike, ne i građe znanstvenog i stručnog sadržaja. To je moguće zato što Direktiva o pravu iznajmljivanja i pravu posudbe dopušta zemljama članicama Unije da pojedine vrste knjižnica izuzmu iz sustava javne posudbe. O specifičnoj organizaciji sustava odlučuje, dakle, svaka zemlja sama, birajući pritom način koji smatra najučinkovitijom pomoći autorima.

Sredstva za isplatu naknada autorima najčešće osigurava država, iako je moguće tu obvezu nametnuti i knjižnicama (primjer je Nizozemska, u kojoj naknadu plaćaju knjižnice). Obično se utvrđuje ukupan iznos novca namijenjen isplati naknada i koji se nakon odbitka administrativnih troškova koje ima organizacija za kolektivno ostvarivanje prava, raspodjeljuje autorima. Također se određuje najviši i najniži iznos naknade koji neki autor može dobiti. U Velikoj je Britaniji, na primjer, najveći iznos koji je autor mogao dobiti u 2003. godini bio 6000 funti, i te ga je godine dobilo oko 250 autora. Najmanji iznos bio je 5 funti. Učestalost posudbe u toj se zemlji prati na regionalnoj razini na odabranom uzorku narodnih knjižnica. Nakon isteka određenog razdoblja, mijenja se uzorak knjižnica u kojima se prati posudba. Naknada se izračunava na temelju broja posuđenih primjeraka u promatranim knjižnicama, a taj se broj kasnije povećava razmjerno ukupnoj posudbi u svim narodnim knjižnicama u zemlji. Ukupan iznos novca namijenjenog za naknade dijeli se s brojem svih registriranih knjiga u sustavu i dobiva se iznos naknade po posudbi, koji služi kao osnova za izračun isplata. Za razliku od britanskog modela, u kojemu se naknada izračunava na osnovi broja posuđenih primjeraka, u nekim drugim zemljama, na primjer u Danskoj, osnova za izračun jest broj ukupno nabavljenih primjeraka nekog naslova u knjižnicama.

Uvođenje sustava naknade za javnu posudbu može pomoći stvaranju jasnije slike o tome što se uistinu čita u nekoj zemlji i tko su uspješni autori. Popisi najčitanijih autora i naslova obično se objavljuju na mrežnim stranicama udruga koje se brinu za raspodjelu naknada. Ti popisi mogu poslužiti kao informacija potencijalnim čitateljima, onima koji vole preporuke ili traže popularne naslove. Služe i knjižničarima, koji i inače prate što se posuđuje, da mogu oblikovati primjerenu nabavnu politiku za svoju knjižnicu. Praćenje

čitanosti pojedinih naslova za potrebe sustava javne posudbe omogućuje također knjižnici da podatke koje je prikupljala za internu uporabu prikaže i učini upotrebljivima na razini zemlje. Stoga knjižnica kao ustanova postaje uvođenjem naknade za javnu posudbu vidljivijom u društvu. Sustav naknade za javnu posudbu pomaže autorima da steknu ekonomsku i društvenu sigurnost i omogućuje im stjecanje dužnog priznanja. Države u njemu vide sredstvo kojim mogu potaknuti razvitak nacionalne kulture.

No pravu naknade za javnu posudbu upućuju se i zamjerke. Često se čuje da uvođenje tog prava ometa slobodan pristup informacijama, da služi stvaranju kupaca za industriju sadržaja i stvaranju profita. Usto, posao izračunavanja naknade povećava opseg poslova knjižnica, a to podrazumijeva i nove troškove. Sama činjenica koja se često ističe kao argument u korist uvođenja sustava naknade za javnu posudbu, naime da zbog posudbe djela u javnim knjižnicama autori gube prihod, nije dokazana i često se navodi da učestala posudba djela u knjižnicama zapravo potiče korisnike na kupnju vlastitih primjeraka i tako poboljšava prodaju. Za autore je važno da im primjerci njihovih djela budu u zbirkama knjižnica, jer je tako djelo vidljivije i može biti čitano i dostupno i dugo nakon što se naklada rasproda.

Direktiva o pravu iznajmljivanja i pravu posudbe i s njom usklađen hrvatski zakon pravo na naknadu za javnu posudbu ne predviđaju samo za autore knjiga, već i za autore i izvođače glazbenih djela te proizvođače zvučne građe i filmova (videograma). I njihovo se pravo može realizirati samo putem udruga za kolektivno ostvarivanje prava.

Stajalište knjižničarske struke o pravu javne posudbe izneseno je u dokumentu koji je 2005. godine IFLA objavila pod naslovom *Mišljenje o pravu javne posudbe*. IFLA u njemu najprije ističe da imovinska prava autora moraju biti uravnotežena s potrebama društva za pristupom znanju. Pravo na naknadu za javnu posudbu primjer je sve učestalijeg proširivanja opsega i jačanja tzv. drugih prava pa IFLA vjeruje da posebnu pažnju treba posvetiti iznimkama i ograničenjima od zaštite, kako bi se održala sad već ozbiljno narušena, a tako potrebna ravnoteža između interesa nositelja prava i interesa pojedinaca za slobodnim pristupom građi koja im treba za obrazovanje, informiranje i kulturni razvoj. Osobito je loš utjecaj jačanja režima autorskog prava i srodnih prava u zemljama u razvoju, koje se teško nose s povećanim troškovima osiguranja pristupa intelektualnom vlasništvu. Ukratko, IFLA smatra da je slobodna javna posudba prijeko potrebna jer se njome osigurava pristup kulturi i obrazovanju za sve, a da se uvođenjem sustava plaćanja naknade lako može ugroziti tako potrebna jednakost u pristupu građi.

Slika 4. Najčitaniji autori u Velikoj Britaniji, srpanj 2007. – lipanj 2008.

Adobe Reader - [2007-2008Top20Authors.pdf]

Most Borrowed Authors (Adult & Children Combined)

	Name	Adult/ Children	Position in 2006-2007
1.	James Patterson	A	1
2.	Jacqueline Wilson	C	2
3.	Daisy Meadows	C	3
4.	Nora Roberts	A	5
5.	Francesca Simon	C	10
6.	Mick Inkpen	C	8
7.	Josephine Cox	A	4
8.	Danielle Steel	A	6
9.	Janet & Allan Ahlberg	C	9
10.	Ian Whybrow	C	15
11.	Ian Rankin	A	7
12.	Julia Donaldson	C	20
13.	Enid Blyton	C	13
14.	Lauren Child	C	54
15.	Roald Dahl	C	11
16.	Lucy Cousins	C	25
17.	Eric Hill	C	17
18.	Katie Flynn	A	14
19.	Alexander McCall Smith	A	23
20.	Anna Jacobs	A	19

Korisne mrežne adrese

http://www.plr.uk.com
http://www.plrinternational.com

Glazbena djela i audiovizualna građa

Audiovizualna građa u knjižnicama pripada neknjižnoj građi i obuhvaća zvučne snimke (fonogrami) na kojima može biti zabilježen govor ili glazba te filmsku, DVD i video građu (videogrami). Pri korištenju te vrste građe treba imati na umu da je štite različita prava, od kojih su mnoga uvedena u novije vrijeme pa knjižnica mora o njima posebno voditi računa. Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima audiovizualnim djelima naziva samo kinematografska djela i djela stvorena na sličan način, dok o zvučnim snimkama (u Zakonu se javlja riječ fonogram) govori zasebno. U ovom se tekstu zato govori posebno o korištenju glazbenih djela na bilo kojem mediju, a posebno o korištenju videograma.

Glazbena djela

Glazbena djela zapisana notama u knjižnicama mogu biti rukopisi ili tiskana notna građa (knjižničari ponekad koriste izraz tiskane muzikalije). Notni zapisi mogu također biti pratnja tekstu objavljenom u knjizi ili časopisu, ili pak tekst može pratiti note. Objavljivanjem notne građe bave se specijalizirani nakladnici, jer je pripremanje i tiskanje notnih izdanja skupo i iziskuje posebna znanja i opremu. Za izvedbu glazbenih djela često je potreban veći broj notnih zapisa za pojedine dionice, pa to znači da postoji velika potreba za reproduciranjem te vrste građe. Stoga nakladnici glazbenih djela, koji su od autora preuzeli pravo iskorištavanja, strogo nadziru korištenje svojih izdanja, a tiskanu notnu građu, sami ili preko svojih zastupnika često i iznajmljuju. U novije se vrijeme notna građa javlja i u digitalnom obliku pa veliki svjetski nakladnici (Schott, Universal Edition, C. F. Peters, Doblinger i drugi) najavljuju postavljanje zajedničkog portala koji će korisnicima omogućiti učitavanje digitaliziranih notnih izdanja uz odgovarajuću naknadu. Nakladnici vjeruju da će tako smanjiti učestalo neovlašteno kopiranje nota i povećati dostupnost notne građe korisnicima.

Za glazbena djela vrijedi u načelu ono što je rečeno za autorska djela općenito. Autor glazbenog djela jest osoba koja je djelo skladala pa se prije svega moraju poštovati njegova moralna prava: uz djelo se mora navesti autorovo

ime, a bez njegova znanja i dopuštenja ne smije se mijenjati. Kad se djelo želi koristiti mora se sklopiti ugovor o izvedbi, javnom prenošenju ili emitiranju odnosno o stavljanju djela na raspolaganje javnosti, a autor ima pravo na naknadu. Za izvođenje scensko-glazbenih djela odobrenje se traži izravno od autora, a autorska prava za izvođenje nescenskih djela ostvaruju se kolektivno pa dozvolu treba tražiti od udruge za kolektivno ostvarivanje prava.

Glazbena se djela usto i snimaju i objavljuju kao zvučne snimke. Skladatelj obično sklapa ugovor s glazbenim nakladnikom ili tvrtkom koja proizvodi zvučne snimke. Svoja prava često prenosi i na neku udrugu za kolektivno ostvarivanje prava, koja u njegovo ime daje dopuštenje za snimanje ili emitiranje djela. Za kolektivno ostvarivanje autorskih i izvođačkih prava na glazbena djela brine se u nas Hrvatsko društvo skladatelja (HDS-ZAMP).

Kad je posrijedi korištenje glazbenih djela treba imati na umu da skladatelj nije jedina osoba koja ima prava na djelo. Kad se radi o izvedbi djela u kojoj sudjeluje više glazbenika ili pjevača, svaki izvođač ima pravo na svoj doprinos. U izvođače pripadaju i osobe koje se tijekom izvedbe djela ne vide, na primjer redatelj nekog scensko-glazbenog djela. Izvođači imaju pravo trajno biti priznati i označeni kao izvođači, a njihova imovinska prava na snimljene izvedbe traju 50 godina. Svoja prava ostvaruju kolektivno. Godine 2008. Europskoj je komisiji upućen prijedlog za produljenje roka zaštite za zvučne snimke sa sadašnjih 50 na 95 godina s obrazloženjem da se trajanje zaštite za izvođače želi izjednačiti s onim za skladatelje. Prijedlog je izazvao oštro protivljenje knjižničarskih udruga uključujući EBLIDA-u i IFLA-u, koje su u svojim izjavama upozorile i na sve prisutniju tendenciju produljenja rokova zaštite.

Glazbena se djela često izvode uživo u prostoru knjižnice kao dio posebnog programa, ali i kao ambijentalna (pozadinska) glazba. Usto, knjižnice prikupljaju, obrađuju i daju na korištenje mnoga glazbena djela snimljena na nosaču zvuka, npr. na gramofonskoj ploči, kaseti ili CD-u. Glazbeno djelo može također biti snimljeno kao film ili video, emitirano putem radija ili televizije ili pohranjeno kao digitalna datoteka na mreži.

U izradu zvučne snimke glazbenog djela uložio je proizvođač snimke rad, vrijeme i novčana sredstva te zato ima pravo na naknadu za njezino korištenje. Prava proizvođača zvučne snimke jesu pravo na reproduciranje, distribuiranje i iznajmljivanje snimki te pravo stavljanja na raspolaganje javnosti. To pravo ne umanjuje pravo autora i izvođača glazbenog djela na snimci. Pravo proizvođača zvučne snimke traje 50 godina od prvog fiksiranja snimke ili njezina izdavanja. Na zaštićenim se zvučnim snimkama obično nalazi međunarodni znak ℗ i godina objave snimke.

Ograničenje autorskog prava na naknadu za privatno korištenje reproduciranjem ne odnosi se na notna izdanja pa se notna građa zapravo uopće ne bi smjela reproducirati, čak ni prepisivati, jer se i prepisivanje smatra oblikom reproduciranja. Dakle, knjižnice bi notnu građu smjele samo posuđivati. Zvučne snimke glazbenih djela smiju se reproducirati za privatnu porabu korisnika, ali uz naknadu. Ta se naknada ubire od proizvođača ili uvoznika praznih kaseta, CD-a i drugih nosača zvuka te od proizvođača ili uvoznika uređaja za tonsko snimanje. Kao i izvođači proizvođači zvučnih snimki ostvaruju kolektivno svoja prava. U Hrvatskoj se za prava proizvođača zvučnih snimki brine udruga ZAPRAF. Naposljetku, za potrebe nastave ili znanstvenog istraživanja smiju se reproducirati ulomci iz glazbenih djela ili čak cjelovita kraća djela i od njih sastaviti zbirka, koju će koristiti studenti, no i za to je potrebno platiti naknadu.

Na promet audiovizualne građe odnosi se također pravo iznajmljivanja uvedeno 1994. godine međunarodnim ugovorom TRIPS. To se pravo ne spominje u Bernskoj konvenciji za zaštitu književnih i umjetničkih djela pa ni u Rimskoj konvenciji. Pod iznajmljivanjem se misli na davanje građe (izvornika ili kopija računalnih programa, filmskih djela i zvučnih snimki) na korištenje na određeno vrijeme radi stjecanja izravne ili neizravne trgovačke koristi. O iznajmljivanju se govori i u dvama ugovorima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, Ugovoru o autorskom pravu i Ugovoru o izvedbama i fonogramima iz 1996. Direktiva Europske unije o pravu iznajmljivanja i pravu javne posudbe zasad je jedini transnacionalni zakonski propis koji uređuje pravo javne posudbe. Prema čl. 1. Direktive autori, izvođači i proizvođači fonograma i filmova imaju isključivo pravo dopustiti ili zabraniti posuđivanje izvornika ili kopija autorskih djela.

Prema hrvatskom zakonu autor mora dopustiti javno posuđivanje svojih snimljenih djela u javnim knjižnicama, ali ima pravo na naknadu za javnu posudbu, koju za njega ubire udruga za kolektivno ostvarivanje prava. Vjerojatno je da će sustav javne posudbe, koji se u knjižnice u Hrvatskoj tek uvodi, i zvučne snimke uključiti u građu za koju se ubire naknada za posudbu.

Kad se glazbeno djelo emitira na radiju ili na televiziji treba voditi računa o tome da i autori televizijskog, kabelskog ili radijskog programa imaju svoja prava. Kabelski operateri svojim korisnicima omogućavaju primanje signala televizijskih postaja i tako omogućuju reemitiranje glazbenih (i drugih) djela. Prije prijenosa djela operater mora pribaviti dopuštenje svih koji su pridonijeli izradi sadržaja koji se prenosi, kao i dopuštenje za emitiranje organizacija za radiodifuziju. Prava na kabelski program ima ona organizacija ili pojedinac koji pruža uslugu kabelskog programa, a rok zaštite za radijske emisije i kabel-

ske programe jest 50 godina od dana kada je program stvoren. Knjižnica smije iznova prikazati već snimljenu emisiju samo uz dopuštenje kabelskog operatera i plaćanje naknade.

Pojava mreže i nove digitalne tehnologije omogućila je lak, brz i nenadziran prijenos glazbenih djela, a kako za njih postoji veliko zanimanje, nije čudno što su sudski sporovi zbog povrede autorskih prava učestali. Jedan od najpoznatijih slučajeva s kraja devedesetih godina vezan je uz američku tvrtku Napster, koja je izradila računalni program koji korisnicima dopušta razmjenu glazbenih datoteka pohranjenih na njihovim računalima. Taj je način komuniciranja između korisničkih računala poznat kao *peer-to-peer* (P2P) i odvija se mimo proizvođača zvučnih snimki. Korisnik može pretraživati tuđe diskove i prenijeti glazbu koju želi na svoje računalo. Taj je postupak dodatno olakšalo uvođenje tehnologije poznate kao MP3, koja komprimira datoteke, pa se glazba može brzo "skinuti" bez gubitka kvalitete. Proizvođači zvučnih snimki tužili su Napster pa iako se tvrtka branila tvrdnjom da sama nije sudjelovala u razmjeni glazbenih datoteka, već da su to činili korisnici, 2001. godine izgubila je parnicu.

Napsterov centralizirani sustav koji se zasnivao na postojanju središnjeg poslužnika, koji je morao raditi da bi se glazbene datoteke uopće mogle razmjenjivati, zamijenili su danas suvremeniji decentralizirani sustavi, u kojima se obavijesti o pojedinim datotekama prenose izravno između računala koja sudjeluju u razmjeni. Usto današnjim se sustavima P2P ne razmjenjuje samo glazba, već sve više i videofilmovi i računalni programi.

Postupak korištenja glazbenog pa i filmskog sadržaja prijenosom s mreže obuhvaća zapravo tri zasebna koraka: pohranjivanje sadržaja na korisnikovo računalo, stavljanje sadržaja na raspolaganje drugim korisnicima i prijenos sadržaja na računalo drugog korisnika. Pohranjivanje sadržaja na disk računala svakako je čin reproduciranja na koje pravo ima autor, kao što ima pravo i na stavljanje djela na raspolaganje javnosti. Sa stajališta autora i proizvođača zvučnih snimki korištenje sustava P2P predstavlja kršenje autorskih prava. Ipak, nova je tehnologija otežala pronalaženje korisnika tog sustava pa proizvođači glazbe često tuže posrednike koji omogućuju internetsku vezu ili traže od njih da im otkriju imena pojedinačnih korisnika sustava. U nekim zemljama Europske unije postoji zakonska obveza internetskih posrednika da otkriju identitet svojih korisnika odgovarajućem nadležnom tijelu, a u nekima ona postoji samo ako se radi o kaznenom postupku. U Francuskoj se priprema novi zakon koji bi trebao spriječiti razmjenu glazbenih i drugih datoteka među korisnicima. Zakon predviđa osnivanje državnog ureda koji bi identificirao i upozoravao

internetske korisnike s čijih se IP adresa razmjenjuju datoteke, da razmjenjivanjem datoteka krše zakon. Korisnicima koji se ogluše o upozorenje ured bi imao pravo ukinuti pristup internetu. Prijedlog je izazvao oštre kritike, jer se, upozoravaju njegovi protivnici, ukidanjem pristupa internetu krše ustavne slobode građana. Moguće rješenje, koje bi bilo manje restriktivno, jest uvođenje tzv. bjanko licencije (blanket license), kojom bi svi vlasnici korisničkih računa za širokopojasni internet morali u pretplati plaćati i malu naknadu autorima i izvođačima glazbenih djela.

Videogrami

Kao i glazba, filmovi su dio tzv. industrije zabavnih sadržaja koja svojim tvorcima donosi velik profit. Za filmska djela snimljena u jednoj zemlji postoji zanimanje i u drugim zemljama, pa je trgovina tim djelima vrlo unosna i za vlade tih zemalja. Proizvodnja filmova je skupa, a i relativno ih je lako kopirati pa se producenti pokušavaju osigurati od svakog nedopuštenog korištenja. Pravna zaštita filmova postoji od njihova nastanka kao novoga medija, ali ih se najprije štitilo kao dramska djela, dok su fotografije kao dio filma bile zaštićene kao fotografska djela. Filmska se djela, kao posebna vrsta autorskih djela, štite tek od Berlinske revizije Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela (1908.). Kad se film želi reproducirati, staviti u promet ili prikazati na televiziji ili kabelskom programu potrebno je dobiti autorovo dopuštenje i platiti naknadu. To vrijedi za sve vrste filmova: igrane, crtane, dokumentarne, reklamne i sl., kao i na djela snimljena na videokasetama.

Hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima ubraja u audiovizualna djela kinematografske, televizijske i druge vrste filmova i djela stvorena na sličan način, a audiovizualno djelo definira kao djelo izraženo slikama koje u slijedu ostavljaju dojam pokreta, sa zvukom ili bez zvuka i bez obzira na podlogu na koju je djelo fiksirano.

Filmsko je djelo autorsko djelo nastalo zajedničkim radom više osoba pa se koautorima smatraju glavni redatelj, scenarist, autor dijaloga, glavni snimatelj i skladatelj glazbe, kad je glazba posebno skladana za dotični film. U animiranom filmu koautor je također glavni crtač ili animator. Na svoje suradničke doprinose imaju pravo i kostimografi, montažeri, scenografi i sl. Koautori se mogu usprotiviti mijenjanju djela, pa i naizgled bezazlenom, kao što je naknadno koloriranje izvorno crno-bijeloga filma. Za razliku od drugih autora, autori filmskog djela nemaju pravo pokajanja, što znači da djelo koje je pušteno u promet ne mogu povući.

Filmsko je djelo zaštićeno za života koautora i 70 godina nakon smrti onoga koautora koji umre posljednji.

Odnos između producenta, koautora i autora doprinosa uređuje se ugovorom. Ako ugovorom nije drugačije određeno, producent filma stječe imovinska autorska prava na cijelo djelo. To znači da ima isključivo pravo reproduciranja, distribuiranja i iznajmljivanja, javnog prikazivanja i stavljanja na raspolaganje javnosti. Producent ima pravo na naknadu za javnu posudbu videograma. Producentova prava traju 50 godina od prve fiksacije djela.

Knjižnice smiju posuđivati videograme na temelju ugovora sklopljenih s distributerima, koji su pravo iskorištavanja stekli od proizvođača. Ugovori dopuštaju samo privatno korištenje i isključuju ono na javnim mjestima kao što su klubovi, zrakoplovi, bolnice, hoteli ili obrazovne ustanove. Iako knjižnice nisu posebno spomenute, kao javna mjesta također podliježu toj obvezi. Prema ugovoru knjižnice se obvezuju da građu neće umnožavati, presnimavati, montirati ili javno prikazivati, a smiju je posuđivati isključivo za privatnu porabu korisnika. Nakon razdoblja koje se pobliže određuje u ugovoru, obično nakon pet godina, knjižnice su dužne videogram uništiti. Ugovori koje danas kod nas sklapaju knjižnice ne razlikuju se, dakle, od ugovora što ih distributeri videograma sklapaju s videotekama, iako se knjižnice ne bave iznajmljivanjem. Već je spomenuta zakonska odredba o ograničenju autorskog prava u korist pojedinih javnih ustanova, koja knjižnicama dopušta da reproduciraju primjerak djela iz svojega fonda pa bi im zapravo trebalo biti dopušteno presnimiti djelo, na primjer, s videokasete na digitalni videodisk (DVD).

Baze podataka

Baza podataka sustavno je ili metodički uređena zbirka samostalnih djela, podataka ili druge građe čiji su pojedini elementi dostupni elektroničkim ili drugim putem. Kad se govori o bazama podataka obično se misli na elektroničke baze, no u baze se ubrajaju i klasične zbirke podataka zabilježene na papiru. Knjižnični je katalog, na primjer, baza podataka.

Baza podataka pokazuje određen izbor i raspored djela ili podataka od kojih se sastoji i koji može, ali ne mora biti, autorskopravno zaštićen.

Direktiva EU-a o pravnoj zaštiti baza podataka donesena je 1996. godine da bi se stvorio zakonski okvir za zaštitu različitih baza u bilo kojem obliku pa su njezine odredbe ugrađene i u hrvatski zakon. Pravo autora baze podataka štiti se autorskim pravom, a njezina proizvođača pravom *sui generis* (svoje vrste).

U hrvatskom autorskom pravu određen je kriterij kada se zbirke pa tako i baze smatraju autorskim djelima. Baza podataka može biti sastavljena od zaštićenih djela. Kad nije sastavljena od zaštićenih djela smatra se autorskim djelom ako su njezin raspored ili izbor originalni. Netko može sastaviti zbirku starih pjesama, dakle, zbirku djela koja više nisu zaštićena, no cijela će se zbirka smatrati novim autorskim djelom i sastavljač koji je pjesme odabrao ili im odredio raspored ima autorsko pravo na zbirku. Pojedino nezaštićeno djelo neće uvrštavanjem u takvu zbirku ponovno steći zaštitu. Autorsko pravo traje za autorova života i 70 godina nakon njegove smrti, koliko traje i pravo na bazama podataka koje su autorska djela. Ako su nastale koautorstvom rok se računa od smrti koautora koji je najduže živio. Za razliku od autora ostalih djela autor baze nema pravo opozvati njezino iskorištavanje. Imovinska prava autora baza podataka i zbirki jednaka su kao za sva ostala autorska djela. Autor ima isključivo pravo reproduciranja, distribucije, priopćavanja javnosti i prerade. Reproduciranje uključuje i fiksiranje pa je baza podataka fiksirana u strojnočitljivom obliku ili na drugu materijalnu podlogu. Autori baza podataka imaju isključivo pravo javne posudbe izvornika ili primjeraka svojih baza.

Za razliku od baza koje su autorska djela postoje i neoriginalne ili nekreativne baze podataka, kada izbor i raspored građe ne zahtijeva od sastavlja-

ča intelektualni angažman i kreativnost. Nizanje građe npr. prema abecedi ili kronološkim slijedom ne smatra se autorskim djelom.

Pravo proizvođača baza podataka

Nezavisno od autora hrvatski zakon štiti i proizvođača baze podataka, koji može biti pravna ili fizička osoba. Njegovo je pravo *sui generis* i objašnjava se kao pravo na naknadu za uložena sredstva, rad i vrijeme u proizvodnju i održavanje baze.

Proizvođač baze podataka ima pravo izvršiti ili odobriti (1) reproduciranje svoje baze, (2) distribuiranje njezinih primjeraka uključujući iznajmljivanje, (3) stavljanje na raspolaganje javnosti i (4) priopćavanje baze podataka javnosti u nekom drugom obliku. Ispitivanje europskih proizvođača baza pokazalo je da je uvođenje prava *sui generis* bilo potrebno da se potakne proizvodnja neoriginalnih baza podataka. Pravo proizvođača traje 15 godina od završetka izrade baze. Poznato je da izrada baze podataka u pravilu dugo traje. Ako je pak tijekom izrade zakonito objavljena, prava traju 15 godina od prve objave. S obzirom na to da se baze podataka lako mijenjaju i dorađuju, svaka kvalitativna i kvantitativna znatnija izmjena dijela sadržaja baze podrazumijeva nov rok zaštite. Znatna izmjena sadržaja baze jest i postupno dopunjavanje, brisanje i mijenjanje baze. Pravo *sui generis* ne utječe na prava koja se odnose na sadržaj baze podataka. Primjenjuje se na bazu bez obzira na to je li prikladna da se na nju primijeni i autorskopravna zaštita ili drugo pravo. S obzirom na sadržaj baze (zaštićena ili nezaštićena djela) i raspored (originalan ili neoriginalan) moguće su načelno sljedeće karakteristične kombinacije u kojima pravo proizvođača traje 15 godina:

1. **Baza se sastoji od autorskih djela koja pojedinačno uživaju autorskopravnu zaštitu** (za autorova života i 70 godina nakon njegove smrti).
   a. Izbor ili raspored sastavnih elemenata čini intelektualnu tvorevinu (uživa autorskopravnu zaštitu za autorova života i 70 godina nakon njegove smrti), a baza kao cjelina štiti se pravom *sui generis*. Primjer: antologija suvremenih djela, zbirka elektroničkih časopisa.
   b. Izbor ili raspored sastavnih elemenata ne čini intelektualnu tvorevinu, a baza kao cjelina štiti se pravom *sui generis*. Primjer: zbirka fotografija.
2. **Baza se sastoji od nezaštićenih djela.**
   a. Izbor ili raspored sastavnih elemenata čini intelektualnu tvorevinu (uživa autorskopravnu zaštitu za života autora baze i 70 godina nakon njegove smrti), a baza kao cjelina štiti se pravom *sui generis*. Primjer: žute

stranice telefonskog imenika, zbirka zakona, antologija djela klasične književnosti.

b. Izbor ili raspored ne čini intelektualnu tvorevinu, ali se baza kao cjelina štiti pravom *sui generis*. Primjer: telefonski imenik, TV program.

Ovlašteni korisnik baze podataka

Korisnik elektroničke baze podataka treba za korištenje uvijek imati dozvolu autora i/ili proizvođača. Svoje pravo proizvođač baze prenosi na korisnika ugovorom o licenciji, kojim ovaj postaje ovlašteni korisnik. Svaka je ugovorna odredba protivna zakonu ništavna. Za korisnike mnogobrojnih baza važno je znati da se prema hrvatskom zakonu ovlaštenog korisnika ne smije spriječiti u korištenju neznatnih dijelova sadržaja baze za bilo kakvu namjenu, uz obvezu da ne nanosi štetu nositeljima prava.

Pristup bazi podataka

Danas, u doba naglog razvoja elektroničkog nakladništva, sadržaju neke baze može se tehnički pristupiti na razne načine. Stoga je važno da ovlašteni korisnik baze podataka ili njezina primjerka može izvršiti bilo koji čin korištenja neophodan za pristup. No reproduciranje i prerada dopušteni su mu samo za dio baze za koji je ovlašten.

Reproduciranje baze podataka

Ovlašteni korisnik može reproducirati elektroničku bazu u svrhu zbog koje ima pristup sadržaju i ako se radi o uobičajenoj uporabi.

Elektroničku bazu može bez odobrenja reproducirati ovlašteni korisnik u znatnim dijelovima za potrebe obrazovanja i znanstvenog istraživanja, ako je izvor citiran i korišten u mjeri koja opravdava nekomercijalnu uporabu, ali ne i za privatnu uporabu. Bazu koja nije u elektroničkom obliku pak može bez odobrenja umnožiti za privatnu uporabu i to u znatnim dijelovima. Elektroničku bazu može se reproducirati, distribuirati, staviti na raspolaganje javnosti i priopćiti javnosti za potrebe javne sigurnosti ili u upravnim i sudskim postupcima. Knjižnice obično kupuju gotove baze elektroničkih knjiga, časopisa, novina i članaka pod uvjetima ugovorenim licencijom. Razvojem svoje djelatnosti knjižnice mogu uz nabavu tih komercijalnih baza razvijati i raznovrsne druge baze, kao što su elektroničke zbirke pitanja korisnika i odgovora informatora te popisi poveznica u sklopu usluge *Pitajte knjižničara*. Za potrebe selektivne diseminacije informacija knjižničari različitim profilima korisnika priređuju zbirke

isječaka tekstova, koje su se u tiskanom obliku nazivale hemeroteke. Primjenom suvremene tehnologije knjižničari takve isječke mogu digitalizirati i dati pojedinom korisniku na elektroničkom mediju u materijalnom obliku (DVD, CD) za njegovu privatnu uporabu, ali i objaviti na intranetu ili internetu. U tom trenutku sadržaj postaje dostupan javnosti, bilo samo drugim knjižničarima (intranet), korisnicima knjižnice (pristup internetu uz lozinku) ili svima.

Rješavajući korisničke upite knjižničari često izrađuju zbirke tekstova o nekoj osobi ili lokalitetu, zatim ih digitaliziraju i objavljuju na webu. To se često čini u zavičajnim zbirkama knjižnica, koje tako stvaraju nove elektroničke baze. Takve zbirke nalazimo na mrežnim portalima koji okupljaju i objavljuju tekstove praćene slikom i zvukom uz popise poveznica na srodne mrežne stranice.

Računalni programi

Računalni program je niz uputa ili naredbi koje treba uporabiti izravno ili neizravno u računalu da se postigne određeni rezultat. Pojam računalni program obuhvaća izražaj računalnog programa u bilo kojem obliku uključujući i pripremni dizajnerski materijal.

Sve češća uporaba računala u brojnim djelatnostima već osamdesetih godina 20. stoljeća zahtijevala je da se uvede pravna zaštita programa. S vremenom je prevladalo mišljenje da programima treba priznati zaštitu prema propisima autorskog prava. U sklopu nastojanja da se autorska prava u državama Europske zajednice usklade donesena je 1991. godine Direktiva o zakonskoj zaštiti računalnih programa prema kojoj su države članice dužne zaštititi te programe, uključujući i materijal za njihovu pripremu, kao književna djela u smislu Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela. U Direktivi je istaknuto da se zaštita primjenjuje na izraz programa u bilo kojem obliku, a da ideje i osnovna pravila na kojima se zasniva bilo koji element programa nisu predmet zaštite.

Hrvatski zakon ubraja računalne programe u autorska jezična djela priznajući neke njegove specifičnosti. Program je zaštićen ako je izvoran u smislu da predstavlja autorovu vlastitu intelektualnu tvorevinu. Ideje i načela na kojima se zasniva bilo koji element računalnog programa, uključujući i one na kojima se zasnivaju sučelja, nisu zaštićeni autorskim pravom. Naime, ideje, postupci, metode ili matematički koncepti kao takvi ubrajaju se u nezaštićene tvorevine. Tako algoritmi na kojima se temelji program ne uživaju zaštitu. No isti se algoritam može upotrijebiti za izradu više programa na način koji posjeduje izvornost. Smatra se da izvornost može postojati u koncipiranju programske strukture, u izboru i rasporedu građe, u izboru ulaznih i izlaznih veličina, izboru, prilagodbi, razvitku i razradi algoritamskih rješenja za zadane probleme te u organizaciji tijeka programa.

Budući da poslovanje digitalnih i hibridnih knjižnica pretpostavlja korištenje različitih računalnih programa važno je poznavati prava autora programa kao i načine zakonitog korištenja.

Prava autora računalnog programa

Autor računalnog programa ima isključivo pravo izvršiti ili odobriti:

- trajno ili privremeno reproduciranje računalnog programa bilo kojim sredstvom i u bilo kojem obliku, djelomično ili u cijelosti, što uključuje i učitavanje, prikazivanje, izvođenje, prenošenje ili pohranu računalnog programa za koje je potrebno takvo reproduciranje
- prijevod, prilagodbu, obradu i bilo koju drugu izmjenu računalnog programa te reproduciranje rezultata tih izmjena, s time da prava osobe koja je izmijenila program ostaju nedirnuta i
- distribuciju izvornika ili primjeraka računalnog programa, u bilo kojem obliku, kao i njihovo iznajmljivanje.

Iako se računalni program ubraja u jezična djela, njegov je autor u donekle drugačijem položaju od ostalih zato što nema pravo pokajanja. Zatim, računalni program ne može biti predmetom javne posudbe, no autor može ugovorom urediti iznajmljivanje svojeg programa u knjižnici. Program se ne smije reproducirati za privatno ili drugo vlastito korištenje.

Korištenje računalnog programa

Računalni program koristi se na temelju licencije kojom nositelj prava daje ovlaštenom korisniku odobrenje za korištenje i određuje naknadu. No Direktiva o zakonskoj zaštiti računalnih programa propisuje iznimke od isključivih prava autora računalnog programa koje su sadržane i u hrvatskom zakonu.

Korištenje bez posebnog odobrenja autora ili nositelja prava

Zakoniti stjecatelj prava na iskorištavanje programa ne treba posebno odobrenje autora ako su mu navedene radnje neophodne za korištenje programa u skladu s njegovom namjeravanom svrhom uključujući i ispravljanje pogrešaka. To su: trajno ili privremeno reproduciranje računalnog programa bilo kojim sredstvom i u bilo kojem obliku, djelomično ili u cijelosti, što uključuje i učitavanje, prikazivanje, izvođenje, prenošenje ili pohranu računalnog programa za koje je potrebno takvo reproduciranje, prijevod, prilagodbu, obradu i bilo koju drugu izmjenu računalnog programa te reproduciranje rezultata tih izmjena, s tim da prava osobe koja je izmijenila program ostaju nedirnuta. No ugovorom se može i drukčije urediti. Za razliku od toga ugovorom se ne može zabraniti da zakoniti stjecatelj izradi sigurnosni primjerak (*back up*), ako je to potrebno za korištenje programa.

Nadalje stjecatelj programa ovlašten je promatrati, proučavati ili ispitivati rad programa radi utvrđivanja ideje i načela na kojima se zasniva bilo koji element programa, ako to čini pri izvođenju učitavanja, prikazivanja, prenošenja ili pohranjivanja računalnog programa koje je ovlašten poduzimati. Ni to se ugovorom ne može drukčije urediti.

Odobrenje nositelja prava nije potrebno za dekompiliranje (prevođenje objektnog kôda u izvorni) pod sljedećim uvjetima: kada je reproduciranje kôda i prevođenje njegova oblika nužno za dobivanje informacija potrebnih za postizanje interoperabilnosti nezavisno stvorenog programa s drugim programima ako to izvodi ovlašteni korisnik, ako informacije potrebne za postizanje interoperabilnosti nisu bile odmah dostupne ovlaštenom korisniku i ako su te radnje ograničene samo na one dijelove izvornog programa koji su potrebni za postizanje interoperabilnosti. Informacije dobivene na opisani način ne smiju se koristiti za ciljeve drukčije od postizanja interoperabilnosti. Ne smiju se prenositi drugima, osim kad je to potrebno za postizanje interoperabilnosti nezavisno stvorenog programa ili koristiti za razvoj, proizvodnju ili marketing drugog programa, bitno sličnog u svojem izražaju, ili za bilo koju drugu radnju kojom se nanosi povreda autorskom pravu. Nije dopušteno ugovoriti drugačije. Primjena tih iznimki ne smije se suprotstavljati redovitom korištenju računalnog programa ili neopravdano štetiti zakonitim interesima nositelja prava.

Korištenje bez odobrenja autora i bez plaćanja naknade

Javnim knjižnicama dopušteno je iz vlastitog primjerka reproducirati računalni program na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku u svrhu zaštite, no daljnje poslovanje tom kopijom nije dopušteno. Za potrebe osoba s invalidnošću dopušteno je korištenje računalnog programa tj. reproduciranje na način koji je u izravnoj vezi s invalidnošću tih osoba i koje je nekomercijalne naravi, a u opsegu potrebnom za odnosnu invalidnost. Reproduciranje računalnog programa također je dopušteno za potrebe sudskih, upravnih i drugih službenih postupaka.

Računalni program stvoren u radnom odnosu

Ponekad knjižničar ili drugi zaposlenik knjižnice može napisati računalni program za potrebe poslovanja knjižnice. Za autorska djela nastala u radnom odnosu vrijedi načelo da autorsko pravo zadržava autor bez ograničenja ako ugovorom o radu nije drukčije određeno. No za računalni program vrijedi upravo suprotno. Poslodavac ima sva imovinska prava na računalnom programu ako ugovorom nije drugačije određeno.

Digitalizacija

Digitalizacija je postupak konverzije podataka u digitalni format namijenjen računalnoj obradi i predstavlja oblik umnožavanja, a izvodi se na dva načina. Prvi je konverzija tiskane građe u ASCII kôdu, a naziva se samo digitalizacija (*digitising* ili *digitisation*). Drugi je način skeniranje slike izvornog tiskanog dokumenta tako da izgleda kao izvornik, a obično se naziva elektroničko umnožavanje (*electrocopying)*. Prvi način rezultira strojnočitljivim podacima i zahtijeva malo prostora na disku, a korisnik može preuzimati dijelove i/ili anotirati tekst. Elektroničko umnožavanje, naprotiv, zahtijeva veliku memoriju, dokument se ne može mijenjati i polako se ispisuje. Oba načina digitalizacije predstavljaju umnožavanje ili reproduciranje djela na koje autor ili nositelj prava ima isključivo pravo.

Njegovo pravo sukladno Ugovoru o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo uključuje izradu djela u jednom ili više primjeraka, u cijelosti ili u dijelovima, izravno ili neizravno, privremeno ili trajno, bilo kojim sredstvima i u bilo kojem obliku, kao i fiksiranje pohranom u elektroničkom obliku. Prema tome nikome nije dopušteno umnožavati djelo bez odobrenja autora i plaćanja naknade. No već je rečeno da Direktiva EU-a o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu i s njom usklađen hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima predviđaju sadržajna ograničenja autorskog prava u određenim slučajevima.

Rezolucija Europskog parlamenta od 27. rujna 2007. godine *i2010: prema Europskoj digitalnoj knjižnici* naglašava da Europska digitalna knjižnica treba omogućiti pristup i zaštićenim djelima te poštujući nacionalne zakone o autorskom pravu, međunarodne ugovore i propise Europske unije, razviti modele poslovanja za potrebe njihove digitalizacije. IFLA je 2000. usvojila *Izjavu o autorskom pravu u digitalnoj sredini* u kojoj ističe da zakonski propisi o autorskom pravu utječu na gotovo sve knjižnične službe za korisnike i određuje uvjete pod kojima se može pristupiti građi. Nastoji se uspostaviti mehanizme za koordinaciju programa digitalizacije na nacionalnoj i međunarodnoj razini. U tom smislu donesen je i u Hrvatskoj *Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe* (2006.), koji posvećuje pažnju autorskopravnim pitanjima.

Iako su zahtjevi za fotokopiranjem djela iz knjižničnih zbirki još uvijek brojni, sve više korisnika umjesto fotokopije kao odgovor na svoj informacijski upit žele elektroničku verziju tiskanog teksta ili slike. Ta nova situacija zahtijeva od knjižničara da bude dobro upućen u razne aspekte digitalizacije. Ključno je da knjižničar točno zna kako postupiti u trenutku kada dobije zahtjev za digitalizacijom građe. Prvo pitanje koje se postavlja prije svakog postupka digitalizacije jest: treba li za nju dopuštenje.

Slučajevi u kojima knjižnica ne treba tražiti odobrenje nositelja autorskih prava

Privatno korištenje

Korisnik ili knjižničar može u knjižnici bez odobrenja autora i naknade reproducirati autorsko djelo na digitalnu podlogu ako to čini za privatno korištenje. Autor ili nositelj prava ne treba dati odobrenje za umnožavanje, no ima pravo na odgovarajuću naknadu koja se prikuplja od prodaje tehničkih uređaja i praznih nosača zvuka, slike ili teksta. Tu naknadu ubiru udruge za kolektivno ostvarivanje prava i autor se tog prava ne može odreći. Iznimka je ipak notna i kartografska građa, koju nije dopušteno digitalizirati. Digitalizacija cijele knjige dopuštena je fizičkoj osobi za privatno korištenje samo ako su primjerci knjige rasprodani najmanje dvije godine. No knjižničar će se ovisno o vrsti korisnika naći pred nekim dodatnim pitanjima.

Knjižničar školske ili sveučilišne knjižnice bit će u prilici digitalizirati građu za potrebe nastavnog osoblja, što bez odobrenja autora ne smije činiti. To od knjižničara može zatražiti i nastavnik koji je autor knjige ili članka, ali je svoje pravo prenio na izdavača. U većini slučajeva izdavač će tolerirati da autor-predavač digitalizira svoje djelo, ali pod uvjetom da to čini u sklopu svoje nastave. Tako npr. nakladnička kuća Emerald dopušta autorima članaka u svojim časopisima da koriste, ponovno objave i umnože svoj rad za potrebe nastave (npr. za izradu bilješki za predavanja), da rad objave u drugom časopisu ili kao poglavlje u knjizi čak i elektronički uključujući web stranice vlastite ustanove, pod uvjetom da navedu podatke o prvoj objavi. Ipak je dobro da autor provjeri što piše u nakladničkom ugovoru. Nakladnici su skloni tražiti manju naknadu kada se radi o nastavi koju drži sam autor.

Zaštita i čuvanje građe

Hrvatski Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima dopušta ograničenja u korist pojedinih ustanova bez odobrenja autora i bez autorske naknade. On propisuje da javni arhivi, javne knjižnice, obrazovne i znanstvene ustanove

koje svoje usluge ne naplaćuju mogu iz vlastitog primjerka reproducirati autorsko djelo na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku kojim će nadomjestiti izvornik ili izraditi sigurnosnu kopiju. To doduše omogućuje digitalizaciju analogne građe u svrhu njezine zaštite, ali ne i pristup toj građi i njezino korištenje. Time knjižnica ispunjava samo svoje osnovne funkcije zaštite i čuvanja građe.

Umnožavanje dopušteno postojećom licencijom

U licenciji koja dopušta pristup člancima u elektroničkim časopisima nakladnici dopuštaju ovlaštenom korisniku da uključi dijelove licencirane građe u tiskanom i elektroničkom obliku u komplet materijala za nastavu. To može biti odluka pojedinog nakladnika, skupine nakladnika ili čak odluka na državnoj razini kako bi se potaknulo veće korištenje djela u obrazovne svrhe. U nekim je zemljama, npr. u Velikoj Britaniji, pokrenuta nacionalna inicijativa za nabavu elektroničkih časopisa za potrebe višeg i visokog obrazovanja. Takve su licencije poznate pod nazivom NESLi2 (The National e-Journals Initiative).

No bez obzira na šire inicijative, pojedini nakladnici uključuju tu formulaciju i individualno u svoje licencije, tako da knjižnica ne treba tražiti posebnu dozvolu za digitalizaciju. Podatak je obično objavljen u časopisu uz podatak o nositelju autorskih prava. Može biti posebno naveden i u ugovoru između nakladnika i pretplatnika, a važno je da nakladnik s time upoznaje korisnike na svojem mrežnom mjestu.

Nezaštićena djela

Nezaštićena djela, među koja pripadaju i djela za koja su istekla i autorska i srodna prava, svatko smije digitalizirati. Kako bi bio siguran da je djelo nezaštićeno knjižničar najprije treba ustanoviti je li proteklo 70 godina od kraja kalendarske godine u kojoj je autor umro. Ako je djelo anonimno ili objavljeno pod pseudonimom koji nije razriješen, trajanje autorskog prava računa se 70 godina od prvog objavljivanja djela. Kod nezaštićenih djela treba imati na umu da uz autore teksta autorsko pravo ima prevoditelj, ilustrator, autor uvoda ili predgovora. Dobar primjer za to su komentirana izdanja djela antičkih autora. Noviji prijevodi i izdanja su zaštićena, iako su djela kao takva nezaštićena. U postupku digitalizacije treba uzeti u obzir i prava nakladnika koja se odnose na opremu i tisak publikacije ili bolje rečeno proizvodnju jedinice građe. Objavi li nakladnik prvo izdanje dotada neobjavljenog djela na kojem su autorska prava istekla, uživa 25 godina od trenutka izdavanja djela zaštitu jednaku autorskim imovinskim pravima.

Slučajevi u kojima knjižnica treba tražiti odobrenje nositelja autorskih prava

Očito je da je cilj ograničenja u korist knjižnice kao ustanove da se zaštiti rijetka ili oštećena građa. Za potrebe zaštite dopušteno je bez odobrenja i naknade samo jednom reproducirati primjerak građe. Prije nego što je u knjižnice uvedena tehnika digitalizacije, građa se mikrofilmirala u svrhu zaštite. Tako mnoge knjižnice danas imaju zbirke mikrofilmova. Iskustvo je u međuvremenu pokazalo da je bolje digitalizirati mikrofilmiranu verziju tiskanog izdanja, nego samo tiskano izdanje. Budući da ograničenje u korist knjižnica dopušta samo jedno reproduciranje bez odobrenja i plaćanja, za digitalizaciju kao drugo reproduciranje potrebna je u spomenutom slučaju ipak dozvola nositelja prava uz naknadu.

Od ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća cilj značajnih projekata digitalizacije bio je poboljšati dostupnost građe. Omogućiti korištenje građe ostaje ključna uloga knjižnice i u digitalno doba. No prema Ugovoru o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo autor ima isključivo pravo odrediti kada, kako i s kojeg će se mjesta pristupati njegovu djelu. Taj ugovor ne predviđa ustupak za određene ustanove bez obzira na njihovu ključnu ulogu u informacijskom društvu. Zato Europska komisija preporučuje da knjižnice, arhivi i muzeji prije digitalizacije autorskih zaštićenih djela pregovaraju i sklope ugovor s nositeljima prava odnosno organizacijama koje ih zastupaju o uvjetima pristupanja digitaliziranoj građi i njezina korištenja. Što će knjižnica moći činiti sa zbirkom digitalizirane građe ovisi o uvjetima licencije koju je potpisala s nositeljima prava prije digitalizacije. Nositelji autorskog prava zainteresirani su iz određenih razloga da ograniče raspačavanje nakon digitalizacije prvenstveno zbog bojazni da bi se digitalizirani tekst mogao mijenjati, jer bi se time narušio ugled autora. Većina autora usto smatra da korištenje njihovih djela u knjižnici smanjuje potražnju na tržištu knjige. Knjižničari naprotiv ističu da knjižnice najbolje promiču autorsko djelo. Zahvaljujući knjižnici djelo može postati dostupno korisniku na jednom računalu u prostoru knjižnice. No vrlo je vjerojatno da će digitalna kopija biti dostupna korisnicima na više računala u knjižnici kao i korisnicima izvan prostora knjižnice, da će dakle biti dostupna javnosti. Djelo će biti priopćeno javnosti putem interneta i time ponovno objavljeno. Tako će autor ili nositelj prava dati dozvolu za pristup djelu u prostoru knjižnice, ali i za objavljivanje na mrežnom mjestu knjižnice ili portalu projekta digitalizacije. Time će knjižnica postati raspačavatelj ili čak izdavač elektroničkog izdanja koje je digitalizirala iz svojeg fonda. Inozemna praksa pokazuje da

će knjižnica u trenutku kada djelo čini dostupno javnosti morati jasno odrediti uvjete pod kojima to čini i na koji se način ono može koristiti kako to ne bi bilo suprotno interesima nositelja autorskih i nakladničkih prava.

Korak po korak

Knjižnica smije digitalizirati samo građu koja je u njezinom trajnom vlasništvu. Može se dogoditi da knjižnica posjeduje jedini ili rijedak primjerak građe, no posjedovanje materijalnog primjerka djela ne daje joj nikakve prednosti u odnosu na pravo autora.

Često se digitalizira cijelo djelo. No kad se ono sastoji od radova raznih autora ili kad se radi o sastavljenom autorskom djelu, treba za svako pojedino djelo ili udio ustanoviti kada istječe rok zaštite. Digitaliziraju se ne samo jezična, već i fotografska i kartografska djela, kao i multimedijski proizvodi koji mogu sadržavati različite oblike zaštićenih djela, a uz tekst još i sliku i zvuk. Osim publikacija digitaliziraju se i rukopisi. Ravnatelj ili za to zadužen zaposlenik knjižnice treba razriješiti pitanje autorskog prava. Prije postupka digitalizacije treba utvrditi nositelja autorskog prava tj. onog koji će za početak dopustiti umnožavanje djela u postupku digitalizacije. Knjižnica treba najprije pokušati stupiti u kontakt s nositeljem prava neformalnim dopisom, a u mogućem kasnijem razgovoru iznijeti argumente u korist digitalizacije. Ipak je najbolje sklopiti s nositeljem prava formalni ugovor u kojemu se utvrđuju:

- sve predradnje neophodne za digitalizaciju
- za što se daje dozvola (pristup ili više od toga)
- da će se na digitaliziranoj građi istaknuti podatak o nositelju prava ili dopuštenim postupcima s građom ili oboje te
- da ustanova koja digitalizira građu jamči za njezin integritet nekom tehničkom ili administrativnom mjerom.

Važno je znati kako će korisnici moći pristupati digitaliziranom sadržaju. Nositelj prava može biti suglasan s digitalizacijom radi očuvanja, ali i ograničiti pristup digitalnim kopijama, što djelomice ovisi i o uvjerljivosti pregovarača koji zastupa knjižnicu.

Digitalizacija novina i časopisa

Postupak digitalizacije novina i časopisa zaslužuje posebnu pozornost iz više razloga. Novine i časopisi objavljuju se u pravilu kroz dulje razdoblje, a u njihovu objavljivanju uz autore vrlo važnu ulogu imaju urednici i izdavači. Sadržavaju brojne i raznovrsne priloge, koji su često autorska djela, bez obzira

na to jesu li potpisana ili nepotpisana. Ako je autor novinskog članka poznat, prilog je zaštićen – naravno, ako je autor živ ili ako od njegove smrti nije proteklo 70 godina. Čest je slučaj da novinski prilozi nisu potpisani. Tada su obično nositelji prava na članke novinske kuće, jer su ih pisali novinari, stalni ili honorarni zaposlenici, koji su ugovorom prenijeli pravo korištenja djela na novinsku kuću.

Spomenimo još neke od učestalih oblika novinskih priloga koje se smatra autorskim djelima. Prema hrvatskom zakonu svaka se fotografija smatra autorskim djelom. Privatna pisma smatraju se autorskim djelima samo ako imaju oblik književnog djela. To su i pisma čitatelja bez obzira na urednička kraćenja i preinake. Knjižnice svakodnevno pružaju korisnicima niz usluga iz novina i časopisa – vrijednog, ali krhkog dijela svojeg fonda. Bez autorove dozvole korisnik knjižnice može umnožiti članak za privatno korištenje na papir, mikrofilm ili digitalni medij ili to za njega može učiniti knjižnica. Knjižnica može bez dozvole i plaćanja naknade izraditi jednu kopiju novina iz svojeg fonda i to na bilo kojem mediju te davati na korištenje kopiju, a ne izvornik ili obratno i tako očuvati građu. No novine i časopise koji nisu u vlasništvu knjižnice ili elektroničke novine kojima knjižnica ima samo pristup nije dopušteno umnožavati bez odobrenja i naknade.

Kao i za svaku drugu građu, prije postupka digitalizacije neophodno je utvrditi nositelja autorskog prava tj. onog koji treba dopustiti umnožavanje djela. Danas se u Hrvatskoj knjižnica ili druga pravna ili fizička osoba koja želi objaviti članak iz novina treba za odobrenje obratiti neposredno nositelju autorskog prava jer zasada ne postoji udruga za kolektivno ostvarivanje prava u čijoj bi to bilo nadležnosti. Novinska kuća može dati odobrenje i dobiti naknadu za digitalizaciju samo ako je nositelj prava. U suprotnom se mora kontaktirati svakog pojedinog nositelja prava, a to zahtijeva puno vremena i truda. Tako se može dogoditi da se djelo samo djelomice digitalizira. Praznine u digitalnim zbirkama mogu nastati ako se dobije odobrenje za reproduciranje samo dijela autorskog djela, npr. teksta, ali ne i slike. U projektima digitalizacije visina naknada znatno varira pa i ona može biti otegotna okolnost.

Općenito se smatra da su novine i časopisi 19. stoljeća nezaštićena djela, no pitanje je da li je zaista uvijek tako. Inozemna praksa pokazuje kako je u pripremama opsežnijeg projekta nužno ustanoviti razdoblje izlaženja novina ili časopisa u kojemu su objavljena još zaštićena autorska djela i odrediti graničnu godinu od koje treba tražiti nositelje prava. Važno je utvrditi godinu smrti vlasnika novina koji je nositelj prava. Spomenimo iskustva Britanske knjižnice, koja je 2004. godine pokrenula dva projekta digitalizacije. U pripremama za

digitalizaciju britanskih novina 19. stoljeća poduzela je sve da istraži i pronađe nasljednike nositelja prava. Većina novina iz toga razdoblja prestala je izlaziti, a neke su preuzele druge novine. Britanska knjižnica je na savjet pravnika kao graničnu godinu za istraživanje nositelja autorskih prava uzela 1865., no ustanovilo se da ne može doći do nasljednika autora svih potpisanih članaka, iako su bili u manjini. Ustanovljeno je da je od 48 novinskih naslova, 13 prestalo izlaziti prije 1865. godine, a 35 izlazilo je i poslije. Računa se da novine više nisu zaštićene ako je vlasnik novina umro prije 1936. Pri digitalizaciji trebalo je voditi računa i o zaštićenim znakovima koji se javljaju na novinama. Britanska je knjižnica odredila i način kako će se koristiti digitalizirana izdanja. Korisnicima je osiguran slobodan pristup digitaliziranom izdanju u prostoru knjižnice. Knjižnica surađuje s komercijalnim sektorom tako što distributer Gale Cengage Learning digitaliziranu zbirku nudi uz odgovarajuću licenciju korisnicima izvan prostora knjižnice. Besplatan pristup imaju obrazovne i istraživačke ustanove zahvaljujući potpori Zajedničkog odbora za informacijske sustave (Joint Information Systems Committee – JISC).

Budući da autorskopravni propisi ne stvaraju posebno povoljne uvjete za knjižnice kao ustanove koje čuvaju velike novinske zbirke, žele li se baviti digitalizacijom, predstoji im mukotrpno istraživanje. No u nekim se zemljama knjižnice mogu obratiti i udruzi za kolektivno ostvarivanje prava, ovisno o vrsti građe i nositeljima prava. U Velikoj Britaniji je 1996. godine osnovana Agencija za novinsko licenciranje (Newspaper Licensing Agency) koja u ime novinskih kuća izdaje licencije organizacijama koje umnožavaju novinske sadržaje na papiru ili izrađuju digitalne preslike, ubire naknade za umnožavanje i raspodjeljuje ih izdavačima. Licencija dopušta fotokopiranje, skeniranje (uključujući izradu digitalne kopije tako da bude dostupna na intranetu ustanove), isporuku faksom i elektroničkom poštom, pregledavanje članaka putem agencije za *press cutting* kao npr. Clip Search. To je nova istraživačka platforma spomenute agencije dostupna na http://info.clipsearch.co.uk/ koja nudi pregledavanje sadržaja oko stotinu britanskih novina, a članak se (uz plaćanje) može čitati i ispisati. Cijeli niz manjih agencija ima licenciju spomenute agencije da svoje klijente opskrbljuju novinskim izrescima u papirnatom i/ili digitalnom obliku. Zasad u Hrvatskoj nema udruge za novinsko licenciranje pa knjižnicama predstoji opsežan posao kada se odluče digitalizirati neku serijsku publikaciju.

Sudjeluje li knjižnica u opsežnijem projektu digitalizacije starih novina neke regije, tada digitalizirane novine treba katalogizirati i uključiti u OPAC te bez obzira na mjesto poslužnika učiniti dostupnim putem mrežnog mjesta knjižnice. Digitalizacija papirnatog primjerka i digitalizacija mikrofilma najče-

šća je kombinacija za stvaranje idealnog primjerka. Da bi stvorila idealan primjerak knjižnica često treba surađivati i s drugim ustanovama s kojima sklapa ugovor, pogotovo kad digitalizira s mikrofilma. S mikrofilma se ne smije digitalizirati bez dopuštenja nositelja autorskih prava zato što je pravo umnažanja za potrebe očuvanja mikrofilmiranjem za koje ne treba dozvola već jednom iscrpljeno.

Nakon digitalizacije

Nakon digitalizacije preslika postaje dostupna korisnicima knjižnice. Knjižnica može digitalnu građu učiniti dostupnom u prostorima knjižnice putem intraneta, ovlaštenim korisnicama putem interneta ili pak svakome tko pristupa mrežnom mjestu knjižnice putem interneta. No pristup građi nije jedini oblik korištenja. Važno je znati smije li se i pod kojim uvjetima građa učitati, ispisati ili čak otisnuti. Ti uvjeti ovise o svemu što je knjižnica ugovorila s nositeljima autorskog prava, ali i o njezinoj strateškoj odluci kako u budućnosti izgrađivati digitalnu zbirku postupkom digitalizacije. Važno je da nositelji projekta digitalizacije uz rješavanje pitanja nositelja autorskih prava i intelektualnog vlasništva projekta kao cjeline razmotre i pitanja etičnog korištenja građe kao i zaštite podataka u postupku digitalizacije. Zato je na mrežnom mjestu projekta potrebno istaknuti kako se građa može koristiti i u koje svrhe. Evo primjera europske prakse:

Sva prava na sadržaj ovog mrežnog mjesta (slike, tekst, zvuk ili videozapis, programi i rukopisi) pridržava © [naziv ustanove].

Sadržaju ovog mrežnog mjesta može se pristupiti, može ga se otisnuti i učitati u neizmijenjenom obliku (izmijenjen znači da je razvučen, komprimiran, obojen ili mijenjan na bilo koji način koji mijenja izvorni sadržaj u odnosu na izvorne mjere ili format) uz navođenje nositelja autorskih prava, za osobno usavršavanje koje se posredno ili neposredno ne koristi u komercijalne svrhe i u bilo koje nekomercijalne svrhe.

Ispisan ili učitan sadržaj ne smije se prodavati, licencirati, prenositi, kopirati ili reproducirati u cijelosti ili djelomice na bilo koji način ili na bilo kojem mediju bilo kojoj osobi bez prethodne pisane dozvole [naziv ustanove] što uključuje, ali nije ograničeno na:

- prijenos na bilo koji način
- pohranu na bilo koji medij, sustav ili program
- prikazivanje u bilo kojem obliku
- izvođenje
- posudbu ili najam.

Zahtjev za odobrenje reproduciranja građe s ovog mrežnog mjesta treba uputiti na:

[Naziv ustanove] poduzela je primjerene mjere da utvrdi, kontaktira i prizna nositelje autorskog prava. Spremna je unijeti ispravke koji se tiču nositelja autorskog prava koji nisu identificirani ili ispravno navedeni na mrežnom mjestu.

Ostale fizičke osobe i organizacije koje žele ovaj sadržaj učiniti dostupnim putem vlastitih mrežnih mjesta potičemo da to učine.

Djela za koja nije pronađen autor ili nositelj prava

Pri traženju dopuštenja za digitalizaciju zaštićenog djela može se ponekad ustanoviti da pripada skupini djela za koja se autor ili nositelj prava teško ili uopće ne može utvrditi i pronaći. Takvo je djelo u inozemnoj stručnoj literaturi poznato kao "orphan work", djelo-nahoče.

Doduše i prije pojave digitalizacije na takva su djela nailazili nakladnici koji su htjeli djelo iznova objaviti, ali i autori koji su stvarajući novo djelo željeli koristiti dijelove nekog starijeg izdanja. Postupak digitalizacije tehnički je znatno olakšao ponovno objavljivanje djela pa se danas sve više govori o pravnim pitanjima u tom području. Postoji zabrinutost da bi poteškoće oko pronalaženja autora ili nositelja prava mogle usporiti ili posve onemogućiti ponovno objavljivanje djela te usprkos tehnološkom napretku postati ozbiljnom preprekom širenju znanja. Pojedine zemlje u svojim zakonima već rješavaju to pitanje pa je Kanada, na primjer, već 1998. godine zakonom o autorskom pravu propisala licenciranje za korištenje djela kojima se nositelj prava ne može utvrditi. Ured za autorsko pravo SAD-a pokrenuo je 2005. godine javnu raspravu o toj vrsti djela. Nordijske zemlje i Danska od šezdesetih godina primjenjuju tzv. proširene kolektivne licencije (extended collective licence – ECL) što je 2001. uvažila i Direktiva EU-a. Međunarodna zajednica je pitanju spomenutih djela posvetila posebnu pozornost imajući u vidu ustanove koje su spremne provesti velike projekte digitalizacije, kao što su knjižnice, arhivi i muzeji.

U sklopu projekta izgradnje velike europske digitalne knjižnice Europska komisija razmotrila je pravna, tehnološka i gospodarska pitanja. Općim smjernicama na europskoj razini ona nastoji potaknuti i ujednačiti razvoj nacionalnih smjernica kojima bi se koristile europske kulturne ustanove pri traženju autora i drugih nositelja prava kada žele digitalizirati zaštićena autorska djela. Preporučila je svojim članicama da olakšaju korištenje djela kojima nositelj autorskog prava nije poznat primjenom raznih mjera i ugovorom među za-

interesiranim stranama. To bi omogućilo digitalizaciju djela mimo propisanih rokova i bez naknade pod uvjetom da je ustanova koja je odgovorna za digitalizaciju prethodno provela primjerenu potragu za nositeljem prava na djelo koje bi se moglo svrstati u tu kategoriju. Rješenje se vidi u stvaranju baza podataka o tim djelima, u uključivanju podataka o nositeljima prava među metapodatke na samoj digitalnoj građi kao i u sklapanju što većeg broja ugovora, pogotovo za audiovizualnu građu. Predloženo je da se najprije započnu prikupljati podatci o književnim i audiovizualnim djelima za koje se nositelj prava ne može ustanoviti.

Pri tome članice Europske unije trebaju slijediti neka osnovna načela. Važno je da prikupljaju podatke o svim vrstama djela kojima nositelj prava nije poznat ili ga se ne može pronaći, da podupiru traženje takvih djela i da omoguće brisanje s popisa onih djela kojima je u međuvremenu nositelj prava utvrđen. Osim što je važno voditi primjerenu potragu, potrebno je osigurati kulturnim i neprofitnim ustanovama pristup informacijama o nositeljima prava. I konačno, potrebno je osigurati naknadu nositelju prava ako se u međuvremenu pojavi.

Iako svaka vrsta autorskog djela predstavlja specifičan zadatak u postupku digitalizacije, smjernice su zajedničke za jezična, audiovizualna, fotografska i glazbena djela. Za utvrđivanje i/ili pronalaženje nositelja prava najvažnije je da se istraživanje obavi prije nego što se djelo počne koristiti, da se istražuje naslov po naslov ili djelo po djelo te da se kao relevantni koriste izvori iz zemlje iz koje djelo potječe (kad je poznata).

Djelo, kojemu i nakon provedene primjerene potrage autor ili nositelj prava ostane nepoznat ili se ne može pronaći, ostaje bez obzira na to zaštićeno. Na takvim djelima ne štite se samo prava autora, nego i srodna prava izvođača, izdavača, producenata ili ustanova za radiodifuzijsko emitiranje kao i njihovih nasljednika. Postupak digitalizacije takvog djela može zahtijevati odobrenje više nositelja prava, pa je potrebno pokušati pronaći svakog pojedinog. Zanimljivo je da se kod anonimnih djela i djela objavljenih pod pseudonimom ne smatra samo po sebi razumljivim da se autor ili nositelj prava ne može utvrditi i pronaći i da također treba provesti postupak provjere. Djela autora i nositelja prava koji odbiju dati dozvolu za digitalizaciju ili se ne odazovu pozivu za digitalizaciju ne uvrštavaju se automatski u kategoriju djela kojima se autor ne može pronaći. Potragu treba obaviti u dobroj vjeri i objektivno gledano u razumnoj mjeri s obzirom na vrstu nositelja prava.

Primjerena potraga

Pitanje je kako ustanoviti da je provedena potraga primjerena. Pojam primjerena potraga određen je samim postupkom istraživanja i korištenjem preporučenih izvora. Ovdje spomenuti kriteriji namijenjeni su prvenstveno nositeljima autorskih prava koji su organizirani u strukovne udruge. Za ostale nositelje kao što su autori i nositelji prava na polupublikacije i neobjavljena djela, treba ih modificirati zato što su izvori koje se istražuje drugačiji. Polupublikacije uglavnom objavljuju nekomercijalni nakladnici, kao što su fizičke osobe, tvrtke, vladine ustanove, istraživački instituti, zaklade i drugi, koji obično nisu članovi udruga nakladnika. Za neobjavljena je djela karakteristično da nisu dostupna javnosti i da u pravilu postoje u samo jednom primjerku. Često su to privatna i poslovna pisma, računi, dnevnici, zapisnici sastanaka, izvještaji i popisi (imenici, registri).

Očekuje se da kulturne ustanove koje izvode projekte digitalizacije prema tim smjernicama utvrde i razviju postupke i metodologiju istraživanja i ostale pojedinosti. Poželjno je da srodne kulturne ustanove surađuju i da zajedno objavljuju postupke i metodologiju istraživanja.

Istraživanje

Prvi je korak objavljivanje oglasa u medijima. Tome dobro služe mrežna mjesta, relevantne publikacije (trgovačke, strukovne itd.), zatim društvene i strukovne mreže, udruge (uključujući biltene) te mjesni ili nacionalni tisak. Tijek istraživanja treba dokumentirati, to jest bilježiti datume istraživanja, naslove izvora i popis korištenih ključnih riječi te čuvati preslike važnih oglasa. Kad se građa sastoji od više djela (bilo da su umetnuta ili da druga djela služe kao podloga) treba najprije istražiti osnovno djelo, a ako se nositelji prava glavnog ili glavnih djela ne mogu utvrditi prema smjernicama se istražuju umetnuta djela.

Izvori

Aktivno istraživanje pretpostavlja da treba:

- istražiti da djelo nije već digitalizirano u Europskoj digitalnoj knjižnici
- provjeriti izvore o podrijetlu djela
- koristiti podatke o odgovornosti i druge podatke o naslovu/djelu/nositelju prava koji se nalaze na omotu, ambalaži ili drugdje (uključujući imena, naslove, datum i mjesto snimanja, objavljivanja)
- koristiti podatke koji se nalaze u potvrdama, registrima, datotekama, pismohranama i druge podatke kojima raspolažu ustanove

- pronalaziti nove nositelje prava (npr. kontaktirati proizvođača zvučnih zapisa da bi se našli izvođači) koristeći gore navedene podatke
- obratiti se udrugama za kolektivno ostvarivanje prava i pregledati njihove baze podataka ovisno o području kojem autorsko djelo pripada
- obratiti se udrugama i ustanovama koje predstavljaju određenu kategoriju nositelja prava (uključujući sindikat, trgovačke udruge, njihove članove, baze podataka i popise članova)
- pregledati opće baze podataka o nositeljima prava i/ili djelima, kao što je WATCH www.watch-file.com
- pregledati popise za mrežnu registraciju autorskog prava
- pitati depozitarne ustanove kao što su nacionalne knjižnice, arhivi i drugi dokumentacijski centri
- pretražiti relevantne privatne i/ili poslovne imenike i popise koji se dobiju uporabom pretraživača
- pregledati nacionalne bibliografije i druge izvore važne za određeno područje te kataloge publikacija
- pregledati objavljena kazala i kataloge knjižnične građe i zbirki
- pregledati objavljena biografska pomagala za pronalaženje autora
- istražiti publikacije o povijesti važnih zakonodavnih tijela (kao izdavača i proizvođača djela)
- konzultirati pravne izvore, kao što su arhiva tvrtke ili specifični spisi/baze podataka o promjeni vlasništva pravne osobe ili objavi likvidacije
- kontaktirati druge vlasnike istih ili sličnih djela istog autora
- pitati urede koji se brinu za odgovarajuće norme i identifikacijske oznake (ISBN za knjige, ISSN za serijske publikacije, ISAN za audiovizualna djela, ISMN za notnu građu, ISWC za glazbena djela, ISRC za zvučne zapise itd.) i pregledati njihove baze podataka.

Smjernice usto preporučuju da se za utvrđivanje autora ili nositelja prava na knjige pregledaju baze izrađene za potrebe ostvarivanja prava javne posudbe i katalozi knjiga na prodaju (books-in-print). Za časopise upućuju na izvore Međunarodne udruge znanstvenih, tehničkih i medicinskih nakladnika pod nazivom *Safe Harbour provisions for the use of Orphan Works for Scientific, Technical and Medical Literature*. Za notnu građu preporučuju mrežne stranice s popisima nakladnika glazbe i nota u pojedinim zemljama, publikacije o povijesti glazbe i pjesme kao i pjesmarice dostupne na tržištu.

Nacionalna strategija razvoja sustava intelektualnog vlasništva Republike Hrvatske 2005-2010 predviđa kao srednjoročnu mjeru da Državni zavod za intelektualno vlasništvo u dogovoru s relevantnim tijelima za provedbu za-

štite uspostavi registar ili bazu podataka nositelja odnosno predstavnika nositelja prava intelektualnog vlasništva. Registar bi se temeljio na javnom pozivu i očekivanoj suradnji svih stranaka koje su istinski zainteresirane za zaštitu svojih prava u Hrvatskoj.

Ako se autora ili nositelja prava nije moglo pronaći istraživanjem prema kriterijima primjerene potrage, djelo treba biti označeno izjavom *"Djelo je zaštićeno, nositelja prava se nije moglo pronaći, [naziv ustanove]"*. Izjava se može navesti na pojedinom djelu, a može se odnositi i na cijelu zbirku djela.

Digitalizacija rasprodanih izdanja dostupnih u fondu knjižnice

Velike i stare knjižnice posjeduju znatan broj rasprodanih djela. Uz korisnike koji mogu za privatno i drugo vlastito korištenje umnožiti cijelu knjigu ako su njezini primjerci rasprodani najmanje dvije godine, posebnu pozornost na tu činjenicu skrenu knjižničarima ponekad i nakladnici. Oni žele pretisnuti i ponovno objaviti djelo koje posjeduje još samo knjižnica. Tada je potrebna dozvola knjižnice, ali i nositelja prava, ako se radi o zaštićenom djelu. I neke knjižnice objavljuju pretiske rasprodanih izdanja iz svojeg fonda i tako razvijaju vlastitu nakladničku djelatnost.

I prije pojave većih projekata digitalizacije knjižnice su smjele umnožiti djelo iz vlastitog fonda koje je rasprodano i to samo jedanput, kao i ostala djela, u svrhu čuvanja. No dozvola nositelja prava potrebna je kada se želi da digitalizirano djelo bude korisnicima dostupno (u knjižnici ili izvan nje). Kako je postupak digitalizacije omogućio ubrzano umnožavanje različitih djela, pa tako i rasprodanih, Europska je komisija definirala pojam rasprodanog djela u namjeri da knjižnicama olakša postupak u projektima digitalizacije. Rasprodano djelo jest ono za koje se nositelj prava izjasnio da nije dostupno na tržištu tj. da se komercijalno više ne iskorištava. Kako bi se pomoglo kulturnim ustanovama Inicijativa europskih digitalnih knjižnica uključit će i registar metapodataka o rasprodanim djelima. Podatak o rasprodanom djelu unosio bi se u registar u trenutku kad nositelj prava izjavljuje da djelo ne namjerava komercijalno iskorištavati. Sama registracija rasprodanog djela može, ali i ne mora biti vezana uz digitalizaciju ili neko drugo iskorištavanje djela. Pri izradi takve baze treba primjenjivati važeće standarde. Takve nacionalne baze podataka trebaju biti interoperabilne kako bi se ostvarila sveobuhvatnost na europskoj razini. No sudjelovanje je zasada ipak neobvezno.

Nadalje, moguće je da djela više nema u skladištima i da materijalni primjerci nisu dostupni. Ipak, ono se ne smatra rasprodanim jer:

- dostupno je na tržištu, obično ponuđeno putem interneta ili tiskom na zahtjev
- prava su vraćena autoru, a autor neposredno nudi djelo na tržištu pomoću posrednika ili udruge za kolektivno ostvarivanje prava
- autor ili nakladnik odobrava korištenje djela npr. neposredno putem licencije, putem posrednika ili udruge za kolektivno ostvarivanje prava.

Autor ili nakladnik može djelo namjerno povući s tržišta. Tako bi pristup rasprodanim djelima putem interneta mogao biti u sukobu s uobičajenim iskorištavanjem novog izdanja djela te ugroziti autorove ekonomske interese, ali i njegova moralna prava.

Europska komisija dopustila je da knjižnice, arhivi i muzeji neposredno pregovaraju s nositeljem prava i od njih dobivaju licenciju. Pri tom udruge za kolektivno ostvarivanje prava mogu odigrati komplementarnu ulogu. Komisija se zalaže za usvajanje dvaju modela licencija. Prvi je namijenjen za ovlaštene korisnike u zatvorenim mrežama, a drugi za internetski pristup. Posljednji bi trebao poslužiti kao polazište kada knjižnica pregovara s nositeljima autorskog prava da se neka ili sva njihova rasprodana digitalizirana djela objave na njezinim mrežnim mjestima. Pri tom je važna okolnost nije li već neka druga knjižnica ili srodna ustanova digitalizirala djelo i je li ovlaštena omogućiti pristup ostalim knjižnicama. Iako su ti modeli ugovora primarno namijenjeni knjižnicama, mogu ih koristiti arhivi i druge ustanove koje s nositeljima prava žele dogovoriti korištenje rasprodanih izdanja, izdanja koja se više ne distribuiraju ili se više ne prodaju. Definicija tih izdanja ne odnosi se samo na tiskana djela. Osim spomenutih ustanova te ugovore mogu koristiti i razne udruge za kolektivno ostvarivanje prava.

Iako se knjižnice mogu neposredno obratiti nositelju prava, preporučuje se da udruge za kolektivno ostvarivanje prava budu nacionalni portali za utvrđivanje prava na rasprodana djela. Udruga može dati dozvolu i ponuditi ugovor, usmjeriti tražitelja na nositelja prava, a može i odbiti zahtjev. Ona treba izraditi popis djela za koje je izdala dozvolu, koji sadrži podatke o tome što je digitalizirano, tko je digitalizirao, gdje se digitalizirano djelo čuva te tko i kako omogućuje pristup djelu. Očekuje se da se nacionalni portali s vremenom povežu u paneuropski portal.

Odobrenje za digitalizaciju i priopćavanje rasprodanog djela javnosti može se dobiti neposredno od pojedinog nositelja prava, posredovanjem zajedničkog administratora (npr. portala udruge) ili kolektivno. Što se djela tiče,

može se poslovati naslov po naslov ili skupno. Skupna licencija (repertoire licence) znači da je knjižnici unaprijed odobrena digitalizacija i priopćavanje djela koja na svojem popisu ima udruga za kolektivno ostvarivanje prava, obično pod uobičajenim uvjetima.

Postupak utvrđivanja prava i dobivanja dozvole znači da knjižnica od nositelja prava zatraži dozvolu za priopćavanje javnosti. Zahtjev može postaviti izravno ili posredovanjem udruge za kolektivno ostvarivanje prava. Ovisno o ovlastima koje ima, nositelj prava ili spomenuta udruga može dati dozvolu, može je s objašnjenjem ili bez njega odbiti, a može i uputiti na odgovarajućeg nositelja prava.

Važno je da knjižnice digitalizacijom rasprodanog djela ne ugrožavaju komercijalni plasman djela i na taj način ne oštećuju nositelja prava.

Licencija I.

Nositelj prava licencijom dopušta knjižnici da rasprodano djelo digitalizira i da ovlaštenim korisnicima dopusti pristup isključivo u zatvorenoj mreži tj. na intranetu. Ima pravo na naknadu, od koje može i odustati. Zadržava pravo na djelo, ali i na digitaliziranu verziju djela i može u svako doba raskinuti ugovor s knjižnicom. Odluči li nastaviti komercijalno iskorištavati svoje djelo, može od knjižnice zatražiti podatak o korištenosti djela dostupnog samo putem intraneta, što je vrlo važno kada odlučuje o novom izdanju. Ako davatelj licencije iz knjižnice povuče više od 10% digitalizirane građe obuhvaćene licencijom, knjižnica ima pravo na naknadu stvarnih troškova.

Knjižnica ima pravo digitalizirati, omogućiti pristup verziji nastaloj digitalizacijom (koja zapravo nije objavljena kao elektroničko izdanje djela), pohraniti je na sustavan način tako da omogući pretraživanje te dati pristup putem sigurne mreže. Može se umnožiti elektronički ili na papir samo kao interna sigurnosna kopija ili u svrhu čuvanja. Sve daljnje postupke treba odrediti posebnim ugovorom. Knjižnica može osigurati ovlaštenim korisnicima ostalih knjižnica i ustanova (tvrtke, sveučilišta) pristup u sigurnoj mreži.

Ovlašteni korisnik smije pretraživati, gledati, zahvaćati i prikazivati digitalizirano djelo. No knjižnica može ugovoriti s autorom ili nakladnikom da ovlašteni korisnik elektronički pohrani i umnoži dijelove djela.

Licencija II.

Knjižnica licencijom dobiva dozvolu da rasprodanu knjigu digitalizira i digitaliziranu verziju besplatno ponudi na svojem mrežnom mjestu svakome tko joj želi pristupiti ili uz prethodnu registraciju, ovisno o tome što je ugovo-

reno s nositeljem prava. Knjižnica smije obraditi digitalnu presliku u svojem sustavu i jedina ponuditi sadržaj na svojem mrežnom mjestu.

Korisnik smije pretražiti i prikazati digitaliziranu verziju knjige, pohraniti je elektronički na tvrdi disk ili drugi uređaj za pohranu te umnožiti dijelove djela ovisno o ugovoru ili u skladu sa zakonom. Ta licencija omogućuje da knjižnica i nositelj prava odrede dopuštene oblike korištenja. Ne dopušta knjižnici i korisniku sustavno ispisivanje ili elektroničko umnožavanje više poglavlja knjige kao ni bilo kakvu izmjenu, proširenje ili preradbu. Moralna prava autora treba poštivati.

Nositelj prava ima imovinsko pravo na naknadu, od koje može odustati. Zadržava autorsko pravo na djelo i na digitaliziranu verziju i licenciju može u svakom trenutku povući. Može od knjižnice zatražiti podatak o korištenosti djela kako bi procijenio isplativost komercijalnog objavljivanja djela. U slučaju da djelomično ili potpuno povuče djelo, knjižnica ima pravo na naknadu troškova koje je imala u postupku digitalizacije. Preporučuje se da knjižnica koja digitalizirana djela čini dostupnima putem interneta isto učini i putem intraneta. Ta je licencija namijenjena poglavito digitalizaciji rasprodanih knjiga koje se čuvaju u knjižnicama, no dovoljno je općenita da se koristi npr. za audiovizualna i glazbena djela, a može poslužiti i drugim ustanovama.

Zaključno se može reći da Europska komisija može objavljivanjem temeljnih načela i financijskom potporom poticati razvoj baza podataka rasprodanih djela i djela kojima nije pronađen nositelj prava kao i osnivanje udruga za kolektivno ostvarivanje prava. Svaka bi zemlja trebala uspostaviti nacionalnu bazu podataka o rasprodanim djelima, koju bi vodila udruga za kolektivno ostvarivanje prava. Važno je ustanoviti da li je djelo koje namjerava digitalizirati knjižnica neka ustanova već digitalizirala i pod kojim uvjetima smije omogućiti pristup knjižnici.

Knjižnice mogu već sada koristiti uzorke opisanih licencija i tako biti primjerom dobre prakse, iako tekst treba uklopiti u zakonodavni okvir pojedine zemlje. Sigurno je da će uza sve do sada zacrtano na europskoj razini trebati prikupljati iskustva stečena kroz različite pojedinačne projekte. Tako su 2005. godine u digitalizaciji rasprodanih knjiga počeli surađivati Microsoft i Britanska knjižnica. Suradnjom te knjižnice s udrugama za kolektivno ostvarivanje prava dogovoreno je da se digitaliziraju knjige objavljene do 1900. Iz toga su izuzete knjige za koje se ispostavilo da su zaštićene i nakon 1937. godine. Pretpostavlja se da 40% djela pripada u kategoriju zaštićenih djela kojima se postupkom koji je Knjižnica dogovorila s tvrtkom Microsoft ne može utvrditi nositelj prava. Postupak je objavljen na njezinom mrežnom mjestu.

Autori protiv Googlea

Autorska komora SAD-a pokrenula je 2005. godine parnicu protiv tvrtke Google Book Search kad je saznala da ova planira digitalizirati i učiniti dostupnim i pretraživim milijune knjiga iz zbirki vodećih sveučilišnih knjižnica. Među tim su knjigama brojne zaštićene autorskim pravom. Autorska komora, kojoj se pridružila i Udruga američkih nakladnika, smatrala je da se radi o gruboj povredi autorskih prava, dok su predstavnici Googlea tumačili da je taj veliki projekt digitalizacije dopušten ograničenjem autorskih prava. Komora je tražila da autori čija su djela obuhvaćena projektom ostvare dobit koja im pripada. Parnica u kojoj su sudjelovale i velike nakladničke kuće okončana je u listopadu 2008. godine nagodbom, kojom je Google nositeljima autorskih prava obvezan platiti 125 milijuna dolara. Google je tako nakon dvije i pol godine postigao dogovor s autorima i nakladnicima knjiga obuhvaćenih digitalizacijom i objavljenih do 2009. godine. Tim će dogovorom milijuni knjiga postati dostupni na internetu širokoj javnosti. Autori i nakladnici čija je djela ili dijelove djela Google već digitalizirao bez odobrenja dobit će ukupno 45 milijuna dolara. No još su važnije naknade koje u budućnosti mogu očekivati od pretplata pojedinih ustanova na zbirke elektroničkih knjiga tvrtke Google Book Search i kupnje pristupa putem interneta. Nositelji prava primat će naknadu i za ispise knjiga u knjižnicama, kao i za drugo korištenje. Za prikupljanje i isplatu naknada brinut će se Registar knjižnih prava (Book Rights Registry), novo tijelo koje će zastupati interese i drugih nositelja prava na mrežne knjige, a čije osnivanje financira Google. Sve će mjesne narodne knjižnice imati pravo na besplatan pristup zbirci na temelju licencije koja dopušta samo pregledavanje. Korisnici iz ustanova koje plaćaju pretplatu moći će djela čitati, ali i ispisati. O nositeljima autorskih prava ovisi koji će se broj knjiga uključiti u taj veliki projekt digitalizacije i kako će biti korištene. Svaki autor imat će pravo povući svoju knjigu uz odgovarajuću napomenu i nadzirati plasman i naplatu knjige. Autori i nositelji autorskih prava ne trebaju se posebno javljati tvrtki Google da dobiju naknadu, no ako je ne žele trebaju ispuniti poseban obrazac. Više pojedinosti o nagodbi može se saznati na web stranici http://www.googlebooksettlement.com.

E-zbirke (e-reserves)

U sveučilišnim ustanovama sve češće se izbor iz literature za pojedine nastavne predmete nudi u elektroničkom obliku. Za održavanje tih zbirki (e-reserves) obično je zadužen knjižničar. Zbirke obično sadržavaju digitalne verzije tiskanih izdanja kao i izvornu elektroničku građu, obično članke i

poglavlja knjiga. Građa je dostupna studentima i osoblju putem web stranice sveučilišne ustanove, putem mreže knjižnica ili sustava učenja na daljinu. Korisnik joj pristupa tako da se identificira lozinkom, a nakon toga može sadržaj učitati i lokalno ispisati.

Pitanje je što sveučilišna ustanova ili knjižnica pri izgradnji takve zbirke treba poduzeti. Poznato je da ograničenja autorskih prava koja vrijede za korištenje tiskane građe u nastavi ne vrijede za digitalnu. Prije uključivanja građe u zbirku knjižnica ili ustanova koja je odgovorna za izgradnju te elektroničke zbirke treba zatražiti dozvolu nositelja prava. Može je zatražiti neposredno od nositelja ili putem udruge za kolektivno ostvarivanje prava. Potrebno je provjeriti da članak ili elektronička knjiga nije već predmetom licencije koju je ustanova dobila od nakladnika pa je građa već dostupna korisnicima. Također treba provjeriti nije li licencijom predviđeno uvrštavanje i u e-zbirke. Završetkom semestra prestaje pristup građi. Za uporabu iste građe u novoj školskoj godini dozvolu treba iznova zatražiti.

Za članke i poglavlja treba ispravno citirati matičnu publikaciju kojoj pripadaju. Isto je tako važno navesti točan podatak o autorskom pravu te upozoriti korisnika da distribucija sadržaja elektroničkim putem nije dopuštena.

Među nakladnicima općenito vlada mišljenje kako se time smanjuje prodaja tih naslova. Takve zbirke ne bi smjele nadomjestiti kupnju udžbenika i priručnika ili pak slaganje nastavnih kompleta umnoženih na papiru. U odnosu na cijenu tiskanih izdanja, izgradnjom elektroničke zbirke na prvi se pogled štedi. No činjenica je da visina naknade nositelju prava za korištenje elektroničkog oblika njegovog djela ipak ovisi o točnom broju korisnika, koji u trenutku traženja dozvole ustanova treba znati.

Web

Web stranica je dokument na mreži u obliku u kojem se pojavljuje na zaslonu korisničkog računala. Svako web mjesto sastoji se od jedne do neograničenog broja web stranica, koje su obično organizirane hijerarhijski u obliku stabla. Web stranica na vrhu stabla glavna je stranica. Svakoj je web stranici dodijeljen jedinstveni URL. Odlike su weba posebne funkcije koje koristi i knjižničar pri izradi web stranica. To su *povezivanje* (linking) i *prikazivanje u okvirima* (framing). Povezivanje sadržaja na webu postalo je vrlo važno društveno pitanje. Pozivati se na nekoga ili nešto na svojoj web stranici, a pritom se ne povezati na odgovarajuće mrežno mjesto, gotovo i nema smisla.

Povezivanje i prikazivanje u okvirima

Veza (hyperlink) dio je elektroničkog dokumenta koji ga povezuje s drugim mjestom unutar istog dokumenta ili s drugim dokumentom. Predstavlja temelj weba, jer kao poseban sustav za rad s datotekama omogućuje povezivanje teksta, slike i zvuka.

Povezivanje može biti vanjsko i unutarnje. Kod unutarnjeg povezivanja stranica, stranice se povezuju sa stranicama unutar jedne domene tj. unutar jedne web stranice. Kod vanjskog povezivanja veze vode s jedne domene ili web stranice na drugu domenu ili web stranicu. Ostvaruje se dubokim povezivanjem (deep linking) koje korisnika upućuje izravno na neku stranicu uronjenu u mrežno mjesto, zaobilazeći glavnu stranicu. Ono je češće od povezivanja s glavnom stranicom zato što korisnika dovodi izravno do dokumenta koji ga zanima. Može se pitati i kakva je uopće veza između autorskog prava i načina povezivanja sadržaja na web stranici te može li se u nekim slučajevima pri povezivanju dogoditi povreda prava autora. Imovinsko pravo autora obuhvaća isključivo pravo autora na reproduciranje, distribuciju, priopćavanje javnosti i preradbu pa treba vidjeti što se događa sa svakim od tih prava pri samom postupku povezivanja.

Poznato je da se reproduciranje događa pri povezivanju posve automatski i korisnik koji pregledava web stranicu uopće ga nije svjestan. Privremena digitalna kopija stranice na koju se povezuje nastaje u brzoj privremenoj

memoriji zvanoj *cache* pri povezivanju. Njome se ubrzava prikazivanje stranice i smanjuje potreba za pristupanjem znatno sporijoj glavnoj memoriji. Takve privremene radnje reproduciranja autorskog djela, koje čine sastavni dio tehnološkog procesa, izuzete su iz isključivog prava autora na reproduciranje i ne predstavljaju povredu autorskog prava. Nadalje, autorovo isključivo pravo distribucije ne odnosi se na web. Pravo priopćavanja autorskog djela javnosti uključuje pravo javnog prikazivanja web stranice. No povezivanje tj. upućivanje na djelo ne predstavlja priopćavanje, a ni preradu stranice pa time niti povredu autorskog prava. Je li suglasnost za povezivanje ipak potrebna? Različiti sudski slučajevi u svijetu pokazali su da je povezivanje na tuđu stranicu dopušteno bez traženja dopuštenja. Dapače, objašnjava se kako je cilj većine autora koji objavljuju na webu povećati čitanost i opću recepciju njihovih djela. Zato se pretpostavlja da svaki autor koji dopusti objavljivanje djela na poslužniku prešutno dopušta i pristup povezivanjem, koje se smatra upućivanjem ili referencijom na djelo. Dakako, autor koji ipak želi donekle ograničiti korištenje svojeg djela može omogućiti pristup djelu uz korisničko ime i lozinku. No povezivanje na stranice rijetko se sprječava tehničkim mjerama. Neki američki autori ipak savjetuju traženje dopuštenja vlasnika web stranice u slučaju dubokog povezivanja. Iako nema uporište u autorskom pravu, to se može smatrati i dobrim primjerom informacijske etike. Povezivanje je poželjno, osim kada se uspostavom veze mogu stvoriti kod korisnika neke pogrešne predodžbe. Povezivanje ne predstavlja povredu prava dokle god je korisniku jasno da je sadržaj na koji se povezuje djelo preuzeto s druge stranice. No poveznica može poslužiti kao sredstvo zamjene vlastitog djela tuđim, što posjetitelj stranice ne mora primijetiti. Povreda prava autora jest umetanje tuđeg sadržaja (datoteke) u vlastitu html-stranicu (inline-linking) ili u vlastiti okvir (framing). U američkom se pravu uz povezivanje veže i pojam *fair use*: povezivanje ne smije štetiti autoru, a stranica se mora koristiti u izvornom obliku bez izmjena i negativnih komentara. Povezivanje kao postupak ne dovodi u pitanje prava autora, ali niti slobodno tržišno natjecanje, iako je očito da se upućivanjem na određene sadržaje pospješuje posjećenost određenih stranica. Zato se u SAD-u na svaku stranicu smije povezati, ali se bez autorove dozvole ne smije uključiti u drugu web stranicu.

Pitanje je kako čitatelj prepoznaje da se nalazi u dokumentu s druge web stranice. Ako je sadržaj na koji se povezuje prikazan u vlastitom okviru, a u podatku o adresi ostaje URL vlastite stranice te se adresa stranice na koju se povezuje samo prolazno pokaže pri dnu stranice kao podatak o statusu, radi se o navođenju na pogrešan trag ili iskorištavanju tuđeg rada, ali i o preradi. Upit-

no je prikazivanje u okvirima kada duboka veza vodi do nekog dokumenta na web stranici. Tuđi okvir u kojem je dokument umeće se u vlastiti i zbog toga se pri dnu stranice ne javlja tuđa web adresa nego vlastita te u tekstu poveznice ne postoji podatak o tuđoj stranici. To se sve prepoznaje na web stranici osobe koja izrađuje svoju stranicu. No što je s web stranicom na koju se povezuje? Poveže li se samo na glavnu stranicu ili na dokument u formatu pdf, mimoići će se podaci o vlasniku stranice koji su u navigacijskom okviru ili u zaglavlju stranice. Zato dizajner stranice može svaki dokument ponuditi u vlastitom okviru, koji sadržava glavni okvir i dodatne podatke, kao što su marketinški oglasi i poveznica na svoju glavnu stranicu (riječ *home* ili vlastiti logo). URL stranice u okviru ne razlikuje se od one bez okvira. Ipak spomenutim označivanjem stranica u okviru olakšava se povezivanje na tu stranicu. No ako dokument nije u svojem okviru, onome tko se na njega povezuje ne preostaje drugo nego da u tekstu poveznice jasno navede podatak o autoru sadržaja sa stranice na koju se povezuje i na taj način ispravno postupi. Pitanja prikazivanja u okvirima i dubokog povezivanja povezana su. Važno je da je osnovna svrha povezivanja dovesti korisnika izravno do željenog dokumenta, a ne do web stranice na kojoj se dokument nalazi. Dubokim povezivanjem s određenim dokumentom zaobilazi se doduše glavna stranica. Glavne web stranice koriste se i za marketinško oglašavanje pa postoji prigovor dubokom povezivanju, jer se njime zaobilaze i takvi sadržaji. No njih se može ugraditi i u dublje stranice, to više što se danas zbog poteškoća s pretraživačima okviri sve manje koriste pri izradi stranica.

Općenito se može zaključiti da je povezivanje kao oblik umrežavanja sadržaja i distribucije informacija tek djelomice uređeno zakonima pojedinih zemalja. Očito je da za povezivanje nije potrebno tražiti suglasnost, ali je važno na web stranici posve jasno oblikovati poveznicu.

Za potrebe knjižnice poveznica je obično sličica (thumbnail) omota knjige, dijela teksta iz knjige ili prikaza knjige ili zaštitnog znaka nakladnika. Kad knjižničar stvara takvu stvarnu poveznicu, on zapravo identificira sliku na webu koju zatim umnoži, preradi i distribuira putem weba te priopći javnosti. Budući da je to isključivo pravo autora, knjižničar to ne smije učiniti bez njegove dozvole. Ako mu se traženje dozvole čini previše složenim, u poveznici na taj sadržaj smije koristiti samo tekst, ne i sliku. Neki programi za digitalizaciju u knjižnicama automatski proizvode takve sličice koje služe internetskim pretraživačima u organiziranju i pretraživanju slika.

Uporaba žiga (zaštitnog znaka) često se spominje u kontekstu izrade web stranica jer ponekad služi kao stvarna poveznica da bi se pokazala povezanost knjižnice s nekom tvrtkom, ustanovom ili udrugom. Poznato je da se ime, logo-

tip, amblem, etiketa ili druga razlikovna obilježja određenog proizvoda i/ili usluge mogu zaštititi žigom (zaštitnim znakom). Temeljna odlika je njegov razlikovni karakter u odnosu na druge proizvode. Budući da pripada pravu industrijskog vlasništva, žig vlasniku osigurava isključivo pravo na stavljanje u promet njime obilježenih proizvoda i/ili usluga. Njime proizvođači i pružatelji usluga štite na tržištu sredstva koja su uložili u proizvodnju, promidžbu i marketing svojih proizvoda i/ili usluga. Žig se u većini zemalja stječe registracijom na temelju ispitivanja koje obavlja odgovarajuće nadležno tijelo. U Hrvatskoj se stječe registracijom za razdoblje od deset godina u Državnom zavodu za intelektualno vlasništvo. Zaštita žiga uređena je Zakonom o žigu i Pravilnikom o žigu. Znak, logotip ili etiketa mogu također biti predmetom autorskopravne zaštite.

Što se tiče preslike žiga na web stranici knjižnice vjerojatno je da posjetitelj web stranice knjižnice koji ugleda znak neke komercijalne tvrtke ipak neće zaboraviti da pregledava knjižnični katalog. No u novije vrijeme postoji bojazan da bi učestalo proizvoljno korištenje poznatog žiga utjecalo u javnosti na jedinstvenu asocijaciju s određenim proizvodom i tako naškodilo njegovom plasmanu na tržištu. Stoga knjižnica za korištenje tuđeg žiga na svojoj web stranici treba tražiti dozvolu. No knjižničar može kao poveznicu rabiti naziv ustanove bez žiga i tada ne treba zatražiti dozvolu. Ipak žig je potreban u slučaju kad npr. neke novine ili časopis preuzimaju članak iz drugih novina, a to može biti i glasilo knjižnice. Tada poveznica na članak treba biti slika koja pokazuje logo zaglavlja novina iz kojih se preuzima. Ispod naslova treba biti kao legenda naveden naslov novina iz kojih potječe članak. Legenda i logo su poveznice na novine iz kojih je članak preuzet. Logo tvrtke ili ustanove ne smije se koristiti bez prethodno dobivene dozvole.

Često se korištenost i popularnost web stranica mjeri brojem posjeta nekom mrežnom mjestu. Činjenica je da se pri tom ne računaju samo posjeti glavnoj stranici. Time bi se moglo otkloniti prigovore da duboko povezivanje ugrožava slobodu tržišnog natjecanja. No osim toga postoji i pitanje odgovornosti za sadržaje stranica na koje se povezuje. Hrvatski Zakon o elektroničkoj trgovini u čl. 19. uređuje odgovornost davatelja usluga putem interneta i ističe kako on nije odgovoran za informacije, ako nema saznanja o nedopuštenom djelovanju korisnika ili sadržaju podataka, no to se nužno ne odnosi na povezivanje. Razumljivo je da knjižničar ne može istražiti sve stranice na koje se povezuje i provjeriti je li koja od tih stranica povrijedila nečije autorsko pravo. No uputno je da pri odabiru stranica na koje se povezuje procijeni kolika je vjerojatnost da je to učinio proizvođač i pokretač stranice na koju se povezuje. Sigurno je da tu ugled proizvođača ili vlasnika stranice igra ulogu. Zatim, tre-

bao bi procijeniti kolika je vjerojatnost da sadržaj koji nudi krši prava autora te utvrditi postoji li na stranici podatak o nositelju prava (*copyright statement*). Podatak o dozvoli korištenja dobar je pokazatelj o pouzdanosti stranice. Ako nositelj prava na stranicu ustanovi povredu korisnik će dobiti obavijest da više ne pristupa sadržaju (*cease-and-desist letter)*, a nositelj prava će odustati od daljnjeg postupka. Suglasnost o povezivanju na vlastitoj stranici može biti sročena na sljedeći način: "Dopuštam da se povežete s mojom glavnom mrežnom stranicom [umetni riječi u poveznici]".

Fotografska djela i slike

Pri izradi web stranice često se koriste digitalne slike i grafički prikazi koji već postoje na webu, gdje se mnogo i brzo objavljuje. Čine to elektronički nakladnici kojima je to osnovna djelatnost, ali i ustanove koje objavljivanjem prate svoju osnovnu djelatnost. Češće nego prije objavljuju na webu autori i prevoditelji u vlastitoj nakladi, a bez prethodne najave ili obavijesti o novom izdanju. Dosadašnja iskustva pokazuju da je zato znatno teže identificirati nositelje prava na elektroničku građu nego na tiskanu.

Fotografska djela i slike zaštićeni su kao umjetnička djela, bez obzira na njihovu umjetničku vrijednost. Na prvi pogled teško je ustanoviti radi li se o zaštićenom djelu zato što djela likovne umjetnosti ne moraju biti potpisana odnosno ne moraju nužno nositi oznaku © kao u angloameričkom sustavu da bi bila zaštićena. Knjižnica sliku može i posjedovati u svom fondu, nije samo po sebi razumljivo da je smije koristiti za izradu svoje web stranice. Slika na kojoj su osobe ne smije se objaviti bez pristanka prikazanih osoba, čak ni za potrebe nastave i istraživanja, no to nije pitanje autorskog prava, već zaštite osobnih podataka.

U Velikoj Britaniji, na primjer, dopušteno je fotografsko djelo i sliku, bez odobrenja autora i plaćanja naknade, samo gledati ili pregledavati. Za svako drugo korištenje nužno je imati dopuštenje nositelja prava. Uz svaku korištenu sliku i fotografiju potrebno je navesti autora ili izvor iz kojeg je preuzeta. Sliku nije dopušteno mijenjati (npr. razvući, što se na webu vrlo lako može dogoditi). Danas su na webu ponuđene zbirke slika poznate pod nazivom *clipart,* besplatna djela, nezaštićena djela, shareware ili freeware. Spomenimo samo neke izvore takve građe: freeFoto.com, Free Images.co.uk, MorgueFile, Imageafter.

Na webu su dostupne zbirke slika za koje nije potrebno tražiti posebno dopuštenje, no korištenje takvih slika često se nudi pod uvjetima *click-wrap* licencije, koju treba pročitati. To znači da se slike često ipak ne mogu koristiti bez ikakvih ograničenja, čak i kad su besplatne.

Važno je da knjižničar provjeri na web stranici s koje preuzima što je dopušteno i u skladu s potrebama izrade stranica zatraži od nositelja prava ono što nije dopušteno. To može, npr. biti prerada, ako sliku namjerava izmijeniti, čak i kad se radi o neznatnoj izmjeni. On je za svoje potrebe npr. treba razvući ili sadržajno izmijeniti dodajući neki detalj. Pokretanje i održavanje web stranice knjižnice nužno pretpostavlja priopćavanje slike odnosno sadržaja javnosti za što također treba dozvola nositelja prava pa je važno da knjižničar riješi i to pitanje. Kada knjižničar za izradu web stranice želi preuzeti zaštićenu sliku, uz dozvolu za umnožavanje treba zatražiti i dozvolu za preradu ako sliku želi adaptirati za svoje potrebe, a budući da je korisnicima želi učiniti dostupnom putem interneta u prostoru knjižnice ili izvan nje, dozvola treba uključiti pravo distribucije i pravo priopćavanja javnosti. U zahtjevu za dozvolu treba točno navesti što se namjerava učiniti sa slikom.

Knjižničar će tražiti dozvolu neposredno od nositelja prava ili putem udruge za kolektivno ostvarivanje prava. Neke su međunarodne i nacionalne udruge za kolektivno ostvarivanje prava proširile svoju djelatnost i na davanje licencija za građu objavljenu na webu. Važno je točno navesti što se traži od nositelja prava. Uputno je izbjeći formulacije koje govore o korištenju u svim zemljama i na svim jezicima, ako za to nema potrebe. Visina naknada za korištenje može biti određena i brojem posjeta stranici u koju će se djelo uključiti, zatim njezinim položajem unutar mrežnog mjesta te činjenicom da li je stranica komercijalna ili tek donosi neke vijesti. Ako se obraća autoru ili nekoj osobi koja je nositelj prava, uputno je da u pismu opiše način korištenja djela i zatraži dozvolu za to. Vjerojatno je da će komercijalni nakladnici uz davanje dozvole tražiti manju naknadu kada se radi o knjižnici ili obrazovnoj ustanovi. Ako je nositelj prava tvrtka knjižničar se može obratiti osobi za kontakt, navedenoj na web stranici tvrtke, ili odgovarajućoj udruzi za kolektivno ostvarivanje prava. Zahtjev nije uputno rješavati elektroničkom poštom. No autor fotografije može se i odreći svojih imovinskih prava na fotografiju, kada ona postaje javno dobro. U tom se slučaju, uz obvezno navođenje autorova imena fotografija može koristiti bez ograničenja.

Omoti i ovitci

Postavlja se pitanje tko je nositelj prava na omot (korice) i/ili na ovitak knjige. To može biti umjetnik koji je dizajnirao omot i/ili ovitak, ali i nakladnik koji ih je naručio i platio dizajneru. Omot se smatra zaštićenim autorskim djelom.

Knjižničare može zanimati postoji li neko ograničenje autorskog prava koje bi im omogućilo da bez posebnog dopuštenja i naknade skeniraju omote i objavljuju te slike. Slike omota mogu se uključiti u strojnočitljiv katalog, poslužiti za izradu plakata ili za potrebe programa učenja na daljinu. Pokazalo se da se pitanje objavljivanja omota na web stranicama knjižnica u praksi tretira ovisno o autorskopravnoj tradiciji pojedine zemlje.

U američkoj se praksi uzima u obzir činjenica da slike omota služe promicanju knjige pa ih stoga zakon podvodi pod članak o korisnim proizvodima, a u pojedinim slučajevima takvo se korištenje objašnjava kao *fair use*.

U Njemačkoj su omoti zaštićena djela pa je za objavljivanje na web stranicama knjižnica i uključivanje slika omota u strojnočitljive kataloge potrebno dopuštenje autora odnosno nositelja prava. Tako je u studenome 2007. godine Zajednica njemačkih knjižnica (Deutscher Bibliotheksverband) sklopila ugovor s udrugom za kolektivno ostvarivanje prava VG Bild Kunst te platila paušalnu naknadu da bi knjižnice, članice Zajednice, mogle bez traženja pojedinačnog dopuštenja uključiti slike omota knjige u svoje strojnočitljive kataloge i tako ih obogatiti. Ugovor je sklopljen na dvije godine. U tom bi razdoblju trebalo utvrditi u kojoj mjeri knjižnice koriste tu pogodnost, a cilj je izraditi primjeren model naknade nositeljima prava. Od 2010. godine knjižnice bi same trebale plaćati naknadu Udruzi. Istaknuto je da za povezivanje na druge web stranice nije potrebno dopuštenje pa to pitanje nije bilo uvršteno u spomenuti ugovor. Kako je udruga VG Bild Kunst paušalno prepustila prava na sve omote, Zajednica njemačkih knjižnica obvezala se da će knjižnice isključiti iz kataloga sliku omota ako se naknadno javi nositelj prava koji ne pristaje na njezino objavljivanje i koji Udruzi nije prepustio prava. U tom slučaju mogući zahtjev za odštetu preuzima Udruga.

Hrvatski zakon dopušta organizatorima javnih izložbi i aukcija reproduciranje u katalozima i na plakatima u svrhu promicanja i to u opsegu potrebnom za tu svrhu. Ako bi se to moglo primijeniti i na objavljivanje slika omota u OPAC-ima, time bi se sigurno obogatilo knjižnične kataloge.

I dok knjižničari nastoje obogatiti web stranice svojih knjižnica, a mnogi raspravljaju o pravnoj utemeljenosti takvih postupaka, na internetu se nude goleme zbirke slika omota analogne građe, besplatno ili uz naplatu. Svjetski klub knjige *LibraryThing* nudi po uzoru na uslugu *Amazon Web Services* knjižnicama, knjižarama i svima zainteresiranima besplatne slike čak milijun omota. Zbirka digitaliziranih omota pretražuje se pomoću ISBN-a i ponuđenim računalnim programom željena se slika omota umeće u katalog.

Screenshot

Screenshot je slika zaslona koja prikazuje web stranicu. Može sadržavati tekst, fotografiju, izvorna umjetnička djela ili grafičke prikaze, tj. zaštićena autorska djela. Web stranica može nositi i žig, tj. može biti označena kao proizvod.

Knjižničar može koristiti *screenshot* za potrebe e-učenja ili za promicanje knjižničnih usluga, npr. za tiskanje materijala za korisnike. Važno je da najprije provjeri piše li na odabranoj web stranici nešto o njezinom korištenju kao *screenshot*. Ako o tome nema podataka, uputno je za korištenje zatražiti dopuštenje vlasnika stranice.

Praktično je kad je na web stranici istaknut podatak da je vlasnik stranice nositelj prava. No vlasnik web stranice može, ali ne mora biti nositelj svih prava na sadržaje stranice. Knjižničar možda može računati na to da će vlasnik web stranice dopustiti izradu *screenshota* bez naknade ako se slika neće koristiti za komercijalne svrhe. Preporuča se u dopisu vlasniku web stranice točno navesti građu i kako će se ona rabiti. Ako postoji bilo kakva dvojba, najbolje je tražiti dopuštenje u pisanom obliku.

Postupak traje dulje ako vlasnik web stranicu nije zaštitio kao cjelinu. Tada naime treba tražiti dozvolu za svaki na njoj naveden sadržaj koji se želi koristiti za *screenshot*. Uvjeti za *screenshot* računalnog programa obično su navedeni u licenciji tog programa. Osim imovinskih prava, korištenjem *screenshota* mogu biti povrijeđena i autorova moralna prava. To se događa kad se podaci o odgovornosti navode nepotpuno ili pogrešno, kad se stranica prerađuje ili se koristi prikazivanje u okvirima.

Podcast

Knjižnica može na svojim mrežnim stranicama ponuditi posebne priloge kao *podcast* o nekim knjigama, službama i događajima važnima za knjižnicu. Podcast je datoteka ili niz datoteka audio ili video zapisa koje se raspačavaju internetom koristeći prijenosne uređaje za reproduciranje sadržaja na osobnim računalima. Taj se oblik raspačavanja sadržaja ne smatra emitiranjem sadržaja, ali se sadržaj štiti pravom priopćavanja javnosti.

Elektronička pošta

Elektronička pošta u načelu se ne smatra autorskim djelom. No ovisno o sadržaju poruke i originalnosti izraza poruka to može biti, onako kao što to može biti privatno pismo književnog karaktera.

Baze podataka

Na web stranicama dostupne su razne elektroničke zbirke koje se naziva bazama. Njih može koristiti u izradi web stranica ovlašteni korisnik ili svaki korisnik za potrebe nastave i istraživanja uz točno navođenje izvora kao što je izloženo u poglavlju *Baze podataka.*

Kako zaštititi svoje djelo na webu?

Postoji uvjerenje da je sve što je na webu javno dobro, koje se može koristiti kako, kome i kada god zatreba. Postavlja se pitanje kako upozoriti neobaviještene korisnike da je sadržaj koji pregledavaju, pretražuju, učitavaju ili ispisuju zaštićeno autorsko djelo. Naslovni zasloni često nisu oblikovani tako da ističu podatke o odgovornosti za elektroničku publikaciju. Važno je da na web stranici autor, nakladnik ili drugi nositelj prava obavijesti o tome da je djelo zaštićeno autorskim pravom. Tako na primjer u Velikoj Britaniji iza simbola © treba navesti ime autora ili nakladnika. Poželjna je također točna obavijest čitateljima o tome smije li se sadržaj umnožavati i distribuirati bez autorove dozvole. Umnožavanje djela može se izričito dopustiti u određene svrhe, npr. obrazovne i nekomercijalne. Vlasnik web stranice kao i nositelji prava na pojedine publikacije koje sadržava mogu umetnuti jednu od slobodnih licencija neprofitnih organizacija. Creative Commons pomaže autoru objaviti djelo na Internetu i čitateljima reći što točno smiju, a što ne smiju činiti s djelom. Kada autor izabere licenciju, sustav Creative Commons nudi alate i upute koji omogućuju da se podatci o licenciji dodaju na internetske stranice ili na neki od nekoliko poslužnika koji nude besplatne usluge i imaju integriran sustav Creative Commons. O tome je više rečeno u poglavlju o digitalizaciji.

Na webu postoji i tehnička zaštita, koja je djelotvorna u određenoj mjeri. Autor ili nakladnik može u web stranicu ili drugu elektroničku publikaciju umetnuti vodeni žig, koji će biti vidljiv ako se stranica učita, umnoži ili ispiše. Pristup web stranici može se i ograničiti tako da se sadržaj može čitati, ali ne učitati ili ispisati. Osujećivanje učinkovitih tehničkih mjera zaštite predstavlja povredu autorskog prava.

Postoje računalni programi koji tragaju na webu za preslikama sadržaja i o krađi obavještavaju elektroničkom poštom autora ili nositelja prava. Uslugu visoke zaštite od raznih oblika plagiranja nudi, na primjer, tehnološki usavršen inozemni sustav *Copysentry*. No plagiranje stranica s weba može se otkriti i tako da se neki specifičan pojam umetne u metapodatke u kôdu html određene elektroničke publikacije. Taj podatak, koji nije nužan za funkcioniranje

stranice, korisnik ne vidi. Krađa se može otkriti pretraživačem koristeći upravo taj pojam. Vrlo je vjerojatno da onaj koji je nedopušteno koristi neće znati za postojanje takvog pojma. U slučaju povrede autorskog prava knjižničar se treba obratiti pravniku u knjižnici. U većini slučajeva uspostavit će se kontakt s počiniteljem. Važno je da knjižničar o svemu poduzetom u svrhu zaštite web stranice vodi zapisnik.

Web 2.0

Sigurno je da će se nove generacije digitalnih knjižnica u prikupljanju informacija iz više međusobno povezanih digitalnih zbirki i korištenju novih programskih pomagala oslanjati na mogućnosti koje nudi stalan razvoj weba, danas poznat kao Web 2.0. On olakšava komunikaciju, pouzdanu distribuciju informacija, interoperabilnost i nadasve pospješuje suradnju. Ključne komponente tog weba mrežna su mjesta poznata pod zajedničkim nazivom društvene mreže (social networking), zatim razni videoservisi te *wiki* i *blog*.

Poznata je društvena mreža *Facebook*, koja je u svojim počecima 2004. godine bila namijenjena isključivo studentima Sveučilišta Harvard. No s vremenom su se sa svojim sadržajima uključili milijuni korisnika. Uz *Facebook* razvile su se i druge mreže, kao *MySpace* i kasnije *Twitter*, svaka sa svojim specifičnostima. Društvene mreže same određuju uvjete korištenja. Poveznica na dnu njihove stranice upućuje na tekst pravnih napomena koje članovi mreže često ne pročitaju ili ne shvate. Tako se dogodilo da je *Facebook* nedavno izazvao veliko nezadovoljstvo svojih korisnika kada je zatražio trajno vlasništvo nad svim njihovim datotekama. Usto su se počela postavljati brojna pitanja o sigurnosti osobnih podataka na *Facebooku* nakon što je korisnicima omogućeno unošenje podataka i o članovima uže obitelji. Kako broj osoba uključenih u *Facebook* nije ograničen, u njemu se mogu javiti i podaci o osobama koje na njemu nemaju svoj profil pa i podaci o malodobnoj djeci. To je pokrenulo raspravu o načinima održavanja primjerene razine privatnosti na *Facebooku* tj. smatra se da bi korisnik mreže trebao sam odlučiti koje će podatke učiniti javno dostupnima. *MySpace* ističe da je zabranjeno učitavati, umetati, objavljivati, slati elektroničkom poštom, prenositi i činiti na bilo koji drugi način dostupnom građu kojom se krši autorsko pravo, patent ili zaštitni znak bilo koje osobe.

Flickr je društvena mreža i služba za razmjenu fotografija. Omogućuje korisnicima da pohranjuju, organiziraju, pretražuju i razmjenjuju fotografije, dodaju komentare i bilješke uz fotografije. Korištenje autorskih djela u toj društvenoj mreži uređeno je licencijom Creative Commons. Videoservis *YouTube*

postaje sve popularniji, a služi masovnoj razmjeni videozapisa. Za razliku od Wikipedije uz nezaštićene videozapise nudi i zaštićena autorska djela.

Blog je skraćenica od engleske riječi *weblog* (mrežni dnevnik) i označuje zabilješku na webu. Zapravo je to web stranica koja služi kao javno dostupno osobno glasilo pojedinca. Obično se osvježava dnevno te ocrtava osobnost autora, koji se naziva *bloger*. Može se dakle, pitati ima li bloger i autorsko pravo na sadržaj bloga. Bilješke na blogu suvremen su način komunikacije koji nalikuje dnevnicima, privatnim pismima i sličnim privatnim zapisima, koje se u skladu s hrvatskim zakonom i sudskom praksom može smatrati autorskim djelima samo ako imaju oblik književnog djela. To bi značilo da u pravilu blogovi nisu autorska djela. Bez obzira na to blogovi ipak uživaju zaštitu od neovlaštenog korištenja prema propisima koji se odnose na osobna prava.

Tehničke mogućnosti društvene komunikacije potiču prerade autorskih djela. Neki su mišljenja da su povrede autorskog prava na društvenim mrežama bezazlene kad se radi o privatnom korištenju te da povrede autorskog prava nastaju tek kad se djelo prerađuje da bi se koristilo u komercijalne svrhe. Ističe se također da društvene mreže promiču autore i njihova djela i donose im dobit zato što upućuju korisnike na mrežne knjižare i potiču na kupnju djela. Pojedinac uključen u mrežu i ne može jednostavno, npr. slanjem poruke elektroničkom poštom, tražiti i dobiti odobrenje autora za korištenje djela, jer su (u razvijenim zemljama Zapada) autorska prava na velik broj djela već otkupile velike tvrtke.

Uređivanje bloga uključuje pregledavanje i brisanje komentara uz članke, uređivanje teksta, promjenu dizajna bloga te učitavanje slika tako da se poveznica *html* učita na željeno mjesto. Treba imati na umu da su alati za izradu bloga autorska djela te da blog uz tekst može sadržavati i autorska djela (npr. fotografska).

Sve češće su na webu dostupni i e-portfoliji (webfoliji). Korištenjem odgovarajućega računalnog programa određuju se prava pristupa pojedinim sadržajima webfolija, među kojima mogu biti i autorska djela.

Općenito se može primijetiti da je web 2.0, to novo sredstvo komunikacije pristupačno svima, ostao zasad izvan područja autorskog prava opisanog u nacionalnim zakonima o autorskom pravu. Hoće li nositelji prava na autorska djela koja se javljaju na webu htjeti ostvarivati i svoja prava i prihvatiti sadašnja pravila kojima je to područje uređeno, pokazat će budućnost.

E-učenje

E-učenje vrlo je širok pojam koji se odnosi na primjenu informacijsko-komunikacijske tehnologije u obrazovanju. Knjižnice pružaju podršku obrazovanju poučavanjem korisnika ili, u suradnji s predavačima, priređivanjem nastavnog materijala.

U počecima informatizacije knjižnica osamdesetih godina 20. stoljeća poučavanje korisnika u knjižnici bilo je uglavnom vezano uz pregledavanje i pretraživanje strojnočitljivog kataloga. Razvojem weba, elektroničkog nakladništva i novih oblika komunikacije s korisnicima, vještine i znanja knjižničara sve su traženija za uspješno poučavanje.

E-učenje u knjižnicama uključuje niz postupaka, od kojih su neki opisani u drugim poglavljima. To su digitalizacija tiskane građe, pretraživanje elektroničke građe koja se nalazi u bazama podataka i njezino citiranje za potrebe nastave, pretraživanje weba i preuzimanje sadržaja s weba za potrebe nastave učitavanjem ili ispisivanjem, izrada slajdova korištenjem sadržaja s weba kako bi se posebnim alatom stranice pokazale kao tzv. *screenshot*. Tehnologija omogućuje objavu teksta, slike, zvuka i interaktivnih sadržaja. Obrazovni sadržaj je tako dostupan korisnicima u prostoru knjižnice na intranetu i izvan knjižnice putem interneta. Knjižničar može priređivati videokonferencije koristeći alate za komunikaciju zvukom i slikom, ali komunicirati i tekstualnim porukama poput *chata* i foruma. Upravljanje sadržajem u e-učenju odvija se putem alata LMS (Learning Management System) kao što su npr. besplatni Moodle ili WebCT, komercijalni alat za sveučilišne ustanove.

Bez obzira na znatnu količinu nezaštićenih sadržaja na webu, sastavljači programa e-učenja nužno će uključiti i zaštićena djela. Općenito gledano, spomenuto postupanje s građom za potrebe e-učenja pretpostavlja reproduciranje, preradu, distribuciju i konačno priopćavanje javnosti digitalnih sadržaja. To je isključivo pravo autora za svako korišteno zaštićeno djelo posebno podložno ugovoru s korisnikom. Direktiva o harmonizaciji nekih aspekata autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu predviđa doduše ograničenje prava autora na reproduciranje za potrebe obrazovnih ustanova u digitalnoj sredini, no kada se radi o digitalnoj građi, ta je smjernica na različite načine implementirana u nacionalnim zakonima. Hrvatski zakon dopušta ovlaštenom korisniku reproduciranje znatnog dijela sadržaja baze podataka i bez odobrenja proizvođača, ako je korištenje namijenjeno nastavi uz navođenje izvora i u mjeri opravdanoj nekomercijalnom svrhom. Pravo proizvođača baze podataka nezavisno je od prava autora zastupljenih u zbirkama časopisa i knjiga kao i od

prava na računalni program korišten za rad s tom bazom podataka. Ostali postupci u oblikovanju programa e-učenja zahtijevaju odobrenje nositelja prava. Za sve korištene sadržaje preuzete s weba potrebno je na kraju prezentacije navesti izvor. Isto vrijedi za digitaliziranu tiskanu građu korištenu u pripremanju sadržaja za e-učenje.

Traženje dozvole od pojedinih nositelja prava za potrebe e-učenja dugotrajan je posao za knjižnicu ili obrazovnu ustanovu. Zato neke visokoškolske ustanove koriste usluge komercijalnih tvrtki kako bi što brže došle do željenog sadržaja. Takva je tvrtka HERON, britanska nacionalna služba za utvrđivanje nositelja prava, digitalizaciju i isporuku odlomaka knjiga i članaka. Izgradila je i zbirku digitalizirane građe za brzu ponovnu uporabu, koju se koristi uz dozvolu autora. Sigurno je da će postojanje takvih zbirki utjecati na izbor i nabavu literature na sveučilištima. Njihova je prednost u dostupnosti, a ponekad i u nižoj cijeni od tiskanog izdanja objavljenog na istu ili sličnu temu.

Obvezni primjerak

Zakonska obveza dostave određenog broja primjeraka publikacija objavljenih u zemlji u jednu ili u više knjižnica, jedan je od najstarijih načina kojim država svojim građanima osigurava slobodan pristup građi. Paradoksalno je, dakako, što je u prošlosti obvezni primjerak služio i kao sredstvo cenzure, jer je omogućivao stalni nadzor nad sadržajima koji se objavljuju. Danas se, pak, o institutu obveznog primjerka misli najprije kao o sredstvu pomoću kojega je moguće prikupiti i očuvati knjižnu baštinu za buduće naraštaje. U gotovo svim europskim zemljama polaganje obveznog primjerka uređeno je zakonom, a i tamo gdje nije, primjerice u Nizozemskoj, nakladnička se produkcija ipak prikuplja na temelju posebnoga ugovora između Nizozemske udruge nakladnika i Kraljevske knjižnice. Zadaće su obveznog primjerka stoga višestruke i uključuju trajno čuvanje primjeraka objavljene građe, izradu i objavljivanje nacionalne bibliografije te osiguravanje uvida u svu u zemlji objavljenu građu na jednome mjestu. Prema *Smjernicama Vijeća Europe/EBLIDA-e za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi* iz 2000. obvezni je primjerak kao cjelina nacionalno kulturno dobro.

Obveza dostave primjeraka građe u središnju knjižnicu u zemlji, obično nacionalnu, u različitim se zemljama javlja u različitim zakonskim propisima. Neke zemlje, poput Poljske ili Slovenije, imaju poseban zakon o obveznom primjerku, u Francuskoj se od 2004. obveza javlja u zakonu o baštini, u Izraelu u zakonu o tisku, u Indiji u zakonu o knjizi, u nekim je zemljama objavljena u obliku ministarskog dekreta. U Hrvatskoj propisi o obveznom primjerku dio su zakona o knjižnicama, u Njemačkoj je obveza uključena u poseban zakon o nacionalnoj knjižnici, u Austriji u zakon o medijima, a kanadski zakon o knjižnici i arhivu prati poseban pravilnik o obveznom primjerku. U SAD-u i Australiji odredbe o obveznom primjerku dio su zakona o autorskom pravu zato što je po tradiciji dobivanje autorskog prava bilo uvjetovano prethodnom registracijom djela i polaganjem određenog broja primjeraka u depozitarnu knjižnicu.

Zakonski propisi o obveznom primjerku utvrđuju tko je obvezan dostaviti primjerke, imenuju ustanovu ili ustanove koje primjerak primaju (depozitarne ustanove) i određuju broj primjeraka. Dužnost predaje primjeraka obično

imaju nakladnici, tiskari, a ponekad i autori odnosno nositelji autorskog prava. Najčešći primatelj obveznog primjerka jest središnja knjižnica u zemlji, tj. ona koja obavlja zadaću nacionalne knjižnice, iako to mogu biti i druge knjižnice pa i druge ustanove. Iako spomenute Smjernice Vijeća Europe/EBLIDA-e preporučuju predaju tri do pet primjeraka, u mnogim je zemljama pa i u Hrvatskoj taj broj znatno veći.

Postupak s obveznim primjerkom u Hrvatskoj uređen je Zakonom o knjižnicama, koji obvezuje nakladnike da dostave devet primjeraka svojih publikacija Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Dva su namijenjena Knjižnici, a ostali sveučilišnim odnosno znanstvenim knjižnicama u Osijeku, Rijeci, Puli, Zadru, Splitu, Dubrovniku i Mostaru.

Elektronička građa

Od sredine devedesetih godina mnoge su zemlje, među njima i Hrvatska, zakonsku obvezu polaganja građe proširile i na elektroničku građu. Europske nacionalne knjižnice u početku su odlučile prikupljati samo elektroničku građu u materijalnom obliku, koja je usprkos razlikama zadržala dovoljno sličnosti s tiskanom, da se s njom može postupati kao i sa svakim drugim obveznim primjerkom. No građa objavljena na internetu postavila je pred nacionalne i druge depozitarne knjižnice nove i drugačije probleme. Knjižnice su se našle pred nizom posve praktičnih pitanja i odluka koje su morale donijeti: koju će građu prikupljati, kako će to činiti, u kojem će je formatu prikupljati, kako će je opisati te kako će je trajno sačuvati. Prvo rješenje za kojim su posegnule nije se pokazalo i najboljim: knjižnice su, naime, u prvi mah odustale od načela izgradnje vlastitih zbirki i odlučile omogućiti korisnicima da građi pristupaju na internetskoj adresi nakladnika, proizvođača ili autora, a ne na knjižničnom poslužniku. Taj ih je izbor učinio ovisnima o autorima odnosno proizvođačima građe i doveo u pitanje mogućnost trajnog pristupa građi. Naime, nakladnik ili proizvođač ne mogu nikako jamčiti trajan pristup – nakladničke kuće nastaju i nestaju, a autori se u svakom trenutku mogu pozvati na svoje pravo priopćavanja javnosti i ne dopustiti daljnje korištenje svojega djela. Postalo je očigledno da se nacionalne knjižnice ne mogu odreći svoje osnovne zadaće da prikupljaju i trajno čuvaju zbirku nacionalne građe, ali i jasno da tu zadaću ne mogu ostvariti oslanjajući se na postojeće zakonske propise o obveznom primjerku.

Sredinom devedesetih godina pokušava se dostava obveznog primjerka internetske građe riješiti drugačije. Njemačka nacionalna knjižnica dogovorila se s nakladnicima da dobrovoljno prijave svoje internetske publikacije i tako joj omoguće pristup i prijenos na svoj poslužitelj. Danska je postupila slično, ali

je nakladnike i zakonski obvezala dopunom Zakona o obveznom primjerku, kojom se nakladnici obvezuju omogućiti Kraljevskoj knjižnici pristup statičkim internetskim publikacijama, tj. elektroničkim knjigama, člancima objavljenima u časopisima i sličnoj omeđenoj građi. U praksi se i to rješenje pokazalo nedostatnim, jer je tek manjina nakladnika doista obavještavala knjižnice o svojim internetskim publikacijama, a zbog velikog broja nakladnika i raspršenosti publikacija knjižnice nisu mogle brzo identificirati kako nakladnike tako i publikacije.

Poseban problem pri dostavi obveznog primjerka predstavljaju publikacije koje je nakladnik tehnički zaštitio od neovlaštenog korištenja. Nacionalni zakoni obično određuju da je nositelj prava koji koristi tehničke mjere zaštite djela dužan određenim korisnicima na koje se odnose ograničenja autorskog prava omogućiti korištenje elektroničkih publikacija bez obzira na tehničku zaštitu. Nositelj prava to čini osiguravanjem posebnih mjera ili sklapanjem sporazuma. No kako je sklapanje sporazuma s pojedinim nakladnicima, kao što je već rečeno, dug i ne uvijek uspješan posao, Njemačka je u noveli čl. 95b Zakona o autorskom pravu 2004. naknadno uključila i udruge nositelja prava, koje ugovorom s korisnicima dogovaraju provedbu ograničenja autorskog prava. Tako sukladno iznimkama određenim njemačkim zakonom, koji u čl. 52a propisuje "javnu dostupnost djelima za nastavu i istraživanje" i u čl. 53 "umnožavanje za privatno i drugo vlastito korištenje", ugovor sklapaju udruge nositelja prava i Njemačka nacionalna knjižnica. Do sada su ugovore sklopili samo predstavnici njemačkih proizvođača glazbenih izdanja i nakladnici knjiga, čime su osigurani interesi Njemačke nacionalne knjižnice i pojedinih korisnika, ali i nositelja autorskog prava. Prema sklopljenom ugovoru nacionalna knjižnica smije umnožiti publikacije za potrebe čuvanja, za znanstvene potrebe korisnika, za zbirke korištene u nastavi, za nastavu i istraživanje, a može umnožiti i rasprodana djela. Kako bi se izbjegla zlouporaba djela Nacionalna knjižnica se obvezuje nadzirati izradu takvih reprodukcija za koje se plaća naknada i posebno ih označiti digitalnim vodenim žigom.

Početkom 21. stoljeća knjižnice počinju usvajati ideju o pobiranju djela u internetskom prostoru. Pobiranje se izvodi tako da se u određenim vremenskim razmacima snimi cijeli internetski prostor ili se to izvodi selektivno, tako da se odabere željena domena i utvrde mrežna mjesta koja se žele stalno pratiti i na kojima se bilježe sve promjene. U Danskoj se, na primjer, od 2004. pobiranje cijelog prostora danske domene provodi četiri puta na godinu, prati se redovito 80 mrežnih mjesta novinskih kuća i radijskih i televizijskih korporacija, kao i zbivanja koja se smatraju važnima za povijest društva. Kriza koja je nastala

nakon objavljivanja karikature proroka Muhameda u dnevnim novinama 2006. bila je jedno takvo zbivanje. Pobrana se građa pohranjuje u bazi podataka za koju se upravo izrađuju pomagala koja će omogućiti njezino indeksiranje i pretraživanje na način na koji se to čini na internetu.

Kako autorskih djela u internetskom prostoru ima jako mnogo, knjižnice koje primaju obvezni primjerak jednostavno ne mogu tražiti dopuštenja od nositelja prava za svako pojedinačno djelo. One moraju tražiti i dobiti opće dopuštenje za pobiranje, koje mora biti utemeljeno u zakonu i imati jaču pravnu snagu od odredbi zakona o autorskom pravu. Knjižnica koja prima obvezni primjerak elektroničke građe mora dakle najprije osigurati zakonsko uporište koje će joj omogućiti pobiranje. Zakonsko uređenje pobiranja relativno je lako provesti, no knjižnice moraju također riješiti pitanje pristupa tim djelima, to jest njihovog korištenja. Autorska djela objavljena na internetu zaštićena su kao i sva druga autorska djela: njihovo umnožavanje ili priopćavanje mora dopustiti autor. Korištenje tih djela u knjižnici moglo bi naštetiti ekonomskim interesima autora i moglo bi biti u suprotnosti s testom u tri koraka Bernske konvencije, koji dopušta reproduciranje djela u posebnim slučajevima, ako nije u suprotnosti s redovitim iskorištavanjem djela. Zbog toga se zakonom najčešće uređuje da se pobranu internetsku građu smije pregledavati odnosno koristiti samo u prostoru depozitarne knjižnice. Pristup izvana dopušten je samo istraživačima za potrebe znanstvenog rada i samo onim djelima koja nisu u prodaji.

Može se postaviti pitanje je li slika internetskog arhiva, koju će uspjeti sačuvati pojedine nacionalne knjižnice kao dio svoje nacionalne kulturne baštine, uistinu vjerna slika internetskog prostora kakav je bio dostupan korisnicima u nekom razdoblju. Internet, naime, nadilazi pojedine nacionalne domene i sadržava mnogo više građe od one koju prikupljaju nacionalne knjižnice. Zato se danas stručnjaci slažu da je prijeko potrebno uspostaviti interoperabilnost među pojedinim internetskim arhivima. Realizacija interoperabilnosti zahtijeva rješavanje brojnih tehničkih i financijskih pitanja, ali i pitanja vezanih uz autorska prava i zaštitu osobnih podataka. Pretpostavlja se da će se ta pitanja zadovoljavajuće riješiti samo uskom suradnjom i razmjenom iskustava među nacionalnim knjižnicama.

Pobiranje donosi i probleme o kojima knjižnice dosad nisu trebale razmišljati. Na internetu se nalazi čitav niz osobnih podataka koji pobiranjem postaju trajno dostupni velikom broju osoba. Prvenstveno su to mrežne stranice državnih tijela, organizacija, ustanova i tvrtki na kojima su objavljeni podaci o zaposlenicima. Osobne podatke u europskim zemljama štite zakoni i svaki pojedinac ima pravo prigovoriti arhiviranju podataka o sebi, čak i kad je svoje-

voljno pristao da se objave. Pojedinac, naime, uvijek pristaje na prikupljanje pa i objavljivanje svojih osobnih podataka za određenu svrhu no može se i predomisliti, povući pristanak ili se podaci mogu promijeniti. Kad je svrha radi koje se podaci prikupljaju ispunjena, zakonski propisi o zaštiti podataka obično zahtijevaju da se podaci izbrišu. Knjižnica, pak, želi trajno čuvati prikupljenu građu pa kad ova sadrži i osobne podatke, morala bi od te osobe tražiti posebno dopuštenje za trajno čuvanje podataka. Traženje dopuštenja od velikog broja osoba, kao i moguće unošenje promjena ili ispravaka, zahtijevalo bi previše vremena i rada, koje knjižnice sebi ne mogu priuštiti. Rješenje je svakako u donošenju posebne zakonske odredbe koja bi dopustila prikupljanje osobnih podataka sa svrhom njihova trajnog čuvanja. Kao i kod autorskih djela, i tu se postavlja pitanje pristupa, koje treba riješiti odvojeno od pitanja prikupljanja i pohrane građe. U skladu sa zakonskom obvezom zaštite osobnih podataka, pristup tim podacima ne bi smio biti dopušten, no takva bi odredba bila u suprotnosti s osnovnom svrhom stvaranja internetskog arhiva. U Danskoj se pri izradi zakona o obveznom primjerku pokušalo odvojiti manje osjetljive osobne podatke, poput onih koji se nalaze na spomenutim mrežnim stranicama državnih tijela, organizacija, ustanova i tvrtki, od osobnih podataka koji su doista povjerljivi, no pokazalo se da je granicu teško povući.

Vjerojatno je stoga da će se osnovne zakonske odredbe o zaštiti podataka morati mijenjati i prilagoditi potrebama internetske sredine. Veliki planovi digitalizacije europskih knjižnica uključuju i digitalizaciju tiskanih biografskih rječnika i leksikona, kao i neobjavljenog arhivskog gradiva. Sadašnje zakonske odredbe o zaštiti osobnih podataka mogle bi se pokazati ozbiljnom preprekom. Na nacionalnim je knjižnicama da nađu primjereno rješenje koje će pomiriti legitimne interese pojedinaca za zaštitom svojih osobnih podataka i interes javnosti da ima zajamčen i trajan pristup kulturnoj baštini, u koju se danas ubrajaju i djela u internetskom prostoru.

Otvoreni pristup

Od 17. stoljeća, kada je objavljen prvi znanstveni časopis, u znanstvenom se komuniciranju između autora i čitatelja kao posrednik javlja izdavač odnosno nakladnik časopisa. Kako je časopis vremenom postao najvažnije sredstvo prijenosa znanstvenih informacija ojačala je i važnost izdavača, koji su postali neizostavnom karikom u znanstvenom komuniciranju. Prve časopise izdavala su znanstvena i stručna društva, koja su vremenom tehničke poslove izdavanja i raspačavanje sve češće prepuštala za te poslove spremnijim komercijalnim nakladnicima. U današnje vrijeme najutjecajnije časopise objavljuju veliki komercijalni izdavači, a njihovo preuzimanje manjih izdavačkih kuća postalo je uobičajeno. Časopisno je izdavaštvo vrlo unosna industrija koja donosi velik prihod. Autori znanstvenici najčešće ne dobivaju novčanu naknadu za objavljeni članak – nagrada je znanstveni ugled koji stječu objavljivanjem, dok troškove recenziranja, pripreme za tisak, tiskanja i raspačavanja izdavač podmiruje pretplatom. Najveći su pretplatnici časopisa knjižnice.

Uvođenje digitalne tehnologije stvorilo je uvjete i za drugačije, brže načine objavljivanja znanstvenih radova. Danas postoji niz elektroničkih časopisa u kojima se objavljuju recenzirani radovi, baš kao i u tiskanim časopisima. Ponekad tiskani naslov prati i elektronička inačica pa se takav časopis naziva hibridnim. Autori svoje radove objavljuju i na osobnim mrežnim stranicama. No najvažniju je promjenu unijela mogućnost stvaranja arhiva elektroničkih radova (e-prints). Prvi su takvi arhivi bili tematski, tj. okupljali su radove određenog znanstvenog područja, koji su se zainteresiranim znanstvenicima slali elektroničkom poštom. Prvi je arhiv pokrenuo Nacionalni laboratorij u Los Alamosu u SAD-u (http://www.arxiv.org) 1991. godine, a u njega su svoje još nerecenzirane radove (preprints) polagali fizičari, matematičari i informatičari. U kasnije arhive, poput 1999. osnovanog arhiva PubMed Central s radovima iz područja biomedicine, pohranjuju se već prethodno recenzirani radovi (postprints). Uloga je takvog arhiva čuvati radove i osiguravati njihovu dostupnost. Prednost arhiviranja u otvorenom pristupu za znanstvenike autore jest brzina kojom rad postaje dostupan, a za znanstvenike korisnike mogućnost besplatnog pristupa.

Arhivi elektroničkih radova istaknuli su važnost pojedinačnih radova u odnosu na časopis. Stara ideja J. D. Bernala o uredništvu časopisa kao središtu za čuvanje i raspačavanje separata u kojima su otisnuti pojedinačni radovi, ponovno je aktualna. Pojava tematskih arhiva kao i repozitorija sveučilišta, znanstvenih instituta i drugih ustanova koje radove svojih djelatnika u digitalnom obliku žele učiniti dostupnima širem krugu znanstvenika, potaknula je i ideju o mogućem drugačijem modalitetu objavljivanja znanstvenih radova, tzv. cehovskom modelu (The Guild Model). Prema tom bi se prijedlogu znanstveni radovi polagali u repozitorije ustanova još kao rukopisi, a institut današnje recenzije, koja jamči kvalitetu, zamijenila bi tzv. karijerna recenzija. To znači da bi jamstvo za prihvatljivost rada bile reputacija ustanove koja uspostavlja i održava repozitorij, kao i autorova dotadašnja karijera. Pritom nije dokraja razjašnjen odnos takvih digitalnih repozitorija pojedinih ustanova i izdavača časopisa, jer većina časopisa odbija objavljivati već objavljene radove.

Zagovornici otvorenog, dakle besplatnog, pristupa buduće korištenje znanstvenih radova predočuju pomoću dvaju modela, koje nazivaju *zeleni* i *zlatni*. Zeleni model predviđa da financijeri znanstvenih istraživanja odnosno ustanove u kojima se izvode istraživanja obvežu znanstvenike da polože konačnu verziju rada s dodanim metapodacima ili izdavačev primjerak u formatu PDF u središnji arhiv odnosno u repozitorij svoje ustanove. Zlatni model predviđa mogućnost da uredništva časopisa polože sve radove koje objavljuju u neku besplatno dostupnu bazu podataka. Posve je sigurno da će do realizacije tih prijedloga trebati još pričekati i zbog financijskih razloga (cijena je postavljanja repozitorija u nekoj ustanovi između 10 i 50 tisuća dolara), ali i zbog dogovora s izdavačima, koji sigurno neće biti laki ni brzi.

Širenju ideje o otvorenom pristupu posebno je pridonijela tzv. *Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup* iz 2002. godine, izjava koju je već u prvoj godini podržalo 3000 pojedinaca i ustanova. Iz izjave je vidljivo da se pod pojmom otvoreni pristup misli na slobodan i besplatan pristup elektroničkim časopisima, kao i na pristup radovima u digitalnom obliku koji su deponirani na nekom javno pristupačnom mrežnom mjestu. U izjavi se traži da se korisnicima omogući da bez financijskih, tehničkih i pravnih prepreka radove čitaju, umnožavaju, raspačavaju i pretražuju, kao i da na njih smiju stavljati poveznice (linkove). Autorima, naravno, treba priznati autorstvo pri citiranju i treba poštovati integritet radova.

Slične su se izjave u prilog otvorenom pristupu donosile i poslije; poznate su *Izjava iz Bethesde o otvorenom pristupu* i *Berlinska deklaracija* Instituta Max Planck iz 2003. Obje izjave potiču znanstvenike i istraživače na objavlji-

vanje u skladu s načelom otvorenoga pristupa, a kulturne ustanove da izlože svoju građu na internetu i tako pomognu širenju otvorenog pristupa. Važan je dokument i *Izjava OECD-a* (Organizacije za ekonomsku suradnju i razvitak) *o pristupu znanstvenim podacima financiranim iz javnih sredstava* iz 2004. godine, koju je uz vlade Australije, Južnoafričke Republike, Kanade, Kine, Ruske Federacije i SAD-a, prihvatila i Europska komisija, a u kojoj se kaže da će zemlje potpisnice raditi na uspostavljanju pristupa rezultatima znanstvenih istraživanja u digitalnom obliku, ali da pritom treba paziti na ravnotežu između otvorenog pristupa podacima radi povećanja kvalitete i djelotvornosti znanstvenih istraživanja s jedne strane i potrebe za ograničenjem pristupa radi zaštite društvenih, znanstvenih i gospodarskih interesa s druge. Svoje je mišljenje o otvorenom pristupu predočila javnosti i IFLA u dokumentu iz 2004. naslovljenom *Izjava o otvorenom pristupu znanstvenoj literaturi i dokumentaciji*. IFLA prihvaća načela otvorenog pristupa, koja obuhvaćaju podršku svim održivim modelima objavljivanja u otvorenom pristupu, zaštitu autorskih prava, protivljenje svim vrstama cenzure i omogućivanje pristupa pojedincima u zemljama u razvoju.

U Hrvatskoj je Ministarstvo znanosti, tehnologije i športa odlučilo financijski pomoći Sveučilišnom računskom centru (SRCE) održavanje portala domaćih znanstvenih časopisa. Na portalu Hrčak dostupan je arhiv u kojemu se čuvaju noviji brojevi 176 domaćih časopisa.

Značajne promjene u načinu i mogućnostima objavljivanja koje je donijela digitalna tehnologija moraju se predvidjeti i u zakonskim propisima o autorskom pravu. Treba imati na umu da u tradicionalnom modelu časopisnog izdavaštva autor redovito prenosi svoja prava na izdavača časopisa pa dopuštenje za korištenje rada, bez obzira na to radi li se o ponovnom objavljivanju, prevođenju ili prenošenju rada u neki drugi format, treba tražiti od izdavača. Rad se smije reproducirati i bez traženja dopuštenja i bez naknade kad je namijenjen privatnoj porabi, a reproducirati smije korisnik sam ili to za njega može učiniti knjižnica.

Kad autor rad objavi na mreži ili u digitalni arhiv položi prvu verziju rada prije recenzije, zadržava autorsko pravo zato što se radi o njegovom intelektualnom vlasništvu. Kad, međutim, rad prođe postupak recenzije i autor unese promjene u skladu s recenzentskim zahtjevima, a izdavač ga prihvati za tisak i s autorom sklapa ugovor, autor mora izričito zatražiti da konačnu verziju rada smije položiti u e-arhiv. Ako dobije izdavačevo dopuštenje, smije to učiniti, ali ako se izdavač protivi, autoru preostaje samo da uz raniju nerecenziranu verziju rada u arhivu doda i ispravke. Ipak, danas već ima izdavača koji dopuštenje za samoarhiviranje redovito unose u standardne ugovore koje

sklapaju s autorima. U načelu, radovi arhivirani u digitalnom arhivu smiju se čitati, pregledavati i prenositi na vlastito računalo za privatnu uporabu, ali se ne smiju ponovno objavljivati u nekom drugom obliku, uređivati, mijenjati i sl. bez autorova dopuštenja. Obrazovne, znanstvene i druge ustanove koje održavaju repozitorije radova svojih studenata, nastavnika i istraživača moraju tražiti dopuštenje autora za uvrštavanje radova.

Slika 5. Primjer izjave o autorovoj suglasnosti za polaganje djela u sveučilišni repozitorij

Prema odluci Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu sažetak Vaše doktorske disertacije na hrvatskom i engleskom jeziku bit će javno dostupan u Repozitoriju Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Želite li da disertacija bude dostupnom u cijelosti, molimo Vas da to potvrdite potpisom.

Suglasnost za objavljivanje e-inačice disertacije u Repozitoriju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Ime i prezime …………………………………………..

Naslov disertacije……………………………………..

Dajem suglasnost da se u skladu s dobrom akademskom praksom radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim medicinskim informacijama, u institucijski repozitorij Medicinskoga fakulteta pohrani i time učini javno dostupnim cjeloviti tekst moje doktorske disertacije:

A. odmah nakon obrane
B. godinu dana nakon obrane
C. nisam suglasan/na

Zaokružite A ili B ili C

Svojim potpisom jamčim istovjetnost tiskane i elektroničke inačice disertacije.

Datum…………………………………………………..

Potpis…………………………………………………

Do 2002., kada je Lawrence Lessig pokrenuo inicijativu poznatu kao *Creative Commons*, autori nisu posebno razmišljali o mogućnosti da uz radove koje objavljuju u otvorenom pristupu navedu i uputu korisnicima o tome kako se rad smije koristiti. (O licenciji *Creative Commons* rečeno je više u poglavlju o licenciranju.) O otvorenom se pristupu posljednjih godina počelo raspravljati i u Svjetskoj organizaciji za intelektualno vlasništvo pa su se tako 2007. godine IFLA, eIFL (Electronic Information for Libraries) i organizacija nazvana Library Copyright Alliance (LCA), koju čini pet najvećih knjižničarskih udruga u SAD-u, pridružili raspravi o programu *Razvoj na dnevnom redu*. Iz više je izjava tih organizacija vidljivo da podržavaju otvoreni pristup i modele *creative commons*.

Pitanja i odgovori

Autorsko djelo

► **Kako knjižničar prepoznaje zaštićeno djelo?**

Zaštićeno djelo sadržava podatak o nositelju autorskog prava i godini stjecanja prava izdavanja djela.

► **Na publikaciji koja sadrži autorsko djelo nema znaka ©. Znači li to da djelo nije zaštićeno?**

Djelo je zaštićeno i kad ne nosi simbol ©. Ono se štiti od trenutka kad je stvoreno. Ipak, međunarodna norma ISO 1086, koja propisuje koje podatke treba unijeti na naslovni list i preliminarne stranice, određuje da se unosi znak © praćen imenom nositelja autorskog prava i godinom stjecanja prava. Uporaba simbola s podatkom o nositelju autorskog prava razlikuje se od zemlje do zemlje. Simbol © praćen je imenom nositelja autorskog prava i godinom prvog izdanja. Ako se djelo ažurira (npr. baze podataka i elektroničke publikacije), navode se sve godine u kojima je došlo do sadržajno znatnijih promjena izdanja. Godine se odvajaju zarezom. No mogu se navesti prva i posljednja godina povezane crticom. U Hrvatskoj se simbol © koristi kao znak upozorenja da je djelo zaštićeno. Zakon o izdavačkoj djelatnosti (NN 28/83), koji je prestao važiti stupanjem na snagu Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (NN 167/2003), propisivao je uporabu tog simbola ne ulazeći u pojedinosti navođenja.

► **Djela koja nastaju u knjižnici u sklopu redovite djelatnosti jesu npr. katalozi, bibliografije, bilteni prinova. Uživaju li ta djela autorskopravnu zaštitu?**

Katalozi, bibliografije i bilteni prinova uživaju autorskopravnu zaštitu kao zbirke samo ako izbor ili raspored kataložnih odnosno bibliografskih zapisa čini vlastitu intelektualnu tvorevinu koja se odlikuje originalnošću i individualnošću. Danas strojnočitljivi katalozi ne nude samo zapise u abecednom rasporedu, nego pretraživanje po više pristupnica (autor, naslov, struka, predmet,

ISBN, ISSN itd.), koje je odredio sastavljač zbirke. Usto, knjižnica u izradu kataloga ulaže sredstva, vrijeme i trud pa katalog kao baza podataka uživa i zaštitu *sui generis*. Neovisno o zaštiti kataloga kao baze podataka postoji i zaštita računalnog programa koji je korišten za njegovu izradu i ako je izvoran, predstavlja autorovu vlastitu intelektualnu tvorevinu.

► **Što su to slobodna djela?**

Slobodna su djela autorska djela kojima je istekao rok zaštite propisan ZAPSP-om.

► **Mogu li se ulomci djela koje autor još stvara smatrati zaštićenim djelima?**

Mogu, ako predstavljaju originalnu intelektualnu tvorevinu, a nisu isključivo kompilacija preuzetih podataka bez originalnosti rasporeda.

► **Je li članak objavljen u časopisu za popularizaciju znanosti koji prepričava znanstveni članak drugog autora autorsko djelo?**

Takav članak može biti autorsko djelo samo ako ima svojstvo originalne intelektualne tvorevine i individualni karakter.

► **Kako se računa rok zaštite za elektroničke časopise?**

Rok zaštite računa se za svaki pojedini prilog u časopisu posebno.

► **Je li popis literature koji je knjižničar sastavio za korisnikov rad o određenoj temi autorsko djelo?**

Abecedni popis referencija ili citata kao takav nije autorsko djelo. No, ako je izbor ili raspored referencija ili citata poredan na originalan i individualan način (npr. osnovni raspored po vrsti građe i sekundarni raspored po abecedi i sl.) popis se može smatrati zbirkom u smislu ZAPSP-a te uživa autorskopravnu zaštitu.

► **Je li djelo čiji je autor umro 1. 1. 1956. još uvijek zaštićeno?**

Da, zaštićeno je! Zaštita ne traje samo za života autora, nego tijekom cijele godine u kojoj je umro i 70 godina koje slijede. Dakle u ovom slučaju djelo je zaštićeno do 31. 12. 2026. godine.

► **Može li nedovršeno djelo biti zaštićeno?**

I nedovršeno djelo može biti predmetom zaštite.

► **Smiju li knjižnice biti restriktivnije u zaštiti prava autora od onoga što je propisano Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima?**

Ne smiju. Knjižnice se u svojem poslovanju trebaju zalagati za ravnotežu između prava autora i prava korisnika poštujući odredbe ZAPSP-a.

► **Treba li autor registrirati svoje djelo prije objavljivanja da bi ono steklo pravnu zaštitu?**

Ne treba, jer autoru pripada autorsko pravo na njegovom autorskom djelu samim činom stvaranja djela.

► **Knjižnica želi saznati uživa li djelo autorskopravnu zaštitu i tko je nositelj prava. Kako treba postupiti?**

Kad knjižnica traga za nositeljem prava, korisno je kontaktirati zadnjeg nakladnika, koji raspolaže podatkom od koga je stekao pravo izdavanja djela.

► **Uživaju li autorskopravnu zaštitu i djela objavljena na internetu?**

Da, uz neke posebnosti uvjetovane obilježjima digitalne građe.

► **Mogu li se koautorima smatrati suradnici koji prikupljaju građu i podatke, prepisuju ili unose podatke ili se bave izdavanjem djela?**

Koautori nekog djela ne mogu biti osobe koje nemaju intelektualni udio u stvaranju djela te obavljaju samo suradničke tehničke poslove.

► **Smije li se atraktivan naslov nekog autorskog djela upotrijebiti za vlastiti rad?**

Ne, ako se radi o istovrsnom djelu. Naslov soneta smije se posuditi za vlastiti znanstveni rad, ali ne i za vlastiti sonet.

► **Je li prijevod hrvatskoga zakona o autorskom pravu na engleski jezik autorsko djelo?**

Prijevodi službenih tekstova iz područja zakonodavstva, uprave i sudstva zaštićeni su kao autorska djela, osim kad su izrađeni radi službenog informiranja javnosti i kao takvi objavljeni.

► **Vrijede li iznimke i ograničenja autorskih prava i za neobjavljena djela?**

Iznimke i ograničenja autorskih prava vrijede samo za objavljena autorska djela. Kad se želi koristiti neobjavljeno djelo, potrebno je tražiti dopuštenje nositelja prava.

► **Smatraju li se poslovna pisma autorskim djelima?**

Obična poslovna pisma, nastala u redovitom radu organizacije, ne smatraju se autorskim djelima.

► Knjižnica objavljuje tiskani katalog građe jedne svoje zbirke, a sastavljaju ga četiri knjižničara. Za nekoliko godina izlazi 2. prošireno izdanje istoga kataloga. Treba li na publikaciji navesti i sastavljače 1. izdanja, iako neki od njih nisu sudjelovali u sastavljanju 2. izdanja?

Četiri su knjižničara koautori 1. izdanja kataloga kojima pripada zajedničko autorsko pravo na stvorenom djelu te svi trebaju dati pristanak za objavljivanje, korištenje ili izmjenu djela. Njihovi se doprinosi katalogu ne mogu samostalno koristiti pa su doprinosi autora 1. izdanja nužno sadržani i u 2. proširenom izdanju kataloga te svim sastavljačima 1. izdanja pripada pravo i na 2. izdanje.

► Čiji se zakon o autorskom pravu primjenjuje pri korištenju elektroničke građe u knjižnici: zakon zemlje u kojoj je registriran nakladnik određene publikacije objavljene na internetu ili zakon zemlje u kojoj se nalazi korisnik?

Pri korištenju elektroničke građe primjenjuje se zakon zemlje korisnika, a ne proizvođača ili distributera. To vrijedi i za tiskanu građu, npr. za knjigu nekog inozemnog izdavača.

► Kako autor članka ili nekog drugog djela objavljenog na internetu može zaštititi svoje autorsko pravo, a da ne primjenjuje tehničke mjere zaštite?

Autor treba na naslovnom zaslonu istaknuti uvjete pod kojima se članak smije koristiti.

Citiranje

► Student piše seminarski rad. Treba li od autora članka iz kojeg želi citirati tražiti odobrenje?

Za doslovno navođenje ulomaka autorskog djela koje je na zakonit način postalo pristupačno javnosti, za potrebe nastave, u mjeri opravdanoj svrhom koja se želi postići i u skladu s dobrim običajima, nije potrebno tražiti odobrenje autora. Dovoljno je naznačiti njegovo ime i izvor.

► Odnosi li se pravo citiranja i na elektroničke izvore?

Da.

► Postoji li pravilo za citiranje internetskih izvora?

S internetskim je izvorima u tom pogledu jednako kao s tiskanima: pojedini nakladnici odnosno izdavači časopisa preporučuju različit način navođenja izvora, a propisi pojedinih pravopisa također se razlikuju. Za identifikaciju izvora potrebno je navesti barem naslov stranice, točnu URL adresu i datum posjeta.

► **Smije li se sadržaj s tuđih web stranica preuzeti na svoje web stranice bez dopuštenja autora ili vlasnika stranice? Koliki se opseg sadržaja smije prenijeti?**

Sadržaj se smije preuzeti samo ako se radi o doslovnom navođenju ulomaka autorskog djela (citata) koje je na zakonit način postalo pristupačno javnosti radi znanstvenog istraživanja, nastave, kritike, polemike, recenzije, osvrta, u mjeri opravdanoj svrhom koja se želi postići i u skladu s dobrim običajima. Izvor i autor moraju se naznačiti.

► **U koje se svrhe smiju citirati jezična djela?**

Jezična djela smiju se citirati u skladu s općim načelima o pravu citiranja, a u svrhu znanstvenog istraživanja, nastave, kritike, polemike, recenzije i osvrta.

► **Smije li student u diplomskom radu reproducirati fotografiju nove zgrade knjižnice koju je snimio digitalnim fotoaparatom?**

Dopušteno je reproducirati autorsko djelo smješteno na mjestima pristupačnim javnosti, ali treba navesti izvor i autora djela.

► **Smije li se bez autorova odobrenja citirati iz neobjavljena djela?**

Ne smije.

► **Smije li se bez autorova odobrenja citirati usmeno priopćenje održano na nekoj konferenciji?**

Smije, jer je na zakonit način, tj. priopćavanjem na konferenciji, djelo postalo pristupačno javnosti.

► **Poznato je da se prema *Pravilniku i priručniku za izradbu abecednih kataloga* autorom razgovora ili intervjua smatra osoba koja vodi razgovor. Smije li ta osoba objaviti razgovor ili intervju bez odobrenja sugovornika?**

Ne smije, sugovornik treba autorizirati zabilježeni razgovor.

► **Smije li korisnik knjižnice prikupiti ulomke tekstova o određenoj temi iz elektroničke baze tekstova i uključiti ih u rad koji namjerava objaviti?**

Ovlašteni korisnik smije citirati ulomke autorskih djela objavljenih u bazi u mjeri opravdanoj svrhom i u skladu s dobrim običajima, a uz navođenje autorova imena i izvora.

► **Smije li se ulomke glazbenih djela navoditi kao citate u znanstvenom djelu koje je elektronička publikacija?**

Smije, u mjeri opravdanoj svrhom i u skladu s dobrim običajima, a uz navođenje autorova imena i izvora.

► **Smiju li se datoteke sa zvučnim zapisima glazbe i govornih djela koristiti u nastavi?**

Smiju.

Reproduciranje na papir ili sličan medij

► **Na knjizi piše da nakladnik zadržava sva prava i da je svako umnožavanje zabranjeno. Znači li to da je korisniku zabranjeno fotokopirati i skenirati?**

Ta se izjava ne odnosi na sadržajna ograničenja autorskog prava propisana ZAPSP-om. Korisnik smije reproducirati samo dijelove knjige i to u nekomercijalne svrhe i za privatno korištenje.

► **Smije li knjižnica kopirati članak iz časopisa ili poglavlje knjige za potrebe svojeg korisnika?**

Da, ali uz uvjet da je kopija u vlasništvu korisnika, da je za privatnu i drugu osobnu uporabu, da nema izravnu ili neizravnu komercijalnu svrhu i da nije dostupna javnosti.

► **Institutska je knjižnica pretplaćena na tiskani časopis, koji prima u jednom primjerku. Smije li knjižničar fotokopirati članke iz najnovijeg broja i podijeliti ih redom istraživačima tog instituta?**

Ne smije, institutska bi se knjižnica, po potrebi, trebala pretplatiti na veći broj primjeraka. Istraživači međutim smiju kopirati članke iz časopisa za svoje privatno i vlastito korištenje, a za njih to može učiniti i knjižničar.

► **Je li broj fotokopiranih primjeraka članka iz jednog časopisa koji korisnik naručuje u knjižnici ograničen?**

Nije, ali je važno da putem tih primjeraka ne ostvaruje materijalnu korist te da primjerci nisu namijenjeni ili pristupačni javnosti.

► **Korisnik u knjižnici posuđuje knjigu koja je već nekoliko godina rasprodana. Treba li za fotokopiranje cijele knjige tražiti odobrenje autora ili nositelja prava?**

Ako je knjiga rasprodana najmanje dvije godine, korisnik ne treba tražiti odobrenje kad se radi o reproduciranju za privatno i drugo vlastito korištenje koje nema izravnu ili neizravnu komercijalnu svrhu i nije pristupačno javnosti.

► **Smije li knjižnica koja ne posjeduje određeno tiskano djelo posuditi primjerak djela od druge knjižnice i reproducirati ga kako bi upotpunila svoj fond?**

Ne smije, jer knjižnica smije reproducirati djelo samo za privatno i drugo vlastito korištenje svojih korisnika pri čemu kopija nije namijenjena ili pristupačna javnosti. Želi li svoj fond upotpuniti, knjižnica treba kupiti primjerak koji joj nedostaje. Ako je naslov koji želi nabaviti rasprodan najmanje dvije godine, smije ga u cijelosti reproducirati samo uz odobrenje nositelja prava.

► **Koliko stranica nekog djela smije korisnik knjižnice fotokopirati za privatno ili drugo vlastito korištenje?**

Korisnik smije fotokopirati u skladu s dobrim običajima i u mjeri da se ne suprotstavlja redovitom korištenju autorskog djela i time neopravdano šteti zakonitim interesima autora ili nositelja prava.

► **Korisnik u knjižnici posuđuje knjigu. Treba li za fotokopiranje dijelova knjige tražiti odobrenje autora ili nositelja prava?**

Korisnik ne treba tražiti odobrenje za fotokopiranje dijelova knjige kad se radi o reproduciranju za privatno i drugo vlastito korištenje koje nema izravnu ili neizravnu komercijalnu svrhu i nije pristupačno javnosti.

► **Smije li knjižnica za korisnika (fizičku ili pravnu osobu) u komercijalne svrhe reproducirati veći dio nekog djela ili cijelo djelo bez autorova odobrenja? Ako je potrebno tražiti dopuštenje, tko je to dužan učiniti, korisnik ili knjižnica?**

Knjižnica ne smije reproducirati knjigu u komercijalne svrhe bez autorova odobrenja i plaćanja naknade. Odobrenje je dužan pribaviti korisnik, a ne knjižnica.

► **Arhivska ustanova naručuje u knjižnici fotokopiju davno rasprodanog izdanja priručnika za svoju priručnu zbirku. Smije li je knjižnica izraditi bez odobrenja nositelja prava?**

Knjižnica ne smije reproducirati priručnik iz svoje zbirke za drugu ustanovu bez odobrenja autora ili nositelja prava.

► **Je li dopušteno reproducirati note i kartografska djela za privatno korištenje?**

Reproduciranje nota i kartografskih djela nije dopušteno za privatno korištenje osim ako ugovorom između autora i nakladnika nije drukčije određeno.

► **Notno izdanje je davno rasprodano. Smije li ga knjižnica kopirati za svoje korisnike?**

Hrvatski zakon ne dopušta kopiranje rasprodane notne građe.

► **Smije li se u knjižnici za potrebe korisnika fotokopirati nekoliko pisama poznatog književnika iz knjižnične zbirke rukopisa?**

Smije, ali samo uz odobrenje autora ili nositelja prava na ostavštinu književnika.

► **Nakladnici imaju vlastito pravo na naknadu za svako reproduciranje svojih pisanih izdanja za privatno i drugo vlastito korištenje. Naknada se ubire kolektivno po broju fotokopirnih uređaja u knjižnici. Plaća li se naknada i za fotokopirni aparat u računovodstvu knjižnice?**

Ne, ali o tome se knjižnica dogovara s udrugom za kolektivno ostvarivanje prava.

► **Smije li knjižnica u svoju zavičajnu zbirku uvrstiti fotokopiju članka ili poglavlja knjige koju ne posjeduje, a kojom bi je znatno obogatila?**

Smije, ali uz traženje odobrenja i plaćanje naknade.

Reproduciranje na digitalni medij

► **Danas sve više knjižnica digitalizira tiskana djela iz svojih fondova. Treba li knjižnica zatražiti odobrenje autora ili nakladnika za digitalizaciju djela iz svojega fonda?**

Knjižnica treba najprije ustanoviti tko je nositelj prava te pripada li djelo u skupinu zaštićenih ili nezaštićenih djela. Ako je djelo zaštićeno, knjižnica treba zatražiti odobrenje nositelja prava. Digitalizacijom tiskanog djela nastaje elektroničko izdanje, koje se smatra novim izdanjem. Knjižnica digitalizacijom objavljuje to djelo i zbog toga treba tražiti odobrenje autora. Autor ima i pravo na naknadu zato što se radi o iskorištavanju njegovog djela reproduciranjem i priopćavanjem javnosti tj. o izradi novoga izdanja djela.

► **Smije li knjižnica digitalizirati članak iz tiskanih novina ili časopisa i poslati ga elektroničkom poštom korisniku?**

Digitalizacija se može smatrati jednim od oblika reprografskog umnožavanja. Knjižničar smije reproducirati članak na digitalni medij za privatno korištenje. Članak se smije poslati elektroničkom poštom, no poslanu poruku treba izbrisati zato što se ograničenje autorskog prava za privatno i drugo vlastito korište-

nje odnosi samo na reproduciranje za potrebe pojedinca, ali ne i na distribuciju većem broju korisnika koji predstavljaju javnost.

► **Smije li knjižnica digitalizirati razglednice iz svojeg fonda i tako prirediti virtualnu izložbu na webu bez odobrenja i plaćanja naknade autorima razglednica?**

Na većini razglednica naveden je podatak o nakladniku, a na starijima o tiskaru, koji je u ranijim vremenima imao ulogu nakladnika. Autor razglednica obično nije poznat. Ako autor nije poznat ili se ne može odrediti, smatra se da je dobit za autorsko djelo ovlašten ostvarivati nakladnik koji je autorsko djelo zakonito izdao. Ako je razglednica fotografija ili je proizvedena postupkom sličnim fotografskom može se pretpostaviti da je fotograf osnovao pravo za nakladnika, pa za dopuštenje treba pitati nakladnika.

► **Smije li knjižnica iz svojeg fonda mikrofilmirati neobjavljeno pismo poznatog književnika u svrhu očuvanja?**

Smije, i to u svrhu očuvanja kulturnog dobra. Pri rješavanju tog pitanja treba imati na umu ne samo autorskopravne norme koje se odnose na zaštitu integriteta djela, već i administrativne norme koje se odnose na zaštitu kulturnih dobara.

► **Pod kojim uvjetima visokoškolska knjižnica smije digitalizirati ili na drugi način reproducirati rasprodano izdanje priručnika kako bi opet bilo dostupno nastavnicima i studentima?**

Ustanova koja namjerava reproducirati rasprodani priručnik treba dobiti odobrenje autora ili nositelja autorskog prava na priručnik. Autor odnosno nositelj prava ima pravo i na naknadu.

► **Koje informacijske izvore treba knjižničar pregledati da bi proveo primjerenu potragu za nositeljem autorskih prava?**

Knjižničar treba pregledati bibliografije, kataloge, adresare, registre, biografske leksikone u tiskanom ili elektroničkom obliku kako bi ušao u trag nositelju prava i uspostavio s njim kontakt. Uputno je kontaktirati nakladnika izdanja zato što on raspolaže podatkom od koga je stekao pravo izdavanja djela.

► **Knjižničar visokoškolske knjižnice želi digitalizirati cjelovit priručnik suvremenog autora za potrebe studija slabovidnog studenta. Treba li imati odobrenje autora tog priručnika?**

Ne treba, jer je dopušteno bez odobrenja autora i bez plaćanja naknade reproducirati zaštićeno djelo, kada je način reproduciranja u izravnoj vezi s invalidnošću korisnika i ako je takva reprodukcija nekomercijalnog karaktera.

► **Smije li knjižnica bez odobrenja autora objaviti sliku omota knjige u strojnočitljivom katalogu na svojoj web stranici?**

Omot se smatra zaštićenim djelom. Zato njegovo objavljivanje na webu u strojnočitljivom katalogu knjižnice pretpostavlja odobrenje autora odnosno nositelja prava. Hrvatski zakon dopušta samo organizatorima javnih izložbi i aukcija da bez odobrenja i bez plaćanja naknade reproduciraju izložena djela likovnih umjetnosti i fotografska djela u katalozima i na plakatima u svrhu promoviranja, što ne uključuje knjižnične kataloge.

► **Smije li student digitalizirati fotografije objavljene u jednom magazinu za potrebe izdavanja studentskih novina?**

Smije samo kad se radi o informiranju javnosti o tekućim događanjima i pod uvjetom da autor to nije izričito zabranio.

► **Treba li sveučilište ili fakultet tražiti od doktoranda odobrenje za objavljivanje doktorskog rada na intranetu?**

Da, treba tražiti dopuštenje.

► **Knjižnica u svoj projekt digitalizacije uključuje i slobodna djela koja ne posjeduje u svojem fondu. Treba li za dozvolu pitati knjižnicu iz čijeg fonda posuđuje primjerak građe da bi ga digitalizirala?**

Treba, ali to nije autorskopravno pitanje.

► **Knjižnica u glazbenoj zbirci ima velik broj starih gramofonskih ploča koje uključuje u svoj projekt digitalizacije. Gdje može saznati tko je nositelj autorskih prava?**

Knjižnica se treba obratiti udruzi za kolektivno ostvarivanje prava HDS-ZAMP-u (Hrvatsko društvo skladatelja – Zaštita autorskih muzičkih prava). Ta se udruga brine za prava skladatelja na naknadu za javnu izvedbu i na naknadu za privatno kopiranje, a u dogovoru s Hrvatskom udrugom za zaštitu izvođačkih prava (HUZIP) i diskografskim kućama i za naplatu izvođačkih prava i prava proizvođača zvučnih snimki na naknadu za mehaničku reprodukciju.

► **Knjižnica posjeduje snimku na staroj gramofonskoj ploči. Smije li je presnimiti na neki suvremeni medij?**

Knjižnica smije presnimiti djelo iz svojega fonda na drugi medij, ali samo u jednom primjerku.

► **Knjižnica je kupila tiskanu knjigu koja u prilogu ima CD-ROM. Smije li knjižnica učiniti sigurnosnu kopiju CD-ROM-a za slučaj da se uporabom ošteti?**

Knjižnica smije samo jedanput reproducirati CD-ROM na bilo koju podlogu bez odobrenja autora, a tada koristiti ili izvornik ili njegovu reprodukciju.

► **Smije li korisnik knjižnice za potrebe znanstvenog rada svojeg tima i polaznike svojih predavanja skenirati poglavlje knjige ili članak iz tiskanog časopisa bez odobrenja autora?**

Ne smije.

► **Smije li pojedinac za potrebe svojeg znanstvenog istraživanja i usavršavanja digitalizirati tiskano djelo bez odobrenja nositelja prava?**

Dijelove tiskanog djela pojedinac smije digitalizirati za privatno korištenje. To može uključiti znanstveni rad pojedinca pod uvjetom da umnoženi sadržaj nije dostupan javnosti te da korisnik ne stječe komercijalnu korist.

Prikazivanje i izvođenje djela u knjižnici

► **Mora li knjižnica tražiti dopuštenje izdavača kad postavlja izložbu njegovih knjiga?**

Ne mora.

► **Školski zbor daje koncert, ali naplaćuje ulaznice. Prihodom od ulaznica želi sufinancirati troškove maturalnog putovanja. Treba li tražiti dopuštenje za održavanje izvedbe?**

Svakako, a autor ima pravo tražiti naknadu.

► **Je li školska izvedba dramskog djela izuzeta od plaćanja naknade autorima?**

Da, ako je vezana uz nastavu, a izvedba je u opsegu opravdanom obrazovnom svrhom, nije organizirana radi ostvarivanja komercijalne koristi, izvođači ne primaju naknadu i ulaznice se ne naplaćuju.

► **Plaća li knjižnica naknadu za izvođenje pozadinske glazbe u glazbenoj zbirci?**

Knjižnica je dužna platiti naknadu za izvođenje pozadinske glazbe u svojem prostoru pa i u prostoru glazbene zbirke.

► **Knjižnica želi prirediti izložbu nepoznatih fotografija iz svoje zbirke. Tome se protivi autor fotografija koji je saznao da se priprema izložba. Ima li knjižnica ipak pravo izložiti fotografije?**

Autor ne može tražiti zabranu izlaganja izvornika neobjavljenih likovnih djela u koja se ubrajaju i fotografska djela, kad su ona u vlasništvu knjižnice, muzeja, galerije ili slične ustanove.

Međuknjižnična posudba

► **Je li usluga međuknjižnične posudbe u knjižnici namijenjena samo znanstvenicima i istraživačima?**

Nije, usluga međuknjižnične posudbe namijenjena je svim korisnicima knjižnice.

► **Umjesto da se pretplati na časopis, knjižnica je odlučila posuditi časopis od druge knjižnice, svaki put kad joj to zatreba. Smije li to učiniti?**

Broj posudbi autorskih djela među knjižnicama nije ograničen. Pravo na naknadu za javnu posudbu ne odnosi se na tu vrstu posudbe. Na knjižnici je da procijeni je li svrsishodnije pretplatiti se na časopis ili ga posuđivati od druge knjižnice.

► **Smije li knjižnica reproducirati rukopis iz svoje zbirke za drugu knjižnicu?**

Ne, knjižnica ne smije bez odobrenja autora odnosno nositelja prava reproducirati rukopis za potrebe druge knjižnice. Ograničenja prava reproduciranja u korist knjižnica ne odnose se na neobjavljena djela.

► **Smije li knjižnica napraviti dodatnu kopiju članka koji je nabavila za korisnika međuknjižničnom posudbom i zadržati je u svom fondu?**

Ne smije, jer je kopija članka namijenjena privatnom ili vlastitom korištenju pojedinog korisnika, a ne obogaćenju fonda knjižnice.

► **Smije li knjižnica korisniku faksirati članak nabavljen međuknjižničnom posudbom?**

Da, ali kopiju nakon slanja mora uništiti jer je reproduciranje bez odobrenja autora dopušteno samo za privatnu uporabu pojedinog korisnika.

► **Smije li knjižnica kopirati videozapis ili CD za međuknjižničnu posudbu?**

Smije, no drugoj knjižnici može posuđivati ili samo kopiju ili samo izvorni primjerak, a onaj drugi pohraniti.

► **Službom međuknjižnične posudbe knjižnica dobije zahtjev za kopijom članka iz časopisa koji posjeduje samo u tiskanom obliku. Smije li ga skenirati i poslati korisniku kao dokument u formatu pdf?**

Knjižničar to smije učiniti za korisnika, ali elektronički primjerak treba izbrisati.

► **Smije li korisnik knjižnice za privatno korištenje fotokopirati cijelu knjigu koju je knjižnica nabavila međuknjižničnom posudbom?**

Korisnik ne smije za privatno ili drugo vlastito korištenje kopirati cijelu knjigu bez odobrenja autora ili nositelja prava. Izuzetak je ipak slučaj kada knjiga nije dostupna u knjižarama najmanje dvije godine, tj. kad je već dvije godine rasprodana. Tada nije potrebno odobrenje autora ili nositelja prava.

Računalni programi i baze podataka

► **Odnosi li se zaštita tehničkih mjera koje služe zaštiti autorskih prava i na računalne programe?**

Zaštita tehničkih mjera ne odnosi se na računalne programe, jer bi to onemogućilo njihovo korištenje.

► **Uživaju li sve baze podataka autorskopravnu zaštitu?**

Ne, autorskopravnu zaštitu uživaju samo one baze kod kojih izbor ili raspored građe čini vlastitu intelektualnu tvorevinu njihovih autora. No, neovisno o autorskopravnoj zaštiti, svaka je baza podataka štićena zaštitom *sui generis* zbog uloženih sredstava, vremena i truda proizvođača baze.

► **Proteže li se autorskopravna zaštita baze i na njezin sadržaj?**

Ne, zapravo se sadržaj štiti neovisno od baze. Sadržaj baze može, ali ne mora uživati autorskopravnu zaštitu.

► **Odnosi li se zaštita baze i na računalne programe korištene za izradu ili rad baze podataka pristupačne elektroničkim sredstvima?**

Računalni programi su zaseban predmet zaštite i na njih se zaštita baze ne odnosi.

► **Knjižnice stvaraju i održavaju elektroničke baze podataka, kao što su katalozi i imenici. Oni su obično dostupni javnosti bez naknade putem weba. Smije li knjižnica ograničiti broj kataložnih zapisa koji se mogu ispisati ili prenijeti iz njezinog strojnočitljivog kataloga?**

Knjižnica se smatra proizvođačem kataloga u čiju su izradu njezini zaposlenici uložili vrijeme i trud, a ona kao ustanova sredstva. Korisnik može bez odobrenja knjižnice koristiti sadržaj kataloga u znatnim dijelovima u nastavi ili znanstvenom istraživanju, uz navođenje izvora i u mjeri opravdanoj nekomercijalnom svrhom.

► **Koliko se informacija može odjednom dati korisniku iz određene baze podataka (telefonski, ispisom na papir, elektronički)?**

Količina informacija koja se iz neke baze podataka može dati korisniku nije točno određena. Ovlašteni korisnik objavljene baze podataka ne može biti spriječen u korištenju neznatnih dijelova njezina sadržaja za bilo koju namjenu. Reproduciranje sadržaja, što znači ispis i učitavanje na digitalni medij, dopušteno je u znatnim dijelovima za korištenje u nastavi ili znanstvenom istraživanju, a mjera treba biti opravdana nekomercijalnom svrhom.

► **Strojnočitljivi knjižnični katalozi dostupni su javnosti bez posebnog traženja dopuštenja za korištenje i plaćanja naknade. Činjenica je da se često koriste u komercijalne svrhe tj. za izradu novih kataloga i imenika koji se nude na tržištu kao komercijalni proizvodi. Da li je to dozvoljeno?**

Knjižnični katalog je baza u otvorenom pristupu, no korištenje kataloga u komercijalne svrhe predstavlja povredu prava knjižnice kao proizvođača baze.

► **U visokoškolsku knjižnicu dolazi neučlanjeni korisnik (korisnik koji nije član akademske zajednice) i traži da mu se iz elektroničke baze članaka na koju je knjižnica pretplaćena ispiše ili snimi nekoliko članaka na digitalni medij. Smije li mu knjižnica pružiti tu uslugu?**

U načelu svi građani Republike Hrvatske imaju pravo dobiti uslugu iz knjižnice koja se financira javnim sredstvima. No licencnim ugovorom koji je knjižnica sklopila s dobavljačem i tako postala ovlašten korisnik utvrđen je broj i vrsta korisnika koji će se služiti bazom pa pružanje usluge zapravo ovisi o uvjetima utvrđenim u ugovoru. Knjižničar pri pribavljanju pristupa određenoj bazi treba imati u vidu i neučlanjene korisnike.

► **Smije li korisnik knjižnice kopirati elektroničku bazu podataka za privatno korištenje?**

Korisnik knjižnice ne smije kopirati elektroničku bazu podataka za privatno korištenje bez odobrenja autora ili nositelja prava. No nositelj prava na bazu podataka može ugovorom za to ovlastiti korisnika. Ovlašteni korisnik smije bez odobrenja preraditi i reproducirati cijelu bazu podataka ili njezin dio samo kada je to prijeko potrebno za pristup sadržaju i za redovito korištenje.

► **Smije li knjižnica kao ustanova kopirati, na primjer, bazu *Poslovni imenik* u cijelosti, jer joj je potrebna za pružanje informacijskih usluga?**

Knjižnica može licencnim ugovorom steći status ovlaštenog korisnika baze podataka ili njezina primjerka koji dopušta i kopiranje baze u cijelosti.

► **Smije li svaki korisnik knjižnice ispisati članak iz neke elektroničke baze podataka?**

Korisnik koji u knjižnici pristupa bazi u pravilu je ovlašten. Ovlaštenog korisnika ne smije se spriječiti u korištenju neznatnih dijelova sadržaja za bilo koju namjenu. On smije reproducirati pa tako i ispisati objavljenu bazu u znatnim dijelovima bez odobrenja proizvođača za potrebe nastave i znanstvenog istraživanja, uz navođenje izvora i u mjeri opravdanoj nekomercijalnom svrhom.

► **Na što treba pripaziti pri izradi elektroničke baze podatake u knjižnici?**

Za izradu elektroničke baze podataka koristi se računalni program temeljem ugovora. Poželjno je unaprijed utvrditi prava na pojedine elemente baze. Na primjer, pri utvrđivanju prava pojedinih suradnika u izradi baze treba znati radi li se o autorstvu ili samo o pomoći u prikupljanju podataka. Ako se baza sastoji od nezaštićenih podataka, kao što su npr. kataložni zapisi, postupak je jednostavniji, no katalozi, bibliografije i imenici sadržavaju često i osobne podatke koji uživaju zaštitu. Baze uključuju i koautorstvo te se svi autori trebaju dogovoriti o obliku iskorištavanja. Knjižnica koja je inicirala ulaganje u bazu jest proizvođač baze i njezina prava traju 15 godina od završetka izrade baze. Ako je u tom razdoblju baza podataka zakonito objavljena, prava traju od prve objave. No svaka kvalitativna ili kvantitativna znatna izmjena dijela sadržaja koje predstavlja znatno ulaganje rezultira za knjižnicu novim rokom zaštite.

► **Postoje li ograničenja korištenja sažetaka iz besplatno dostupne baze kao što je PubMed?**

PubMed je informacijska usluga koju pruža *National Center for Biotechnology Information* (NCBI) pri Nacionalnoj medicinskoj knjižnici (*National Library of Medicine)* u Bethesdi u SAD-u. Sastoji se od javno dostupne baze podataka s bibliografskim informacijama i sažecima o literaturi objavljenoj pretežno u biomedicinskim znanostima, ali i od otvorenog arhiva članaka PubMed Central. Općeniti uvjeti korištenja istaknuti su na web stranici (PMC Copyright Notice). Ističe se kako je članke dopušteno koristiti samo u skladu s ograničenjima prava autora sukladno nacionalnim zakonima o autorskom pravu. Sustavno učitavanje članaka zabranjeno je bez odobrenja autora ili nositelja

prava. Iako su članci otvorenog arhiva besplatno dostupni, samo dio članaka iz ove zbirke dostupan je u otvorenom pristupu na temelju licencije Creative Commons, koja je liberalnija od zakonskih propisa.

► **Ukidaju li se prava autora pojedinih djela uključivanjem u bazu podataka?**

Ne, autori svoje pravo zadržavaju.

► **Suvremeni katalozi otkrivaju veći broj osobnih podataka o autorima, prevodiocima, urednicima itd. nego ikad prije zato što sadržaj zapisa više nije ograničen opsegom listića. Zakon o zaštiti osobnih podataka propisuje međutim da osoba mora sama pristati dati podatke i da mora znati za koju ih svrhu daje. Knjižničar ne može komunicirati sa svakim autorom i suradnikom i tražiti dopuštenje za otkrivanje njegovih podataka. Imaju li knjižničari pravo i dalje bez pitanja uvrštavati osobne podatke u kataložne zapise?**

To još nije riješeno, no mogle bi se očekivati tužbe osoba čiji su zastarjeli ili netočni osobni podaci postali trajno dostupni javnosti putem knjižničnih kataloga. Zakon o zaštiti osobnih podataka RH propisuje da pojedinac može tražiti ispravak netočno navedenih osobnih podataka te da se osobni podaci prikupljeni za točno određenu svrhu ne smiju koristiti u svrhu za koju se nisu prikupljali. Knjižnica koja u svom katalogu pohranjuje osobne podatke preuzete s mrežnih mjesta i iz drugih digitalnih izvora morala bi ih stalno pregledavati i kad je potrebno ispravljati odnosno osuvremeniti, što s obzirom na opseg i zahtjevnost tog posla, za koji i nije zadužena, nije izvedivo. U zemljama EU-a sve se češće čuje da treba promijeniti sadašnje zakonske propise o zaštiti osobnih podataka.

Web

► **Je li web stranica u cijelosti štićena zakonom o autorskom pravu?**

Hrvatski zakon o autorskom pravu i srodnim pravima ne nabraja autorska djela taksativno, već ističe neke primjere. Među njima nije web stranica, što ne znači da ona nije predmet autorskog prava. Web stranica može biti zaštićena kao zbirka djela, kao baza podataka i kao djelo likovne umjetnosti. Usto, pojedini dijelovi web stranice mogu također biti različita zaštićena i nezaštićena autorska djela. To su jezična djela (pisana, govorna i računalni programi), glazbena djela, djela likovne umjetnosti, fotografska djela i audiovizualna djela.

► **Tko je nositelj prava na web stranicu knjižnice?**

Ako ugovorom o radu nije drugačije uređeno, knjižničar koji je sastavio web stranicu zadržava autorsko pravo. Pojedini prilozi na web stranici mogu također biti autorska djela na koja njihovi autori imaju pravo.

► **Jesu li pojedinačne adrese elektroničke pošte i URL-ovi zaštićeni autorskim pravom?**

Nisu, jer ih se smatra podatcima.

► **Jesu li popisi adresa elektroničke pošte i URL-ova zaštićeni autorskim pravom?**

Jesu, kao i kazala koja izrađuju *Yahoo* i druge organizacije i tvrtke, ali samo uz uvjet da imaju obilježja zbirke kao zaštićenog autorskog djela koje se odlikuje originalnošću i individualnošću.

► **Smije li se preuzeti tuđa web stranica za izradu vlastite?**

Preuzimanje tuđe web stranice povreda je autorskog prava.

► **Smije li korisnik knjižnice učitati na disk svojeg računala sliku koju je našao na webu?**

Korisnik to smije učiniti za privatno i drugo vlastito korištenje i ne mora tražiti autorovo dopuštenje. Ako je slika sastavni dio baze ovlašteni korisnik može bez odobrenja njezina proizvođača koristiti znatne dijelove sadržaja za potrebe nastave i znanstvenog rada, uz navođenje izvora i u mjeri opravdanoj nekomercijalnom svrhom.

► **Smije li knjižnica koristiti digitalne preslike djela iz svojega fonda za izradu web stranice?**

Smije, uz dopuštenje autora ili nositelja prava, koji imaju također pravo na naknadu.

► **Ako knjižnica ima dopuštenje za korištenje neke slike ili fotografije na svojoj web stranici, smije li je doraditi za potrebe knjižnice (npr. izmijeniti boju, umanjiti je, zamijeniti neki detalj i sl.)?**

Knjižnica ne smije doraditi sliku bez prethodnog dopuštenja autora. Isključivo pravo na preradbu djela ima njegov autor.

► **Predstavlja li pregledavanje web stranica povredu autorskog prava?**

Ne. Samim pregledavanjem djelo se ne iskorištava.

► **Je li preuzimanje grafičkog prikaza s weba dopušteno bez odobrenja autora?**

Ovisi o namjeni. Crteži, planovi i skice autorska su djela, koja se mogu reproducirati na bilo koju podlogu za privatno i drugo vlastito korištenje bez autorova odobrenja, ako korištenje nema komercijalnu svrhu i nije namijenjeno ili pristupačno javnosti.

► **Ima li knjižnica pravo odrediti način korištenja svojih web stranica?**

Knjižnica to može učiniti napomenama istaknutim na samoj stranici. Primjerice:

- Knjižnica nije odgovorna za sadržaj, točnost podataka i mišljenje izneseno na web stranicama na koje se povezuje.
- Popis poveznica ne može se smatrati promidžbom.
- Knjižnica ne jamči da će poveznice biti uvijek dostupne.
- Knjižnica nije odgovorna za zaštitu osobnih podataka objavljenih na web stranicama na koje se povezuje.
- Knjižnica dopušta da se drugi izravno povežu na sadržaje stranice.
- Kako bismo Vam olakšali povezivanje na našu stranicu, nudimo u tu svrhu posebnu ikonu.
- Knjižnica traži da se njezina stranica prikaže u cijelom okviru korisnikove stranice.

► **Urednik web stranice jednog pjevačkog društva ima staru fotografiju iz povijesti rada društva koju želi uvrstiti na web stranicu. Autor fotografije urednikov je prijatelj. Treba li urednik tražiti od prijatelja odobrenje za digitalizaciju i objavljivanje na stranici?**

Kad se koristi tuđe autorsko djelo uvijek je potrebno imati odobrenje autora ili nositelja prava – bez obzira na prijateljstvo.

► **Mogu li se i pod kojim uvjetima slike s weba koristiti za ilustracije u tiskanim publikacijama?**

Pri iskorištavanju sadržaja digitalnih zbirki treba prvenstveno voditi računa o pravima korištenja. Zato treba u ustanovi o čijoj se građi radi provjeriti koja su pravila korištenja, naročito ako se nešto namjerava objaviti ili koristiti u komercijalne svrhe.

► **Smije li se s vlastite stranice uspostaviti poveznica na neku drugu bez traženja dopuštenja autora ili proizvođača web stranice, ako je stranica javno dostupna?**

Smije. To je oblik referencije ili upućivanja na informacijski izvor.

► **U današnje vrijeme internet služi i promidžbi djela. Tako se sve češće uz najavu tiskanog djela na internetu može pročitati i cijelo poglavlje netom objavljene knjige. Treba li nakladnik tiskanog izdanja posebnu dozvolu autora za objavljivanje jednog poglavlja djela na internetu u promidžbene svrhe?**

Da, zato što autor ima pravo odrediti hoće li, kada, kako i pod kojim uvjetima djelo biti prvi put objavljeno.

► **Smije li knjižničar bez autorova dopuštenja preuzeti audio i videozapise s druge web stranice i objaviti ih na stranici knjižnice?**

Ne smije, to je povreda autorskog prava.

► **Smatra li se da su djela koja su pohranjena u repozitorijima objavljena?**

Repozitorij je prostor namijenjen za stalnu ili privremenu pohranu arhivske građe (rukopisi, rijetke knjige, službene publikacije, znanstveni radovi, spisi, fotografije itd.). Dostupnost repozitorija javnosti ovisi o poslovanju ustanove kojoj pripada. Autorsko djelo smatra se objavljenim ako su uz pristanak nositelja prava primjerci toga djela ponuđeni javnosti ili stavljeni u promet u količini koja zadovoljava razumne potrebe javnosti.

► **Smije li knjižnica uključiti autorsko djelo u repozitorij bez odobrenja autora ili nositelja prava?**

Pri izgradnji repozitorija voditelj repozitorija treba od autora tražiti pristanak da se njegovo djelo tako pohrani.

► **Smije li knjižnica odabrati tekstove s interneta, sastaviti zbirku za potrebe svojih korisnika i učiniti je dostupnom na više računala u knjižnici?**

Zbirka s takvim tekstovima smije se sastaviti, no ako su tekstovi autorskopravno zaštićeni, treba prethodno pribaviti odobrenje autora ili nositelja prava. Njima pripada pravo na naknadu.

► **Knjižnica u svojoj zavičajnoj zbirci izrađuje bazu podataka o nekoj temi tako da digitalizira poglavlja autorskih djela ili čak cijela djela. Smije li tu bazu staviti na svoju web stranicu bez odobrenja autora?**

Knjižnica mora tražiti odobrenje autora svakog pojedinog autorskog djela ili nositelja prava za postupak digitalizacije i za stavljanje djela na raspolaganje javnosti. Oni imaju pravo i na naknadu. U ugovoru s nositeljem prava treba točno odrediti hoće li sadržaj biti dostupan putem knjižničnog intraneta ili interneta te u kojoj će se mjeri i za koju svrhu smjeti učitavati ili ispisivati.

► **Smije li knjižnica izraditi sažetak sadržaja neobjavljenog rukopisa iz svojeg fonda i uključiti ga u OPAC?**

Da, smije.

► **Smije li knjižnica učitati elektroničke tekstove iz baze podataka na poslužnik knjižnice i tu zbirku tekstova učiniti dostupnom osoblju knjižnice putem intraneta?**

To ovisi o uvjetima određenim ugovorom (licencijom) s kojima je knjižnica kao ovlašteni korisnik upoznat. Bez odobrenja proizvođača ovlašteni korisnik smije koristiti bazu u znatnim dijelovima u nastavi ili znanstvenom istraživanju.

► **Uvjeti nabave i korištenja elektroničke građe za knjižnice razlikuju se od onih za tiskanu građu, jer knjižnice sklapaju ugovor o uvjetima nabave i korištenja elektroničke građe. Čiji se zakon o autorskom pravu primjenjuje u ugovoru (licenciji) kojim knjižnica pribavlja pristup elektroničkoj građi?**

U ugovoru se primjenjuje zakon o autorskom pravu zemlje kupca.

► **Smiju li se licencnim ugovorom ograničiti prava autora djela ili korisnika licencije koja određuje zakon o autorskom pravu?**

Ne smiju.

► **U svoje projekte digitalizacije i predstavljanja građe na web stranicama knjižnice uključuju i vrijedne rukopise. Mora li knjižnica tražiti odobrenje autora rukopisa da bi ga digitalizirala?**

Knjižnica mora zatražiti odobrenje autora ili nositelja prava (često autorovog nasljednika) za reproduciranje, a autor ili nositelj prava ima i pravo na naknadu. Ako knjižnica digitalnu presliku daje na uvid javnosti na webu, nositelj prava mora joj to izrijekom odobriti. Priopćavanjem rukopisa javnosti putem weba knjižnica postaje njegov nakladnik. Ako knjižnica priopći javnosti još neobjavljeno autorsko djelo na kojemu je autorsko pravo prestalo, ona kao nakladnik stječe pravo koje odgovara imovinskim autorskim pravima u trajanju od 25 godina od prvog priopćavanja djela javnosti.

► **Kako bi trebalo sročiti napomene o zaštiti autorskih prava na portalima digitalizirane građe?**

Za primjer navodimo napomene na portalu *Hrvatska kulturna baština*. Svako korištenje tog portala podliježe nabrojenim uvjetima.

Autorska i srodna prava

Sva prava nad svim sadržajima objavljenim na portalu „Hrvatska kulturna baština“, koji uključuju, no nisu ograničeni na slike, tekstove i računalni program, pridržava Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Sukladno Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima (NN 167/03, 79/07), kao vlastita intelektualna tvorevina, zaštićena je i baza podataka s obzirom na izbor i[li] raspored sadržaja na portalu.

Uvjeti korištenja

Preuzimanjem sadržaja s portala korisnik se obvezuje da će ga koristiti isključivo u nekomercijalne svrhe i samo za individualnu upotrebu u stručne i znanstvene svrhe uz poštivanje svih autorskih prava, drugih vlasničkih prava i svakog navedenog ograničenja prava. Stoga se sadržaji s portala ne smiju dalje kopirati, reproducirati ili na bilo koji drugi način distribuirati bez izričitog dopuštenja Ministarstva kulture. Svako korištenje preuzetih sadržaja mora biti popraćeno napomenom: © Ministarstvo kulture RH 2007, sva prava pridržana.

Točnost i pouzdanost podataka

Ministarstvo kulture uložit će razuman napor kako bi se na navedenom portalu našli provjereni i točni podaci, ali ne može biti odgovorno za njihovu točnost i potpunost. Svi korisnici koji pristupaju portalu „Hrvatska kulturna baština“ koriste njegov sadržaj na vlastitu odgovornost. Ministarstvo kulture neće biti odgovorno ni za kakve izravne, slučajne, posljedične, neizravne ili kaznene štete koje su nastale iz pristupa, korištenja ili nemogućnosti korištenja portala “Hrvatska kulturna baština“ ili zbog bilo koje greške ili nepotpunosti u njenom sadržaju.

Ovaj portal sadrži informacije treće strane i veze do drugih mrežnih stranica nad kojima Ministarstvo kulture nema kontrolu. Ministarstvo kulture nije odgovorno za točnost ili bilo koji drugi aspekt takvih informacija i ne preuzima nikakvu odgovornost za takve informacije. Ministarstvo kulture zadržava pravo izmjene sadržaja ovog portala na bilo koji način, u bilo kojem trenutku i iz bilo kojeg razloga i neće biti odgovorno ni za kakve moguće posljedice proizašle iz takvih promjena.

Zaštita privatnosti

Ministarstvo kulture poštuje privatnost posjetitelja portala „Hrvatska kulturna baština“ i prikupljat će samo osobne podatke kao što su ime, adresa, telefonski broj ili e-mail adresa korisnika kada ih oni dobrovoljno dostave. Ti podaci bit

će korišteni isključivo kako bi se udovoljilo pojedinačnim zahtjevima za informacijama te kako bi se na temelju njih, boljim razumijevanjem potreba korisnika, unaprijedili sadržaji i usluge portala „Hrvatska kulturna baština“. Ti podaci neće biti prodavani niti korišteni, niti će biti prenošeni trećoj strani bez pristanka korisnika. Svaka promjena u politici privatnosti bit će objavljena na ovom portalu.

Audiovizualna građa

► **Ima li filmski producent pravo na primjerenu naknadu za posuđivanje videograma posredovanjem javnih knjižnica?**

Filmski producent ima pravo na primjerenu naknadu i to 50 godina od prvog izdanja ili prvog priopćavanja javnosti.

► **Smije li knjižnica zaračunati malu naknadu za posudbu filmova na videokasetama?**

Ne, ne smije, jer bi se u tom slučaju bavila najmom.

► **Smije li knjižnica izraditi kopiju komercijalne videokasete iz svojega fonda, a da ne traži odobrenje nositelja prava?**

Dopuštenje za reproduciranje videokasete, uključivši i promjenu formata, može dati samo nositelj prava. Zakon predviđa iznimku za knjižnice koje smiju reproducirati jedinice iz svojega fonda na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku.

► **Smije li knjižnica snimiti TV program na videokasetu i posuđivati je?**

Smije, ali samo ako dobije dopuštenje organizacije za radiodifuziju.

► **Smije li korisnik knjižnice učitavati glazbu za privatne potrebe s CD-a koji je u glazbenoj zbirci knjižnice?**

Učitavanje glazbe dopušteno je za privatne potrebe bez odobrenja nositelja prava.

► **Na mreži računala sveučilišta ilegalno je snimljena glazba. Snosi li sveučilište odgovornost za reproduciranje takve glazbe?**

Da, sveučilište je odgovorno.

► **Je li dopušteno snimati glazbu s interneta za vlastite (privatne) potrebe?**

Fizička osoba smije reproducirati autorsko djelo na bilo koju podlogu ako to

čini za privatno korištenje. Važno je da to reproduciranje nema izravno ili neizravno komercijalnu svrhu te da nije namijenjeno ili pristupačno javnosti.

► **Smije li se prikazati crtić snimljen na videogramu u dječjem odjelu?**

Prikazivanje u knjižnici jest javno prikazivanje i za njega treba tražiti dopuštenje nositelja prava. Naši distributeri videograma obično u ugovoru zabranjuju javno prikazivanje filmova.

Nastava

► **Smije li nastavnik fotokopirati članak i podijeliti ga studentima u sklopu nastave?**

Smije, ali samo uz odobrenje autora.

► **Smije li nastavnik fotokopirati novi priručnik i podijeliti ga kolegama s kojima radi na projektu?**

Smije, ali uz uvjet da zatraži odobrenje autora i plati naknadu. Javnim korištenjem autorskog djela smatra se svako korištenje djela koje je pristupačno javnosti ili korištenje u prostoru koji je pristupačan pripadnicima javnosti, kao i omogućivanje pripadnicima javnosti pristupa autorskom djelu u vrijeme i na mjestu koje sami odaberu.

► **Smije li nastavnik članak iz časopisa učiniti dostupnim polaznicima svojeg kolegija u sustavu za učenje Moodle?**

Da, ali samo uz odobrenje autora.

► **Nastavnik umjesto udžbenika za svoj predmet odabire desetak članaka iz raznih časopisa, fotokopira ih za sve studente, slaže u mape i posuđuje studentima za učenje? Smije li to činiti bez odobrenja autora?**

Uvrštavanje cjelovitih autorskih djela u zbirke koje su isključivo namijenjene nastavi i znanstvenom istraživanju dopušteno je bez odobrenja autora, ali oni imaju pravo na naknadu za reproduciranje i distribuiranje svojih djela.

► **Smije li nastavnik na kraju godine za nagradu učenicima priorediti videoprojekciju zabavnog filma?**

Ne smije bez dopuštenja nositelja prava, jer se ne radi o nastavi.

► **Smije li nastavnik snimiti studentsku izvedbu zaštićenog glazbenog djela?**

Da, ali samo radi ocjenjivanja.

► **Smije li učenik koji nije bio na nastavi pogledati videozapis predavanja u školskoj knjižnici?**

Smije.

► **Smije li se snimiti predavanje sveučilišnog nastavnika?**

Da, uz njegov prethodni pristanak. Ali to je pitanje osobnog, a ne autorskog prava.

► **Smije li nastavnik na predavanju studentima pokazati dijelove baze podataka na koje je ustanova pretplaćena?**

Smije, jer je osoblje sveučilišne ustanove licencijom ovlašteno pristupiti određenoj bazi.

► **Smije li nastavnik umnožiti računalni program u više primjeraka za potrebe svojih studenata?**

Nastavnik ne smije umnožiti računalni program bez odobrenja autora.

► **Smije li nastavnik načiniti izbor elektroničkih tekstova iz baza podataka na koje je pretplaćena knjižnica (npr. konzorcijskim ugovorom) i poslati ih studentima elektroničkom poštom?**

Korisnik knjižnice ovlašten je koristiti znatnije dijelove baza podataka za znanstveni rad i nastavu bez posebnog odobrenja proizvođača. To ne uključuje distribuciju elektroničkom poštom pa za to proizvođač treba dati odobrenje licencijom, koje je često već navedeno uz ponudu naslova časopisa.

► **Smiju li nastavnici uključiti u sustav za e-učenje, kao što je npr. Moodle, radove svojih studenata?**

Nastavnici smiju objaviti u sustavu Moodle radove svojih studenata samo uz njihovo odobrenje. No, često studenti sami uključuju svoje radove u taj sustav u sklopu nastave.

► **Smiju li nastavnici objaviti na internetu radove svojih studenata?**

Nastavnici smiju na internetu objaviti radove svojih studenata samo uz njihovo odobrenje.

► **Mogu li se i pod kojim uvjetima slike i drugi sadržaji iz digitalnih zbirki uključivati u prezentacije za e-učenje?**

Hrvatski zakon ne predviđa ograničenje autorskih prava za potrebe e-učenja. Zato u ustanovi o čijoj se građi radi treba provjeriti koja su njezina pravila korištenja, pa tako i to spominje li se korištenje za e-učenje. Pri korištenju sadržaja digitalnih zbirki treba voditi računa o tome da se pravila korištenja mogu razlikovati od zbirke do zbirke.

► **Smije li nastavnik snimiti televizijsku emisiju na videokasetu za potrebe nastave?**

Ne smije bez odobrenja organizacije za radiodifuziju.

Objavljivanje

► **Ima li nakladnik nekog romana isključivo pravo izdavanja tog djela?**

Nakladnik ima isključivo pravo izdavanja djela samo ako nakladničkim ugovorom nije drugačije uređeno. Bitni sastojak nakladničkog ugovora jest odredba o trajanju prava izdavanja koje može biti određeno rokom, vezano uz iscrpljenje naklade ili koju drugu činjenicu. Dakle nakladničkim ugovorom može biti i drugačije uređeno. Na primjer nakladnik može imati pravo samo na hrvatsko izdanje.

► **Treba li autor članka sklopiti ugovor s nakladnikom časopisa?**

Da, ali nakladnički ugovor o izdavanju članaka, crteža i drugih autorskih priloga u dnevnom i periodičnom tisku ili publikacijama, koji se zove mali nakladnički ugovor, ne mora biti sklopljen u pisanom obliku.

► **Treba li korisnik u knjižnici uvijek tražiti odobrenje za reproduciranje određene slike iz nekog priručnika?**

To ovisi o namjeni reproduciranja slike. Dopušteno je reproduciranje na bilo koji medij za privatno korištenje, ali za reproduciranje u komercijalne svrhe potrebno je odobrenje autora uz odgovarajuću naknadu.

► **Često se ističu prednosti tiska na zahtjev (print-on-demand) koji omogućuje sastavljanje priručnika i udžbenika tako da naručitelj izbor iz već objavljenih autorskih djela objavi u jednom svesku u manjem broju primjeraka za potrebe nastave. Je li hrvatski zakon o autorskom pravu stvorio uvjete za takav suvremen oblik nakladništva?**

Hrvatski zakon predviđa objavljivanje odlomaka autorskih djela ili cjelovitih autorskih djela bez posebnog odobrenja u obliku jedne zbirke za potrebe nastave i znanstvenog istraživanja. No digitalni tisak pretpostavlja postojanje matri-

ce u digitalnom obliku pa za digitalizaciju svakog tiskanog djela u zbirci ipak treba tražiti odobrenje autora. Autori djela sadržanih u takvoj tiskanoj zbirci imaju pravo na primjerenu naknadu za reproduciranje i distribuiranje.

► **Student želi prikazati netom objavljen roman u studentskom časopisu. Smije li to učiniti?**

Student smije objaviti prikaz, a da ne traži odobrenje autora. U tekstu smije navesti ulomke autorskog djela u mjeri opravdanoj svrhom s time da naznači izvor i ime autora.

► **Nakladnik želi objaviti davno rasprodano izdanje djela koje se još nalazi u fondu knjižnice. Smije li u knjižnici naručiti skeniranje cijele knjige?**

Smije, ali odobrenje autora ili nositelja autorskog prava treba predočiti u knjižnici, zato što je svrha reproduciranja komercijalna. Autor ima pravo i na naknadu.

► **Knjižnica namjerava objaviti davno rasprodano djelo. Treba li od autora zatražiti dopuštenje?**

Iako je djelo rasprodano, knjižnica kao budući nakladnik djela treba ustanoviti je li djelo zaštićeno i tko je nositelj prava. Za zaštićeno djelo knjižnica mora tražiti odobrenje autora ili drugog nositelja prava, koji ima pravo i na naknadu.

► **Knjižnica za Novu godinu objavljuje kalendar s motivima starih razglednica iz svojeg fonda. Dijeli ga zaposlenicima, ali i prodaje po pristupačnoj cijeni. Je li na kalendaru dovoljno navesti podatak o zbirci iz koje razglednice potječu?**

Da, ali ako su autori poznati, uvijek mora navesti njihova imena.

► **Knjižnica naručuje izradbu suvenira kojima promiče svoju djelatnost. Na njima između ostalog namjerava reproducirati zemljopisnu kartu iz fonda objavljenu u 19. stoljeću. Treba li ikoga pitati za odobrenje?**

Zemljopisna karta iz 19. stoljeća pripada u skupinu slobodnih djela i za njezino objavljivanje nije potrebno odobrenje.

► **Ima li knjižnica pri digitalizaciji tiskanog djela i objavljivanju na webu prednost pred nekim drugim izdavačem zato što digitalizira djelo iz svojeg fonda?**

Knjižnica pri digitalizaciji djela iz svojeg fonda nema nakladničko pravo prvenstva.

► **Knjižnice često priređuju izložbe knjiga. Smije li knjižnica bez odobrenja nakladnika u tiskanom katalogu izložbe objaviti slike knjiga koje izlaže?**

Organizatorima javnih izložbi dopušteno je reproducirati autorsko djelo u katalozima i na plakatima pod uvjetom da se navedu izvor i autor. Važno je da se reproducira u svrhu promidžbe i da je opseg opravdan svrhom.

► **Smije li knjižnica prodavati tiskane reprodukcije slika i druge građe iz svojeg fonda?**

Knjižnica smije prodavati reprodukcije digitaliziranih slika i dokumenata iz svojeg fonda, ako nositelj prava da posebno odobrenje za digitalizaciju, za reproduciranje na papir i za prodaju.

Literatura

Adamović, J. et al. Hrvatsko pravo intelektualnog vlasništva u svjetlu pristupa Europskoj uniji. Zagreb : Narodne novine : DZIV, 2006.

Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, 1886. Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela. // Narodne novine 12(1993); 3(1999); 11(1999). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1993_10_12_27.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1999_03_3_18.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1999_09_11_189.html

Bosch, S.; Promis, P. A.; Sugnet, C. Guide to licensing and acquiring electronic information. Lanham : Scarecrow Press, 2005.

Boyle, J. Fencing off ideas : enclosure & the disappearance of the public domain. // Daedalus 131, 2 (Spring 2002), str. 13-25. Dostupno na: http://law.duke.edu/boylesite/daedalus.pdf

Boyle, J. The public domain : enclosing the commons of the mind. New Haven ; London : Yale University Press, cop. 2008. Dostupno na: http://thepublicdomain.org/thepublicdomain1.pdf

Boyle, J. Shamans, software, & spleens : law and the construction of the information society. Cambridge, Mass. ; London : Harvard University Press, 1996. Dostupno na: http://books.google.hr/books/about/Shamans_Software_and_Spleens.html?id=Fvrzk5uZO_QC&redir_esc=y

Brown, D. J.; Boulderstone, R. The impact of electronic publishing : the future for publishers and librarians. München : K. G. Saur, 2008.

Bruwelheide, J. H. The copyright primer for librarians and educators. 2nd ed. Chicago ; London : American Library Association ; Washington, D.C. : National Education Association, 1995.

A Century of science publishing : a collection of essays / edited by E. H. Fredriksson. Amsterdam : IOS Press, 2001.

Charter of Parma, 2003. Dostupno na: http://www.minervaeurope.org/structure/nrg/documents/charterparma031119final.htm

Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. Brussels : Commission of the European Communities, 2006. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:236:0028:0030:EN:PDF

Copyright in the knowledge economy : green paper. Brussels : Commission of the European Communities, 2008. (COM (2008)466/3). Dostupno na: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-infso/greenpaper_en.pdf

Council of Europe/EBLIDA Guidelines on Library Legislation and Policy in Europe. // Library legislation in Europe : discussion paper and country reports / edited by Christine Bohrer. BadHonnef : Bock+Herchen, 2000. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/resources/DECS_CULT_POL_book(2000)1_EN.pdf

Crnić, J. Ustavne odredbe o autorskom pravu. // Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža 10(2001), str. 51-61.

Curtius, E.R. Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje. Zagreb : Matica hrvatska, 1971.

DG internal market and services working paper : first evaluation of Directive EC 06/9/EC on the legal protection of databases. Brussels : Commission of the European Communities, 2005. Dostupno na: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/databases/evaluation_report_en.pdf

Directive harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights. (93/98/EEC). Official Journal of the European Communities L 290(24. 11. 1993), str. 9-13. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0098:EN:HTML

Directive of the European Parliament and the Council in respect of certain legal aspects of services of the Information Society and in particular of the electronic commerce in the internal market. (2000/31/EC). // Official Journal L 178(17.7.2000), str.1-16. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:178:0001:0001:EN:PDF

Directive on the enforcement of intellectual property rights. (2004/48/EC). // Official Journal L 195(2.6.2004), str. 16-25. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:195:0016:0025:en:PDF

Directive on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the Information society. (2001/29/EC). // Official Journal L 167(22.06.2001), str.10-19. Dostupno na: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:167:0010:0019:EN:PDF

Directive on the legal protection of computer programs. (91/250/EEC). // Official Journal L122(17.5.1991), str. 42-46; Directive on the legal protection of computer programs (2009/24/EC). // Official Journal L 111(5.5.2009), str. 16-22. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1991:122:0042:0046:EN:PDF

Directive on the legal protection of databases. (96/9/EC). // Official Journal 77(27. 3. 1996), str. 20-28. Dostupno na: http://europa.eu/legislation_summaries/internal_market/businesses/intellectual_property/l26028_en.htm

Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. // Official Journal L 281(23.11.1995), str. 31-50. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:EN:NOT

Directive on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property. (92/100/EEC). // Official Journal L346(27.11. 1992), str. 61-66. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992L0100:EN:NOT

Directive 2006/115/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property (codified version). // Official Journal L 376(27.12.2006), str. 28-35. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0115:EN:NOT

Directive on the resale right for the benefit of the author of an original work of art. (2001/84/EC). // Official Journal L 272(13.10. 2001), str. 32-36. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0084:EN:NOT

European Parliament resolution of 27 September 2007 on i2010: towards a European digital library (2006/2040(INI)). Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT%20TA%20P6-TA-2007-0416%200%20DOC%20XML%20V0//EN

Fikeys Krmić, N. Različite vrste *software* licenci. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 7(2006), str. 117-124.

Final report on digital preservation, orphan works, and out-of print works / contributing authors Marco Ricolfi et al. (i2010: Digital libraries 03/06/2008). Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/hleg/reports/copyright/copyright_subgroup_final_report_26508-clean171.pdf

Frajtag, S. Pristup informacijama za slijepe u Hrvatskoj. // 7. okrugli stol o slobodnom pristupu informacijama, Zagreb, 10. prosinca 2007. : zbornik radova. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009. Str. 40-43.

Francon, A. Protection of artists' moral rights and the Internet. // Internet and authors' rights / ed. by Frédéric Pollaud-Dulian. London : Sweet & Maxwell, 1999.

Friend, F. J. The application of the Zwolle principles to open access repository and journal content, 2004. // Copyright management for scholarship / SURF. Dostupno na: http://copyright.surf.nl/copyright/files/Zwolle_and_Open_Access.pdf

Giavarra, E. Licensing digital resources : how to avoid legal pitfalls? Dostupno na: http://www.eblida.org/Activities/Publication/Licensing_digital_resources.pdf

Ginsparg, P. Creating a global knowledge network. Dostupno na: http://people.ccmr.cornell.edu/~ginsparg/blurb/pg01unesco.html

Gliha, I. Autorsko pravo : zbirka propisa : (prema stanju na dan 6. travnja 2000.). Zagreb : Informator, 2000.

Gliha, I. Autorsko pravo u leksikografiji. // Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža 10(2001), str. 63-65.

Gliha, I. Korištenje autorskih djela i izvedbi s osvrtom na one nastale u radnom odnosu. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 6(2005), str. 79-90.

Gliha, Igor. Prava na autorskim djelima nastalim u radnom odnosu i po narudžbi. // Informator 5566/5567 (2007), str. 1-20.

Gliha, I. Pravna zaštita baza podataka. // Hrvatsko pravo intelektualnog vlasništva u svjetlu pristupa Europskoj uniji. Zagreb : Narodne novine : Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 2006. Str. 93-114.

Gliha, I. Zakon o autorskom i srodnim pravima. Zagreb : Narodne novine, 2004.

Goldschmidt, E. P. Medieval texts and their first appearance in print. London : Bibliographical Society, 1943.

Gowers review of intellectual property (2006). Dostupno na: http://www.official-documents.gov.uk/document/other/0118404830/0118404830.pdf

Green Paper Copyright in the knowledge economy COM(2008) 466/3, 2008. Dostupno na: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-infso/greenpaper_en.pdf

Hackett, T. Libraries in the digital age : minimum copyright provisions. // 74th IFLA General Conference and Council, 10-14 August 2008, Québec. Dostupno na: http://ifla.queenslibrary.org/IV/ifla74/papers/161-Hackett-en.pdf

Harnad, S. Implementing peer review on the Net : scientific quality control in scholarly electronic journals. Dostupno na: http://cogprints.org/1692/1/harnad96.peer.review.html

Harris, L. E. Licensing digital content : a practical guide for librarians. Chicago ; London: American Library Association, 2002.

Henneberg, I. Autorsko pravo. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb : Informator, 2001.

Henneberg, I. Autorsko pravo u enciklopedičkom radu. // Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža 10(2001), str. 67-70.

Henneberg, I. Nazivlje u autorskom pravu. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 1(2000), str. 5-13.

Henneberg, I. Novi Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima. // V. međunarodno savjetovanje o autorskom pravu i srodnim pravima, Zagreb, 27. studenog 2003. Zagreb : Hrvatsko društvo za autorsko pravo, 2003. Str. 1-8. /Umnožen rukopis/.

Henneberg, I. Pravni aspekti knjižnične djelatnosti : izlaganje na Okruglom stolu Knjiga i knjižnice u osvit 3. tisućljeća – problemi, prioriteti, smjerokazi, rješenja. Neobjavljen rukopis. 3 str.

Henneberg, I. Utjecaj teorija o pravnoj naravi autorskog prava na zakonodavstva o autorskom pravu s posebnim osvrtom na hrvatsko zakonodavstvo. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 5(2004), str. 1-11.

Hielmcrone, H. von. Electronic publication : problems of archiving and access to archived information: legal deposit, data protection and related topics. // 74th IFLA General Conference and Council, Québec, 2008. Dostupno na: http://www.ifla.org/IV/ifla74/index.htm/087-Hielmcrone-en.pdf

Hoffmann, G. MacCord. Copyright in cyberspace. New York ; London : Neal-Schuman, cop. 2001.

Horvat, A. Knjižnice između zakonskih propisa i vlastite inicijative. // 4. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : zbornik radova. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001. Str. 23-30.

Horvat, A. Knjižnični katalog i autorstvo. Rijeka : "Benja", 1995.

Horvat, A. Libraries as protectors of copyright and providers of free access to information. // Round Table Meeting eCulture : the European perspective cultural policy, creative industries, information lag / edited by Sanjin Dragojević et al. Zagreb : Institute for International Relations, 2005. Str. 123-129.

HRN ISO 1086:2001 Informacije i dokumentacija - Naslovni listovi knjiga (ISO 1086:1991).

Hugenholtz, P. Berndt; Okediji, R. L. Conceiving an international instrument on limitations and exceptions to copyright : final report : a study sponsored by the Open Society Institute, 2008. Dostupno na: http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/limitations_exceptions_copyright.pdf

IFLA CLM Background paper on public lending right, April 2005. Dostupno na: http://www.ifla.org/III/clm/p1/PublicLendingRight-Backgr.htm

IFLA CLM Licensing principles. Dostupno na: http://www.ifla.org/V/ebpb/copy.htm#7

IFLA CLM Limitations and exceptions to copyright and neighbouring rights in the digital environment : an international library perspective (2004). Dostupno na: http://archive.ifla.org/III/clm/p1/ilp.htm

The IFLA Position on copyright in the digital environment (2000). Dostupno na: http://www.ifla.org/III/clm/p1/pos-dig.htm

The IFLA Position on the Geneva Declaration on the future of WIPO (2004). Dostupno na: http://archive.ifla.org/III/clm-GenevaDeclaration2004.html

The IFLA Position on public lending right. Dostupno na: http://www.ifla.org/III/clm/p1/PublicLendingRigh.htm

eIFL&IFLA& Library Copyright Alliance Statement of principles on copyright exceptions and limitations for libraries and archives (2009). Dostupno na: http://www.eifl.net/statement-principles-copyright-exceptions-and-limi

Intellectual property: Commission adopts forward-looking package. Dostupno na: http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1156&format=HTML

Intellectual Property Watch. Dostupno na: http://www.ip-watch.org/

International convention for the protection of performers, producers of phonograms and broadcasting organizations, 1961. Međunarodna konvencija za zaštitu umjetnika izvođača, proizvođača fonograma i organizacija za radiodifuziju, tzv. Rimska konvencija. // Narodne novine. Međunarodni ugovori 12(1999). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/medunarodni/default.aspx

Internet and authors' rights / ed. by Frédéric Pollaud-Dulian. London : Sweet & Maxwell, 1999.

Jacobsen, Grethe. Webarchiving internationally: interoperability in the future? // 73rd IFLA General Conference and Council, Durban, 2007. Dostupno na: http://ifla.queenslibrary.org/IV/ifla73/papers/073-Jacobsen-en.pdf

JISC legal information. Dostupno na: http://www.jisclegal.ac.uk/newsletter.html

Joint IFLA/IPA statement on freedom of expression on the Internet. Dostupno na: http://www.ifla.org/V/press/ifla-ipaf03.htm

Kazneni zakon. // Narodne novine 110(1997); Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona. // Narodne novine 152(2008). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_110_1668.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_110_1669.html

Kernochan, John Marshall : /In memoriam/. // New York Times (11/3/2007), str. 11.

King, E. British Library digitisation : access and copyright. // 74th IFLA General Conference and Council, 10-14 August 2008, Québec. Dostupno na: http://archive.ifla.org/IV/ifla74/papers/139-King-en.pdf

Lewinski, Silke von. Certain legal problems related to the making available of literary and artistic works and other protected subject matter through digital networks. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 6(2005), str. 91-110.

Lewinski, Silke von. Reflections on the functions and the functioning of collecting societies. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 6(2005), str. 127-142.

Lewinski, Silke von. Works created under an employment contract. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 5(2004), str. 113-125.

Licensing models. Dostupno na: http://www.licensingmodels.com

Lund principles, 2001. Dostupno na: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/ist/docs/digicult/lund_principles-en.pdf

McKiernan, G. Open access and retrieval : liberating the scholarly literature. // E-serials collection management / Fowler, D.C., ed. New York : The Haworth Press, 2004. Str. 197-220.

Managing digital rights : a practitioner's guide. 1st publ. London : Facet Publishing, 2005.

Marett, P. Information law in practice. 2nd ed. Aldershot, Hants. : Ashgate, 2002.

Matanovac, R. Perspektiva razvoja pravnog okvira za kolektivno ostvarivanje autorskog i srodnih prava u svjetlu pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji kao otvoreno pitanje. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 8(2007), str. 1-9.

Matanovac, R. Pravo na naknadu za reproduciranje za privatno ili drugo vlastito korištenje u zakonodavstvu, praksi i pravnoj znanosti odabranih država. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 7(2006), str. 145-178.

Memorandum of understanding on diligent search guidelines for orphan works. Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/hleg/orphan/mou.pdf

Memorandum on the application and implementation of European Directive 92/100/EEC from a Belgian and European legal perspective. Dostupno na: http://www.plrinternational.com/established/plradministrators/Belgium-memorandum.pdf

Minow, M; Lipinski, T. A. The library's legal answer book. Chicago : American Library Association, 2003.

Model agreement for a licence on digitisation of out of print works. Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/hleg/reports/copyright/annex_model_en.pdf

Modrušan-Ranogajec, Ž. Nova sadržajna ograničenja autorskog prava. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 6(2005), str. 11-126.

Modrušan-Ranogajec, Ž. Umnožavanje autorskih djela fotokopiranjem u svrhu osobnog usavršavanja. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 1(2000), str. 173-184.

Monotti, A. with S. Ricketson. Universities and intellectual property : ownership and exploitation. Oxford : Oxford University Press, 2003.

Mueller, H. The Subito case in Germany : implications for libraries. // 72nd IFLA General Conference and Council, 20-24 August 2006, Seoul. Dostupno na: http://archive.ifla.org/IV/ifla72/papers/089-Mueller-en.pdf

Murray, L. J. Protecting ourselves to death : Canada, copyright, and the Internet. // First Monday. Dostupno na: http://www.firstmonday.org/issues/issue9_10/murray/index.html

Nacionalna strategija razvoja sustava intelektualnog vlasništva RH : 2005-2010. Zagreb : DZIV, 2005. Dostupno na: http://www.dziv.hr/files/File/strategija/Strategija_IV.pdf

Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dostupno na: http://daz.hr/bastina

Narodna knjižnica: IFLA-ine i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. Zagreb : HKD, 2003. Odlomak 2.3.3.

Netanel, N. W. Copyright's paradox. Oxford : Oxford University Press, 2008.

Nicholson, D. R. What has copyright got to do with newspapers? : a South African perspective. // 69th IFLA General Conference and Council, 1-9 August 2003, Berlin. Dostupno na: http://archive.ifla.org/IV/ifla69/papers/059e-Nicholson.pdf

Open access : opportunities and challenges : a handbook. Brussels : European Commission, Directorate General for Research, Science, Economy and Society, 2008.

Oppenheim, Ch. The legal and regulatory environment for electronic information. 3rd ed. Tetbury : Infonortics, cop. 1999. Str. 66-67.

Oppenheim, Ch. Newspaper copyright development: EU and UK perspective. // 69th IFLA General Conference and Council, 1-9 August 2003, Berlin. Dostupno na: http://archive.ifla.org/IV/ifla69/papers/022e-Oppenheim.pdf

Padley, P. Digital copyright. 2nd. ed. London : Facet Publishing, 2007.

Panian, Ž. Englesko-hrvatski informatički enciklopedijski rječnik. Zagreb : Europapress holding, 2005.

Peck, R. S. Libraries, the First Amendment and cyberspace : what you need to know. Chicago ; London : American Library Association, 2000.

Pravilnik o stručnim mjerilima i postupku izdavanja odobrenja za obavljanje djelatnosti kolektivnog ostvarivanja prava i o naknadama za rad Vijeća stručnjaka. // Narodne novine 72(2004). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_06_72_1469.html

Pravni leksikon / glavni urednik Vladimir Pezo. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007.

Response from EBLIDA to the European Commission's Green Paper "Copyright in the knowledge economy" COM(2008) 466/3. Dostupno na: http://www.luxcommons.lu/wp-content/uploads/2008/12/eblida_response_green-paper-copyright.pdf

Roos, J.W. Libraries for the blind as accessible content publishers : copyright and related issues. // Library Trends 55, 4(Spring 2007). Dostupno na: http://www.highbeam.com/doc/1P3-1289470951.html

Schulze, Gernot. Meine Rechte als Urheber. 5. aktualisierte Aufl. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.

Sell, Susan K. Private power, public law : the globalization of intellectual property rights. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.

Stallman, R. Science must 'push copyright aside'. Dostupno na: http://www.gnu.org/philosophy/fsfs/rms-essays.pdf

Standler, Ronald B. Moral rights of authors in the USA, 1998.

Dostupno na: http://www.rbs2.com/moral.pdf

Staying legal : a guide to issues and practice affecting the library, information and publishing sectors / edited by Chris Armstrong and Laurence W. Bebbington. 2nd ed. London : Facet Publishing, 2004.

Stilin, Vesna. Pravo javne posudbe. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 7(2006), str. 125-143.

Sullivan, Judith. Study on copyright limitations and exceptions for the visually impaired. Prepared for the WIPO Standing Committee on Copyright and Related Rights, 15th session, Geneva, September 11 to 13, 2006 (SCCR/15/7). Dostupno na: http://www.wipo.int/meetings/en/html.jsp?file=/redocs/mdocs/copyright/en/sccr_15/sccr_15_7.html

Taylor, A.; Mosher, F. J. The bibliographical history of anonyms and pseudonyms. Chicago : Chicago University Press, 1951.

Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo; Ugovor o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo. Zagreb : Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 2000. I: Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO), 1996. // Narodne novine. Međunarodni ugovori 6(2000). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2000_05_6_65.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2000_05_6_64.html

Urheberrecht im Alltag / herausgegeben von Valie Djordjevic et al. 2. Aufl. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2008.

The value of copyright exceptions and limitations in the Information Society : panel. Dostupno na: http://a2k3.org/2008/09/the-value-of-copyright-exceptions-and-limitations-in-the-information-society/

Vukmir, M; Ćuk, I. Novi modeli iskorištavanja autorskog djela. // Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo 6(2005), str. 95-116.

WIPO development agenda meeting breaks down over chair's text. // BRIDGES : weekly trade news digest 10, 24 (5 July 2006). Dostupno na: http://www.ictsd.org/weekly/06-07-05/story1.htm

Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima. // Narodne novine 167(2003); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima. // Narodne novine 79(2007). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_10_167_2399.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_79_2491.html

Zakon o elektroničkim komunikacijama. // Narodne novine 73(2008). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_73_2420.html

Zakon o elektroničkim medijima. // Narodne novine 122(2003); 79(2007); 32(2008); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o elektroničkim medijima. // Narodne novine 65(2009). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_122_1729.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_79_2493.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_03_32_1032.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_06_65_1460.html

Zakon o elektroničkoj trgovini. // Narodne novine 173(2003); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o elektroničkoj trgovini. // Narodne novine 67(2008). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_10_173_2504.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_67_2228.html

Zakon o industrijskom dizajnu. // Narodne novine 173(2003); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o industrijskom dizajnu. // Narodne novine 76(2007). Dostupnona:http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_67_2228.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_76_2411.html

Zakon o kaznenom postupku. // Narodne novine 152(2008); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku. // Narodne novine 76(2009). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_12_152_4149.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_07_76_1836.html

Zakon o knjižnicama. // Narodne novine 105(1997); 5(1998); 104(2000); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o knjižnicama. // Narodne novine 69(2009). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1616.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_01_5_66.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_10_104_2040.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_06_69_1665.html

Zakon o obveznim odnosima. // Narodne novine 35(2005). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_03_35_707.html

Zakon o potvrđivanju Konvencije o kibernetičkom kriminalu. // Narodne novine. Međunarodni ugovori 9(2009). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2002_07_9_119.html

Zakon o zaštiti osobnih podataka. // Narodne novine 103(2003); Zakon o dopunama Zakona o zaštiti osobnih podataka. // Narodne novine 118(2006); Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti osobnih podataka. // Narodne novine 41(2008). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_06_103_1364.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_11_118_2616.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_04_41_1381.html

Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja. // Narodne novine 122(2003); 79(2009). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_122_1730.html i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_07_79_1877.html

Zakon o žigu. // Narodne novine 173(2003). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_10_173_2495.html

Zašto je licenciranje važno? : [vodič BSA o licenciranju]. [S. l.] : Business Software Alliance, [iza 2003].

Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb: Multigraf, 2001.

Summary
Libraries and Copyright

Contemporary libraries are seen as educational, cultural and information institutions that contribute to the growth of knowledge and democracy in a society. Their main task is to provide free access to information resources for their users who need information in their work, learning or recreation. Libraries support the development of active citizens and help individuals to form their opinion on a variety of topics. They offer equity in access to all categories of citizens and have to provide varied and diverse information which can be accessed and used by various means. The word information as used here is to be understood in its generic meaning encompassing all kinds of library materials and information resources, including works with copyrights. Author's rights to exploit his/her work and be rewarded for it has been guaranteed in Croatia and in some other countries by the Constitution. This means that the author's rights belong among the basic rights guaranteed to an individual and that this right is equal to the right of freedom of expression. Therefore, it is imperative that a proper balance is maintained in society between the rights of authors and the rights of individuals to obtain free access to the information they need.

In the last few decades the interests of authors and right holders to protect their works has been strengthened and the copyright term extended. Strengthening of copyright legislation has been supported by the developed countries, since intellectual property has become a central feature of their economy. It has been claimed that one-quarter of the United States' total exports rely on intellectual property rights. Intellectual property contributes to the international trade and has, since 1994, been regulated by an important international agreement known by its English acronym TRIPS (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights). However, developing countries complain that the present strict copyright legislation harms their ability for further development. The issue has recently been brought to the World Intellectual Property Organization (WIPO) and WIPO has initiated a new Development Agenda programme, which should take care of the needs of the developing countries. Together with other non-governmental organizations and consumer groups IFLA is lobbying in WIPO for the adoption

of an international set of exceptions and limitations for libraries which would allow libraries throughout the world to take care of the needs of their users. Apart from TRIPS there is a number of international conventions which regulate the field of intellectual property including the Berne Convention for the Protection of Literary and Art Works, the Universal Copyright Convention and the Rome Convention. The WIPO Copyright Treaty and WIPO Performances and Phonograme Treaty, known as the Internet treaties, are of special significance for digital works. The EU Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and neighbouring rights in the Information Society and other EU Directives which guide the national copyright legislation of European countries have been introduced and described in brief.

A short outline of the development of copyright since its inception in the 18th century till the present time has been provided. The main arguments for its introduction have been brought up and it has been emphasized that in spite of the great changes in the way intellectual works have been created, produced and distributed in the last few decades, the same arguments to justify copyright have been used up to the present. Copyright has been introduced as an enticement to authors which would encourage them to create new works. Following the technological changes in the production, distribution and use of intellectual property legislation has also been changing. The invention of phonograph, gramophone, cinema, radio and television, photocopiers, microfilm readers, and computers have instigated adaptations and changes in copyright legislation and the introduction of new neighbouring and other rights such as rights of performers, database producers, phonograph producers, and rights of organizations for radiodiffusion.

An author's work has been explained as an intellectual creation characterized by its originality and subjectivity. Originality pertains only to the form of the work and not to its idea or topic, which does not have to be original. The work should be an original expression of its author and not the imitation of another person' s work. The work does not need to have an artistic or literary value to be protected by copyright legislation. Examples of various types of works which can be protected according to the Croatian Copyright and Neighbouring Rights Act (2003) are enumerated and works which do not obtain protection, such as daily news, official publications and folk tales are mentioned. The concept of domaine public payant has been described. It has been emphasized that original and distinct titles of works have also been protected.

The following chapter deals with an author's rights which are classified as moral (personal) and economic rights. Moral rights are characteristic of the

continental law system and comprise the right of disclosure, the right of attribution, the right of integrity and the right to withdraw or retract. Economic rights encompass an author's right to allow the reproduction, distribution, rental, communication to the public, making available to the public and adaptation of his/her work for which s/he is entitled to remuneration. Neighbouring rights include the rights of performers, the rights of database producers, the rights of producers of sound and video recordings, and the rights of radio diffusion organizations on their programmes. Publishers have rights on their editions. When an author's work is published a contract is signed between the publisher and the author. Examples of such contracts have been provided. The issue of copyright holders of works for hire has also been dealt with.

Exceptions and limitations to copyright are dealt with in the next chapter. The three-step test of the Berne Convention is said to offer a common basis upon which national copyright laws can develop their own sets of exceptions and limitations. The Croatian Copyright Act has been modelled according to the EU Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information society, but not all exemptions offered by the Directive have been adopted. Exceptions and limitations included in the Act, which are of interest for libraries and library users, include citation, private use, informing the public, a provision for persons with disabilities, a provision for posters and catalogues of exhibitions and auctions, a provision for libraries, archives and similar institutions and provisions concerning technological protection measures.

Collective societies which represent authors, performers, etc. and help them realize their rights, have been described. Collective societies established in Croatia have been identified and their work described in brief. Various kinds of licences (click-on, shrink-wrap, volume, access, site, general public and creative commons) and licence agreements (licence to publish agreement) have been explained. The contribution of EBLIDA in helping librarians understand and handle licences has been acknowleged and the establishment of ECUP described.

A separate chapter deals with the public lending right (PLR). The concept of PLR has been introduced in the Croatian Copyright Act, but has not yet been implemented in libraries. The different systems of PLR applied in various countries have been described and the pro and contra arguments given. IFLA position on PLR has been introduced.

Libraries collect special types of material such as printed and recorded music, films, computer software, and databases. Basic copyright guidelines for librarians have been given.

Digitisation is the topic of a separate chapter. It has been explained that digitisation is a process which consists of both reproduction and communication to the public. Cases in which libraries do not have to ask for authors' permission, such as private use and preservation have been described. It has been shown that digitisation may also be allowed by licencing. The process of digitisation of library material has been explained step by step. Experience of libraries abroad in the digitisation of newspapers and journals has been described. Orphan works and out-of-print works are said to require a diligent search for the right holders. E-reserves as a special type of collections used by universities have been described and guidance on how to secure copyright clearance has been provided.

The issue of copyright on the Web has been raised. It has been stated that the right of communication to the public includes the author's right to display his/her work on a website. Linking, deep linking, inline linking, and framing have been described as acts that might cause copyright infringement. Conditions under which trademarks, logos and labels can be used as links have been identified. Rights to photographic works and images have been discussed. Advice on how to use the images of bookcovers and bookjackets for the library's website has been given. Guidance has been provided regarding the use of screenshots in promoting library services or in e-learning and general instructions regarding the protection of works on the web have been given.Web 2.0 services often apply Creative Commons licences. E-learning has been discussed because it includes the acts of reproduction, adaptation, distribution and communication to the public.

Changes in legal deposit legislation starting in the nineties and related to the digital works and the use of technologically protected electronic publications in depositary libraries have also been discussed. It has been said that the harvesting of an Internet space has raised new issues related to copyright. A great number of personal data appearing on the Internet is likely to incite changes in the personal data protection legislation. Open access has been discussed, its historical development outlined and recent international initiatives supporting OA described. Initiatives in Croatia, such as making available all Croatian journals supported by the Ministry of Education and Science freely on the Web, have been mentioned. Copyright in works deposited in repositories of universities and research institutes has been explained and the practice in Croatian universities described. An example of an author's permisssion to have his/her dissertation deposited in a university repository has been added.

The last part of the book provides questions and answers that would hopefully allow librarians to obtain quick answers to FAQ.

Kazalo

Brojevi stranica navedeni kurzivom odnose se na pitanja i odgovore.

O autoricama

Aleksandra Horvat redovita je profesorica na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i predstojnica Katedre za bibliotekarstvo. Predaje predmete Knjižnice i društvo, Bibliografska organizacija, Knjižnice i knjižnične zbirke, Pravni propisi i norme za knjižnice i Informacijska etika. Objavila je knjige *Knjižnični katalog i autorstvo* (1995.) i *O katalogu: izbor iz radova dr. Eve Verona* (2005.). Autorica je članaka i priloga u domaćim i stranim časopisima i knjigama i urednica više zbornika radova posvećenih slobodnom pristupu informacijama u knjižnicama.

Na Filozofskom je fakultetu u Zagrebu diplomirala engleski i francuski jezik i književnost, komparativnu književnost i bibliotekarstvo. Doktorat znanosti iz područja bibliotekarstva stekla je na Univerzitetu u Beogradu (1990.) Stručno se usavršavala u Velikoj Britaniji i SAD-u. Između 1994. i 1999. godine na poziv Vijeća Europe sudjelovala je u radu međunarodnih knjižničarskih konferencija održanih u Strasbourgu, na kojima su koncipirane i izrađene *Smjernice za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi* objavljene 2000. Od 1996. do 2001. godine članica je Savjetodavnog odbora Međunarodnog središta za upravljanje informacijskim sustavima i službama (ICIMSS) pri Sveučilištu u Torunu i sudjeluje u izradi međunarodnog knjižničarskog kurikuluma. Predavala je knjižničarima u Estoniji, Latviji, Litvi, Poljskoj, Nizozemskoj, Turskoj, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Makedoniji i Sloveniji. U sklopu projekata koje je potaknula – *Slobodan pristup informacijama u službi razvitka demokracije* (2003.) i *Informacije o EU u narodnim knjižnicama* (2005.-2007.) – držala je predavanja za knjižničare u svim većim gradovima u Hrvatskoj.

Članica je Odbora za autorsko pravo i druga pravna pitanja Međunarodne federacije knjižničarskih društava i ustanova (IFLA/CLM), a bila je članica Odbora za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja (IFLA/FAIFE). Aktivna je u Europskoj udruzi knjižničarskih, informacijskih i dokumentacijskih društava (EBLIDA). Godine 2001. pomogla je osnovati Centar za stalno stručno usavršavanje knjižničara u Hrvatskoj. Voditeljica je Zaklade Dr. Ljerka Markić-Čučuković koja nagrađuje najbolje studente bibliotekarstva. Dobitnica je Kukuljevićeve povelje, najvišeg priznanja u knjižničarskoj struci.

Daniela Živković izvanredna je profesorica na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i predstojnica Katedre za knjigu i nakladništvo. Predaje predmete Digitalna knjižnica, Informacijski izvori i službe, Nakladništvo i knjižarstvo te Knjiga od pisca do čitatelja.

Studij engleskog jezika i književnosti, njemačkog jezika i književnosti te dodiplomski studij bibliotekarstva završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Kao diplomirani bibliotekar započinje 1983. godine raditi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tu joj je s osnivanjem Hrvatskog ureda za ISBN 1992. godine povjerena uspostava identifikacijskog sustava ISBN za knjige, a 1995. i sustava ISMN za note hrvatskih nakladnika. Ustanovila je bazu podataka hrvatskih nakladnika knjiga i nota, razvila je suradnju između nakladnika i knjižnica u Hrvatskoj. Surađivala je na međunarodnom planu pa je tako potaknula pokretanje projekta *Katalog knjiga na prodaju u Hrvatskoj* (1997). Usavršavala se je na stipendijama u Austriji, Njemačkoj i SAD-u. Doktorat znanosti iz područja bibliotekarstva stekla je 2000. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Hrvatski ured za ISBN vodi sve do 2002. godine, kada je pozvana na Filozofski fakultet u Zagrebu. Bila je članica IFLA-ina Odbora za autorsko pravo i druga pravna pitanja (IFLA/CLM). Održava predavanja o autorskom pravu za knjižničare. Održala je i više pozvanih predavanja o elektroničkoj knjizi i digitalnim knjižnicama kao primjerice na Sveučilištu Humboldt u Berlinu i Sveučilištu Karl-Franzens u Grazu.

Uz suvremene teme u knjižničarstvu i nakladništvu bavi se i povijesnima. Autorica je knjiga: *Elektronička knjiga* (2001.); engl. izd. *The Electronic Book* (2005.) i *Matija Smodek* (2001.). Kao studentica primila je Prvomajsku nagradu Sveučilišta u Zagrebu, a kasnije odlikovanje Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića i Nagradu Nacionalne i sveučilišne knjižnice "Matko Rojnić".

Knjižnice i autorsko pravo prvo je djelo u domaćoj literaturi koje obuhvaća primjenu pojedinih odredbi autorskog i srodnih prava u području djelatnosti knjižnica. U skladu s intenzivnim razvojem novih tehnologija i porastom broja zaštićenih autorskih djela uloga knjižnica kao obrazovnih, kulturnih i informacijskih ustanova znatno je proširena, a u knjizi je prikazana s aspekta Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima RH, kao i s aspekta međunarodnih konvencija, ugovora i direktiva Europske unije koji se primjenjuju na autorskopravno zakonodavstvo Republike Hrvatske.

Mr. spec. **Željka Modrušan-Ranogajec**

Literature s područja autorskog prava u Hrvatskoj uopće nema mnogo, a knjige koje se bave specijaliziranim pitanjima autorskog prava, kao što je autorsko pravo s aspekta knjižnica, uopće nema. Knjiga je svojevrstan vodič knjižničarima za probleme autorskopravne naravi s kojima se u obavljanju svoje djelatnosti svakodnevno susreću. Pritom se na vrlo jednostavan način, blizak skupini čitatelja na koju se prvenstveno cilja, tumači i sam institut autorskog prava, osnovni pojmovi te ciljevi autorskopravne zaštite.

Prof. dr. sc. **Igor Gliha**